

**PRAŽSKÝ SBORNÍK
HISTORICKÝ**

**THE PRAGUE HISTORICAL
REVIEW**

XLIV

SCRIPTORIVM

Praha 2016

Šéfredaktorka: PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Výkonní redaktoři: PhDr. Olga Fejtová, Ph.D. – prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Vědecká tajemnice redakce: Nina Lohmann, M.A., Ph.D.

Redakční rada:

PhDr. Zdeněk Dragoun, doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Mgr. Petr Jíša (předseda), doc. PhDr. Václav
Ledvinka, CSc., Dr. Robert Luft, prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., prof. PhDr.
Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc., PhDr. Martin Svatoš, CSc.,
prof. Dr. Janusz Tandeci, Mgr. Hana Vobrátilková, Ph.D., Prof. Dr. Karl Vocelka.

Tento svazek lektorovali:

PhDr. Beket Bukovinská, doc. Mgr. Karel Černý, Ph.D., PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Martin Nodl, Ph.D., prof. PhDr. Jaroslav Pánek,
DrSc., prof. PhDr. Hana Pátková, Ph.D., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., doc. PhDr.
Magdalena Pokorná, CSc., Jaroslav Jásek, prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

© Archiv hlavního města Prahy, 2016

© Scriptorium, 2016

ISBN 978-80-86852-74-4 (Archiv hl. m. Prahy)

ISBN 978-80-88013-61-7 (Scriptorium)

ISSN 0555-0238

*Sborník je zařazen na European Reference Index for the Humanities
and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

OBSAH

Studia et commentationes

- EVELYN REITZ, Der Protestantismus rudolfinscher Künstler im Lichte der „Theutschenn Orthodoxischen gemein“ [Protestanství rudolfinských umělců optikou „německé ortodoxní obce“]7
- PAVEL MÁŠA, Poslední věci vlastence. Smrt a pohřeb Františka Palackého43
- RADKA STRUŽKOVÁ, Odpady v 19. století v Praze 99

Materialia

- MARTIN MUSÍLEK, Zlomek knihy vydání, v níž jsou jména Židů. „Nově objevený“ rukopisný zlomek kupeckého rejstříku a jeho výpověď pro pražský obchod ve středověku 141
- VÁCLAV LEDVINKA, Sixtové z Ottersdorfu a archivní rukopis č. 3565 (K připravované edici souboru pražských historických spisů ze 16. století) 167
- PAVLA JIRKOVÁ, „Pest Tyrannei“ v královském rezidenčním městě Praze. Svědectví úředních a osobních dokumentů o morovém roce 1680..... 185

Ex archivo metropolis Pragae

- MARKÉTA RŮČKOVÁ ET AL., Třicet pět konferencí Archivu hlavního města Prahy slovem i obrazem (1984–2016)..... 219
- JAN SCHWALLER, Zpráva o činnosti Kroužku pro dějiny raného novověku od listopadu roku 2009 do prosince roku 2016 269
- ZLATA BRÁTKOVÁ, Sbírká dokumentace k období Pražského povstání a okupace v Archivu hlavního města Prahy 277

Recensiones librorum

Recensiones complexivae

- David Gans, Josef Jekutiel Kofman a ostatní Pražané: Pragensíální judaica posledních pěti let (*Jiří Pešek*).....288
- Tříkrát edice Praha (*Jiří Pešek*) 310

Město a chudoba – aktuální téma německé historiografie (<i>Olga Fejtová</i>).....	316
<i>Pragensia</i>	
Jeho Praha. Výbor statí Jiřího Peška k dějinám Prahy. Vydáno k životnímu jubileu autora (<i>Ludmila Sulitková</i>).....	330
Barbora Laštovková, Pražské usedlosti (<i>Martin Omelka</i>).....	336
Jan Hus v památkách Prahy, (edd.) Josef Hájek – Jan Baláček (<i>Thomas Krzenek</i>)	339
Liber inquilinorum Nového Města pražského 1585/86, (ed.) Jaroslava Mendelová (<i>Olga Fejtová</i>)	343
Michal Šroněk, De sacris imaginibus. Patroni, malíři a obrazy předbělohorské Prahy (<i>Tomáš Sekyrka</i>).....	346
Jan Pařez – Hedvika Kuchařová, The Irish Franciscans in Prague 1629–1786 (<i>Ivana Čornejová</i>).....	348
Metamorfózy politiky. Pražské pomníky 19. století, (sest.) Kateřina Kuthanová – Hana Svatošová (<i>Blanka Altová</i>).....	351
Filip Bláha, Frauenkörper im Fokus: Wahrnehmung zwischen Straße und Turnplatz in Prag und Dresden vor dem Ersten Weltkrieg (<i>Tomáš Jelínek</i>).....	355
Minerva 1890–1936: Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii, (ed.) Milada Sekyrková (<i>Zora Damová</i>)	360
Petr Roubal, Československé spartakiády (<i>Tomáš Jelínek</i>)	365
Pavlna Morganová, Procházka akční Prahou. Akce, performance, happeningy 1949–1989 (<i>Jiří Pešek</i>).....	370
Marie Klimešová – Jan Rous, Jíří Balcar (<i>Jiří Pešek</i>)	373
Jitka Vondrová, Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1968 a Praha (<i>Václav Ledvinka</i>)	377
<i>Urbana</i>	
Hana Jordánková – Ludmila Sulitková, Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku (1990–2010) (<i>Markéta Růčková</i>)	384
Brno očima Mileny Flodrové: výběr článků a studií z let 1964–2006. K vydání připravila Hana Jordánková (<i>Irena Loskotová</i>).....	387
Susanne Rau, Räume der Stadt. Eine Geschichte Lyons 1300–1800 (<i>Olga Fejtová</i>).....	389

Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století, (edd.) Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (<i>Zdeněk R. Nešpor</i>).....	393
Guillebert de Mets, Description de la ville de Paris 1434 (<i>František Šmahel</i>)	397
Breslau und Krakau im Hoch- und Spätmittelalter. Stadtgestalt – Wohnraum – Lebensstil, (Hrsg.) Eduard Mühle (<i>Martin Nodl</i>).....	401
Marcin Starzyński, Das mittelalterliche Krakau. Der Stadtrat im Herrschaftsgefüge der polnischen Metropole (<i>Martin Nodl</i>)	405
Harm von Seggern, Quellenkunde als Methode. Zum Aussagewert der Lübecker Niederstadtbücher des 15. Jahrhunderts (<i>Hana Pátková</i>)	411
Helmut Bräuer, Im Dienste des Rates. Ordnung und Machtrealisierung durch Ratsbedienstete in einigen Städten Obersachsens und der Lausitz zwischen 1500 und 1800 (<i>Marek Ďurčanský</i>)	414
Blanka Szeghyová, Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí (<i>Petr Kreuz</i>)	418
Jana Vojtišková – Vít Šebesta, (Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620 (<i>Michaela Hrubá</i>)	426
Jan Dvořák, Vrchnostenské město v raném novověku: vztahy k vrchnosti a venkovskému zázemí na příkladu Svitav v 17. století (<i>Marek Ďurčanský</i>)	431
Hexenverfolgung. Vier Vorträge zur Erinnerung an Helena Curtens und Agnes Olmans aus Gerresheim, (Hrsg.) Benedikt Mauer (<i>Petr Kreuz</i>)	437
„Arisierung“ und „Wiedergutmachung“ in deutschen Städten, (Hrsg.) Christiane Fritsche – Johannes Paulmann (<i>Nina Lohmann</i>).....	442
Kimberly Elman Zarecorová, Utváření socialistické modernosti. Bydlení v Československu v letech 1945–1960 (<i>Ondřej Hojda</i>)	449
Oliver Rathkolb – Peter Autengruber – Birgit Nemeč – Florian Wenninger, Forschungsprojektendbericht Straßennamen Wiens seit 1860 als „Politische Erinnerungsorte“ (<i>Nina Lohmann</i>)	454
<i>Varia historica</i>	
Falk Wiesemann (in cooperation with Emile Schrijver), The Esther Scroll = Die Estherrolle = Le rouleau d'Esther (<i>Jiří Pešek</i>)	457

Jan Šimek, Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost (<i>Jan Schwaller</i>)	461
Volker Mohn, NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen (<i>Anita Pelánová</i>)	464
Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy, (edd.) Kateřina Králová – Hana Kubátová (<i>Sára Wienerová</i>)	471
Jonathan Bolton, Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu (<i>Barbora Pecková</i>)	473
Seznam vyobrazení	477
Seznam autorů	488

RECENSIONES LIBRORUM

David Gans, Josef Jekutiel Kofman a ostatní Pražané: Pragensiální judaica posledních pěti let

ANONYMNÍ HEBREJSKÁ KRONIKA Z RANĚ NOVOVĚKÉ PRAHY (z hebrejského originálu a jeho anglického překladu do češtiny přeložila, překladatelskou a ediční poznámkou opatřila a o historickou studii rozšířila Markéta Pnina Rubešová), (ed.) Abraham David, Academia, Praha 2013 (= Judaica, sv. 10), 150 stran.

PRAMENY K DĚJINÁM ŽIDŮ V ČECHÁCH A NA MORAVĚ VE STŘEDOVĚKU: OD POČÁTKŮ DO ROKU 1347, (edd.) Lenka Blechova – Eva Doležalová – Martin Musílek – Daniel Polakovič – Tomáš Visi – Jana Zachová, Historický ústav Akademie věd ČR – Filosofía, Praha 2015 (= Archiv český, sv. 41), 307 stran.

Jiřina Šedinová, DAVID GANS. PRAŽSKÝ RENESANČNÍ ŽIDOVSKÝ HISTORIK, Academia, Praha 2016 (= Judaica, sv. 19), 280 stran.

David Gans, RATOLEST DAVIDOVA. Z hebrejského originálu podle prvního vydání, vytištěného roku 1592 v Praze, přeložila a předmluvu napsala Jiřina Šedinová. Poznámkami opatřili Daniel Boušek a Pavel Sládek, Academia, Praha 2016 (= Judaica, sv. 20), 689 stran.

Rachel L. Greenblattová, „ABY VYPRÁVĚLI SVÝM DĚTEM.“ PAMĚŤ ŽIDOVSKÉ OBCE V RANĚ NOVOVĚKÉ PRAZE, Academia, Praha 2016 (= Judaica, sv. 18), 319 stran.

Výzkum dějin pražského Židovského Města období středověku a zejména raného novověku prošel v uplynulých pěti letech až dramatickou publikační konjunkturou. Nemám přitom na mysli „jen“ analytické studie a monografie, nejednou v podstatných aspektech moderující dosavadní vžitý až ritualizovaný obraz dějin evropsky významné pražské židovské komunity,¹ ale především kvalitní ediční zpřístupnění celé řady

¹ Platí to např. o tématu velkého a devastujícího pogromu na pražské Židovské město v roce 1389. Tato pro katastrofami vyznačené, resp. identifikované dějiny obce zásadní událost, vykreslená kronikami jako masakr až tří tisíc pražských Židů, ztratila na svém historickém výměru jednak po závěru A. Putíka, že pražská židovská obec neměla před pogromem více než 750 obyvatel, a za druhé po analýze M. Musíla, který zjistil, že bezprostředně po pogromu pokračovala obchodní aktivita pražských Židů, „jako kdyby se nic nestalo“. Srovnej ALEXANDR PUTÍK, *On the Topography and Demography of the Prague Jewish Town prior to the Pogrom of 1389*, *Judaica Bohemicae* 30–31, 1994–1995, s. 7–46; MARTIN MUSÍLEK, *Zlomek knihy vydání, v níž jsou jména Židů. „Nově objevený“ rukopisný zlomek kupecké knihy a jeho výpověď pro pražský obchod ve středověku*, *Pražský sborník historický* 44, 2016, s. 141–166.

prvotřídních pramenů, resp. vydání českých překladů klíčových židovských, s Prahou souvisejících kronik.

K období středověku je nutno na prvním místě uvést edici: *Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku: Od počátků do roku 1347*, vydanou týmem pracovníků Centra mediévistických studií AV ČR.² Edice, která vznikla v návaznosti na trevírský projekt Corpus der Quellen zur Geschichte der Juden im spätmittelalterlichen Reich (1273–1519), podává soubor zpráv a zmínek o židech v českých zemích pro období od nejstarších zmínek v 10. století až do korunovace Karla IV. českým králem roku 1347. Základ edice tvoří pramenné doklady diplomatického charakteru, tedy listiny a jejich opisy, dále zápisy městských knih, informace obsažené v právních a dobových narativních pramenech (Kosmas, Dalimil), formulářových sbírkách či inkvizičních protokolech sledované doby. Jako speciální „dodatek“ lze chápat soubor zpráv z Hájkovy *Kroniky české*, vydané tiskem roku 1541. Editoři sice od tohoto – novodobou historiografií kriticky (až hystericky) pojímaného – narativního zdroje zachovávají opatrný odstup, argumentují však, že Václav Hájek z Libočan zřejmě používal i prameny, které se do dnešní doby nedochovaly a které obsahovaly unikátní, jinde nezprostředkované zprávy. Jednotlivé položky jsou v edici vybaveny záhlavním registrem a jejich vlastní text je pak doprovázen kvalitním aparátem.

Jako drobný dodatek k pramenům písemné povahy je v edici třeba vidět také fotografické a transkripční zpřístupnění souboru hmotných pramenů, tedy konkrétně jednoho v Praze nalezeného pečetního prstenu židovského obchodníka Mojžíše, syna Šalamounova, z přelomu 12. a 13. století, resp. devíti zlomků náhrobních kamenů z Brna, Znojma a Chebu od konce 13. do poloviny 14. století. Kupodivu tu není uveden žádný z úlomků náhrobníků nalezených na židovském hřbitově ve Vladislavově ulici na Novém Městě pražském. I ty archeologové datují do 13 a časného 14. století.³

² *Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku: Od počátků do roku 1347*, (edd.) LENKA BLECHOVA – EVA DOLEŽALOVÁ – MARTIN MUSÍLEK – DANIEL POLAKOVIČ – TOMÁŠ VISI – JANA ZACHOVÁ, Historický ústav Akademie věd ČR – Filosofía, Praha 2015 (= Archiv český, sv. 41).

³ MICHAELA WALLISOVÁ, *Předběžná zpráva o I. etapě záchranného archeologického výzkumu v prostoru bývalého židovského hřbitova ve Vladislavově ul. na Novém Městě pražském*, Archeologica Pragensia 14, 1998, s. 141–148; TÁŽ, *Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v letech 1997–2000 na židovském hřbitově ve Vladislavově ulici na Novém Městě pražském*, Archeologica Pragensia 16, 2002, s. 73–97.

Úhledný svazek je vybaven úvodní studií shrnující tematiku z pera M. Musílka, L. Blechové a E. Doležalové, dále ediční poznámkou, soupisý zkratk, seznamem pramenů a literatury, především však dvěma rejstříky: první je smíšený jmenný a místní, druhý věcný. V místním rejstříku je Praha pojednána nejen sumárně, nýbrž též rozepsána do 42 lokálních hesel (jednotlivá pražská města, kostely, kláštery, „židovská čtvrť“ a „židovská ulice“).

Z cenných zpráv, které tato edice přináší, připomeňme exemplárně, že na s. 29 n. otištěný výňatek z Kosmy s příběhem o dvorském židu Jakubu Apellovi obsahuje k roku 1124 mj. první pramennou zmínku o existenci synagogy na pražském území. V edici návazně otištěná relace z Hájkovy kroniky (s. 31n.) tuto Kosmovu zprávu rozvíjí a polohu synagogy konkretizuje na malostranské území do dnešní Karmelitské ulice. Zpráva Mnicha sázavského o požáru pražské synagogy roku 1142 klade tento objekt do pražského podhradí (s. 34).⁴ Editoři sice připouštějí tuto možnost, ale (tamtéž) uvažují rovněž staroměstskou variantu (uvedená synagoga jako předchůdkyně Staronové synagogy). To by ovšem znamenalo, že areál pozdějšího Židovského města byl židovskou populací osídlen již dávno před založením Starého Města, pro což však dosud archeologie nepřinesla žádné doklady. Takové osídlení by muselo existovat paralelně s židovskou osadou a pohřebištěm, ležícími mezi dnešní Bartolomějskou a Vladislavovou ulicí. I tyto nálezy jsou však datovány až do 13. století, přičemž ovšem toto židovské sídliště – včetně židovského hřbitova – zaniklo při nebo po etablování a ohrazování Starého Města ve třicátých letech 13. století. Jako alternativa k malostranskému umístění oné synagogy se tedy spíše jeví poloha někde pod Vyšehradem, kde též existovala židovská osada.

Jestliže právě zmíněná edice staví bádání o židovském živlu v českém a pražském středověku na moderní a solidní platformu, série aktuálních publikací k „dlouhému“ 16. století znamená do velké míry převrat paradigmatu našeho pojmání dějin raně novověké pražské židovské obce: Proti tradičnímu stereotypu separované, bezmála hermeticky uzavřené židovské komunity, která do přímých kontaktů s křesťanským světem vstupovala takřka jen v případech konfliktů nebo jako oběť externího násilí, ustavuje se dnes – a to na solidní pramenné základně – obraz

⁴ Srovnej již klasickou studii VÁCLAV RYNEŠ, *L'incendie de la synagogue du faubourg du château de Prague en 1142. Contribution à la histoire des débuts de la ville juive pragoise*, *Judaica Bohemiae* 1, 1965, s. 9–25.

židovské obce tisíci praktickými vazbami spojené s každodenností křesťanských sousedů. Znamená to, že nemá smysl zkoumat a prezentovat dějiny pražské židovské obce odděleně od křesťanské Prahy a naopak, že nelze porozumět řadě aspektů dějin pražské aglomerace bez skutečné integrace Židovského města a židovské komunity do jejího rámce. Praha od konce 15. století nejméně do konce třicetileté války jeví se pak jako funkčně velmi propojená aglomerace, kde (trvale nejisté) postavení židovské minority mělo vlastně docela blízko k postavení mladší komunity vlašských katolických přistěhovalců (též specificky uzavřené, nadto však nejednou vůči okolí agresivní a většinovou pražskou společností s nedůvěrou pozorované) nebo ještě o něco později vzniklého společenství převážně kalvínských Nizozemců okruhu císařského dvora.⁵

Byly to především dvě knihy Marie Buňatové, solidně opřené o rešerše ve výzkumem dosud takřka nedotčených pražských i zahraničních pramenech, o obchodních kontaktech a hospodářském životě pražských židů doby předbělohorské, které jasně ukázaly dlouhodobou a rozsáhlou provázanost a kooperaci křesťanského a židovského prvku ve vnitřním životě i zahraničních vztazích české metropole.⁶ Tato zjištění velmi přesně – přinejmenším pro dobu do počátku třicetileté války – korelují s výpovědí klíčových příspěvků o spolupráci židovských a křesťanských tiskařů (Petr Voit, Lenka Veselá) publikace o hebrejském knihtisku 16. až 19. století v českých zemích, který v roce 2012 připravila Olga Sixtová.⁷ Přesný výměr spolupráce pražských křesťanských a židovských tiskařů samozřejmě neznáme, máme však početné doklady o jejich trvalé kooperaci, o zapůjčování či vzájemném prodeji sazeb a štočků, snad i o pomoci při korekturách.

V centru pozornosti našeho recenzního zájmu ovšem stojí soubor publikací k tématu pražského židovského kronikářství raného novověku. „Publikační smrť“ odstartovalo roku 2013 pražské, výborně obsazené mezinárodní symposium „David Gans (1541–1613) after Four Centuries: The Legacy of and Early Modern Jewish Polymath“. Možná se však toto

⁵ Srovnej nejnověji (a velmi důkladně) EVELYN REITZ, *Discordia concors. Kulturelle Differenzenerfahrung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600*, Berlin – Boston 2015.

⁶ MARIE BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg: Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1691*, Kiel 2011; TÁŽ, *Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a středoevropské trhy*, Praha 2013.

⁷ *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, (ed.) OLGA SIXTOVÁ, Praha 2012, zde s. 123–151 a 165–175.

setkání u příležitosti čtyřstého jubilea Gansova úmrtí mohlo stejně dobře jmenovat i podle názvu referátu jeruzalémského hebraisty Martina J. Weina: „Prague’s Ghetto at the time of David Gans: A Bridge or an Island?“ Referentům totiž šlo o podstatně více než „jen“ o pražského obchodníka, mnohostranného a geniálního přírodovědce, resp. také autora pozoruhodné, tiskem v Praze roku 1592 vydané světové a židovské kroniky – na nakladatelskou objednávku předního pisáře pražské židovské obce Kafmanna Sofera. Tím skutečně zásadním tématem byla otázka mentální uzavřenosti nebo otevřenosti pražské židovské obce Gansovy doby vůči křesťanskému světu, vůči jeho dění i jeho dějepiscectví, resp. vůči memorabilní kultuře obecněji.⁸

Jako první plod této aktuální vlny českého zájmu o Davida Ganse a o židovskou Prahu jeho doby vyšel český překlad *Anonymní hebrejské kroniky z raně novověké Prahy*, objímající léta 1389 až 1611 (s krátkými přípisky pro léta 1631, 1693 a 1702, později kýmisi doplněnými na volná místa textu).⁹ Nevelké rukopisné dílo (ve stávající české edici má základní kronika 24 tiskových stran, připojený seznam historických pohrom židovských obcí a jejich vyhoštění má tři strany) objevil roku 1978 hebraista Abraham David v newyorské Jewish Theological Seminary Library a editoval roku 1984. K nálezů připojil ještě další, čtyřstránkový pragensiální „seznam pohrom“, nalezený v Britské knihovně v Londýně. V roce 1993 vyšel překlad kroniky i seznamů do angličtiny.

M. P. Rubešová se nespokojila s překladem již editovaného textu a na základě mikrofilmů originálu provedla kritickou revizi Davidovy edice. K původnímu editorovu úvodu, jakož i k jeho textovým a (ne vždy plně kompetentním) výkladovým poznámkám pak Rubešová připojila své vlastní dodatky,¹⁰ analýzy, resp. drobné studie, které zajímavý

⁸ Z konference nevyšel sborník, jádro nejdůležitějších referátů bylo publikováno v tematickém čísle „Davids Gans (1541–1613): A Reconsideration“ časopisu *Judaica Bohemicae* 51/1, 2016, s. 5–176. K tématu srov. průkopnický již o dekádu starší studii JIŘINA ŠEDINOVÁ, *Osudy pražských židů od konce 16. do poloviny 17. století v soudobé hebrejské literatuře*, *Documenta Pragensia* 19, 2001, s. 113–122, kde mj. byly poprvé vydány české překlady některých podstatných pasáží z Gansovy kroniky.

⁹ *Anonymní hebrejská kronika z raně novověké Prahy* (z hebrejského originálu a jeho anglického překladu do češtiny přeložila, překladatelskou a ediční poznámkou opatřila a o historickou studii rozšířila MARKÉTA PNINA RUBEŠOVÁ), (ed.) ABRAHAM DAVID, *Academia*, Praha 2013 (= *Judaica*, sv. 10).

¹⁰ Na s. II editorka říká: „Oproti oběma vydáním jsem v textu provedla nezbytné úpravy, a to zejména v poznámkovém aparátu a bibliografii. K tomuto rozhodnutí mne vedla potřeba zohlednit nejnovější stav bádání o Kronice (a v ní obsažených tématech) i charakter cílového okruhu čtenářů.“

pramen kontextualizovaly. Aktualizace výkladového aparátu však byla, bohužel, provedena jen velmi nedůsledně. Editor ani překladatelka nevzali na vědomí nejen dnešní úroveň dějepisného výzkumu událostí zachycených v kronice, ale ani starší literaturu.¹¹

Dovolím si to stručně demonstrovat na třech příkladech: Pro rok 1560 kronika chybně uvádí povýšení římského krále Ferdinanda I. na císaře (s. 84). Komentář A. Davida nebo snad M. P. Rubešová k tomu podotýká: „Ferdinand I. vládl jako římský císař již od roku 1556, kdy Karel V. odešel do ústraní. Rok 1560 se může vztahovat k definitivnímu uznání Ferdinanda I. ze strany papeže (Pius IV. byl papežem mezi léty 1559–1565).“ (s. 120) Potíž spočívá v tom, že Ferdinand vládl (po Karlově císařské rezignaci!) jako již čtvrt století úřadující římský král, ale jako císař nastoupil až od své frankfurtské korunovace roku 1558. Ta byla nadto následně slavně oslavena jeho holdem v Praze 8. II. 1558, na němž se mj. podílela i pražská židovská obec.¹² Takovou událost by kronikář téže židovské obce, písaří podle autopsie nebo podle pamětní knihy „pinkas“, rozhodně neměl přehlédnout ani zaměnit. Pius IV. byl zvolen papežem roku 1559, ale na stolec sv. Petra nastoupil až roku 1560 a jeho „smíření“ s Ferdinandem I. proběhlo bez nějakých pamětihodných aktů. Kde by nadto pražský židovský kronikář získal vhled do neveřejných diplomatických jednání mezi císařem a papežem? Jedná se tedy nejspíš o kronikářovu záměnu Ferdinandovy císařské korunovace s korunovací Maxmiliána II. českým králem, která se opravdu udála roku 1560. Co to ale říká o kompetenci a zejména o údajné autentičnosti vzpomínek prvého z autorů kroniky? A – což je horší – co o dějepisné kompetenci editorské?

Druhým příkladem zoufale chybějící aktualizace komentáře budiž z téhož zápisu k roku 1560 (s. 84) údaj o konfiskaci „všech knih, které se v Praze nacházely“ (rozuměj: všech židovských knih), z nichž se po přezkoumání ve Vídni „jen malé množství vrátilo do Prahy“. Komentář na s. 120 „nezná“ zásadní Putíkovu studii k této události, a to přes její uvedení v bibliografii téhož svazku.¹³ Putík v této důkladné a významné práci – vedle vytěžení jezuitských pramenů – konfrontuje svědectví naší „anonymní kroniky“ s výkladem Davida Ganse a s relací kroniky

¹¹ Je např. s podivem, že Rubešová slavnou Janáčkovu knihu zřejmě vůbec nezná nebo ji přinejmenším neuvádí. Srovnej JOSEF JANÁČEK, *Rudolf II: a jeho doba*, Praha 1987, s. 165–167.

¹² Srovnej VÁCLAV BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvoru prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 143.

¹³ ALEXANDR PUTÍK, *Pražská cenzura hebrejských knih v letech 1512–1670/1672*, in: *Hebrejský knihtisk*, (ed.) O. SIXTOVÁ, s. 186–212, zde s. 199–202.

Josefa-ha-Kohena *Emek ha-bacha*. Oba jmenovaní kronikáři soudí, že se po přezkoumání ve Vídni většina knih do Prahy vrátila. Putík sice dává přednost „anonymovi“ jako „přímému svědku“ události (hypotézu o jeho autopsii Putík opírá o skutečnost, že v anonymní kronice je konfiskace přesně datována), dochází však k názoru, že „lze předpokládat, že Židé odevzdali jen ‚neškodné‘ modlitební knihy, problematické spisy – především Talmud – ke kontrole nepochybně vůbec neodevzdali.“ (s. 202) To samozřejmě klade tuto významnou epizodu do podstatně jiného světla.

A za třetí: Kronikář vypráví o událostech při pražském pohřbu Maximiliána II. roku 1576: „Ve městech pražských nastalo veliké pozdvižení, jak nesli císaře, pokoj s ním, k pevnosti, aniž zůstala více v kom duše.“ (s. 85) Rubešová to v pozn. 91 na s. 122 okomentovala: „Pohřební průvod se vskutku neobešel bez menších šarvátek mezi znesvářenými stranami katolíků a protestantů.“ Odkazuje přitom na Kolárovu edici Bydžovského, nikoliv však na klasické dílo Josefa Janáčka o době Rudolfa II. (1987), kde je podán kritický popis i analýza oné události. Při ní ovšem nedošlo k žádné šarvátce katolíků a protestantů, nýbrž „jen“ k náhlému, banálními okolnostmi vyvolanému, dramatickému kolapsu pohřební slavnosti z pouhé hrůzy, že by v Praze mohlo dojít k něčemu podobnému, jako byla „bartolomějská noc“.

Již Abraham David a po něm i M. P. Rubešová identifikovali dva autory základního textu, přičemž první písař napsal text až do roku 1581, druhý – po sedmnáctileté pauze v kronikářských záznamech – pokračoval vyprávěním pro období od roku 1598 do roku 1611. Editorům je možno přitakat i v tom, že obě části kroniky se liší také svým dějepisným charakterem. Starší část je suše analistická, mladší pak dějově (i epizodně) vybavenější a skutečně kronikářská. Rubešová soudí, že ti, kdo text napsali, nebyli pouzí opisovači, nýbrž že rukopis je autograf autorského textu, přinášejícího mj. epizody, které neznáme z jiných židovských ani křesťanských pramenů. (Signifikantní je především vylíčení konfliktu v židovské obci roku 1602, vyústivšího koncem července toho roku v udání, na jejichž základě byla zatčena a po jistou dobu vězněna nejen řada prominentů samosprávy Židovského města, ale též rabínů, a to včetně rabbiho Löwa (Maharala) – srovnej s. 88n.¹⁴

O tom, že především v druhé části textu jde o vyprávění stavěné

¹⁴ V tomto kontextu by měla být připomenuta moderní biografie této velké filozoficko-mystické osobnosti: ALEXANDR PUTÍK, *Jehuda Leva ben Becalel řečený Maharal. Studie k jeho rodopisu a životopisu*, Praha 2009; *Cesta života. Rabi Jehuda Leva ben Becalel 1525–1609*, (ed.) TÝŽ, Praha 2009.

do velké míry na autopsii písaře mladší části kroniky, svědčí podle Davida i podle Rubešové mj. obsáhlé líčení vpádu Pasovských (s. 92–96 české edice, tedy asi 15% celého textu kroniky). Je však nutno dodat, že právě tato pasáž kroniky je místy silně zmatená (Pasovští, kteří pronikli Újezdskou branou na Malou Stranu, připravují tu po jejím dobytí opět útok na tutéž Újezdskou bránu a na Malou Stranu, jakož i na okolí Hradu). Nedotažený pokus Pasovských o ostřelování pravobřežní Prahy děly z hradního arzenálu, rozmístěnými na Letné, je v kronice vložen do kontextu s dobýváním Hradu (!), ale zároveň i Židovského města. Na židovského autora poněkud nezvykle zní také líčení, že se malostranští katolíci spikli s Pasovskými proti „Čechům“ a že se při vpádu pasovských žoldnéřů činně podíleli na boji proti stavovským jednotkám, resp. měšťanské milici (s. 93). Zde lze spíše než autopsii předpokládat vliv stavovské protestantské propagandy a zejména po události vydané letákové (obrazové) publicistiky.

Systematickou inventuru znalostí týkajících se tohoto nevelkého, ale velmi cenného historiografického pramene provedl v obsáhlé recenzi (spíše recenzním článku) Alexandr Putík.¹⁵ Provedl paleografické rozlišení dvou písařských rukou (s. 133) a na základě rozboru astronomických jevů v kronice popisovaných usoudil, že i první z autorů psal z autopsie. Zásadním přínosem Putíkova textu je jeho závěr, v němž autor na základě svých znalostí pražské židovské obce 16. a 17. století formuluje na s. 136n. hypotézu o autorství kroniky. Její první část připisuje nejvyššímu písaři pražské židovské samosprávy: Petahya ben Joseph Sofer (zemřel 22. 1. 1599). Druhou pak jeho nástupci ve funkci: Abraham Joseph Yekutiel Kafmann, známý jako Kafmann Sofer (zesnul 19. 6. 1624), byl nejen písařem testamentu Mordechaje Maisela, ale – připomeňme – i nakladatelem a snad do jisté míry iniciátorem sepsání kroniky Davida Ganse.

Pro nás je na *Anonymní hebrejské kronice* (nyní již nikoliv anonymní) nejzajímavější a nejcennější soustavný a otevřený zájem obou jejích autorů o křesťanské události celoevropského, českého i pražského charakteru, případně zjevné kombinování informací z křesťanských i židovských novin, letáků i kronik s eventuálními osobními zážitky a pozorováními, která v nejmenším nerespektovala nějakou „hranici židovského světa“. Oproti tomu na spolehlivost a zejména autenticitu jejího kronikářského svědectví – navzdory mínění učených hebraistů – historik tak zcela přísahat nemůže.

¹⁵ *Judaica Bohemiae* 48/2, 2013, s. 129–137.

Kniha Jiřiny Šedinové o pražském renesančním historikovi Davidu Gansovi je svého druhu klasikou – po uveřejnění dílčích studií z rigorosní práce, obhájené roku 1973, má odborná veřejnost od roku 2016 konečně k dispozici celé autorčino dílo.¹⁶ Je to skutečnost o to závažnější, že prací téže badatelky současně vyšla i česká edice Gansovy světové kroniky *Cemach David (Ratolest Davidova)*.¹⁷ Šedinová v předmluvě své monografie upozorňuje, že se soustředila pouze na Ganse jako historika a jeho kroniku: „Nyní po letech jsem vnímala nejen samo dílo, ale ještě více sdělení, které podává o autorovi, o jeho způsobu uvažování, různorodých zájmech a širokém rozhledu, v němž se ústrojně spojují teoretické prvky a praktické poznatky obou jeho oblíbených disciplín – historie a přírodních věd. Vyplývají z něj i autorova láska a úcta ke knize [...] Nabízím proto pohled do dílny renesančního učence – laika, který patřil k intelektuální elitě pražského Židovského Města, byl vybaven znalostmi danými tradičním židovským vzděláním a vlastním soukromým studiem je rozšiřoval o sekulární disciplíny a jejich moderní metody známé ve vnějším světě.“ (s. 13)

Šedinová rozdělila knihu do osmi kapitol. V první se věnuje Gansově biografii a podává základní informace o jeho kronice, kterou, jak již zmíněno, financoval sekretář pražské židovské obce Kofmann Sofer a která vyšla v roce 1592 ve významné pražské tiskárně rodiny Gersonidů. Kronika – dílo unikátní již tím, že svým zájmem i pojetím stálo v ostrém protikladu k názorovému světu středoevropského judaismu – vyšla v průběhu následujících čtyř století hebrejsky ještě šestnáctkrát (1692, 1768, 1785, 1834...). Latinské a jidiš překlady Gansova díla vycházely pak od roku 1644. Jedná se tedy – viděno z odstupu více než půl tisíciletí – o jednu z nejlivnějších publikací, která kdy byla v Praze napsána a vytištěna. Autorka tu též zprostředkovává obsah kroniky a podává informaci o strukturování kroniky. Zdůrazňuje přitom myšlenkový význam Gansových předmluv k oběma částem díla, překračujícího svým záběrem dějiny židovské komunity a sledujícího celek autorovi známého lidstva (včetně zámořských plaveb).

Druhá kapitola knihy je věnována pohledu na dějiny v židovské kultuře a přibližuje čtenáři zejména dílo pro Ganse metodologicky i kritickým

¹⁶ JIŘINA ŠEDINOVÁ, *David Gans. Pražský renesanční židovský historik*, Academia, Praha 2016 (= Judaica, sv. 19).

¹⁷ DAVID GANS, *Ratolest Davidova*. Z hebrejského originálu podle prvního vydání, vytištěného roku 1592 v Praze, přeložila a předmluvu napsala JIŘINA ŠEDINOVÁ. Poznámkami opatřili DANIEL BOUŠEK A PAVEL SLÁDEK, Academia, Praha 2016 (= Judaica, sv. 20).

přístupem k pramenům inspirujícího italského renesančního židovského historiografa Azarji de Rossi. Třetí kapitola pojednává o Gansově koncepci studia dějin, o jeho přístupu k pramenům a technice práce. Čtvrtá kapitola sleduje jeho metodologie a chronologie.

Významným plodem autorčiny analytické práce jsou kapitoly pátá a šestá, které podávají systematický a informativní přehled rozsáhlé škály Gansových pramenů – nejprve hebrejských a poté křesťanských. Gans využil – a jmenovitě cituje – deset křesťanských (zejména na území svaté říše římské působících) humanistických autorů, z nich především Cyriaka Spangenberg, Huberta Goltzia, Lorenze Fausta, Georga Gaisia a Martina Boregka. Poslední jmenovaný, autor *Behemische Chronica*, vydané ve Wittenberku roku 1587, byl podle autorčiny analýzy hlavním Gansovým zdrojem informací bohemikální povahy pro dobu do roku 1577. (Je škoda, že dosavadní český výzkum humanistického dějepiscetví nevěnoval Boregkově kronice bližší pozornost: Šedinová podává na s. 178–180 v podstatě první přehlednou informaci o tomto v českých knihovnách raného novověku i v dnešních knižních fondech takřka absentujícím dějepisném díle.)

V tomto kontextu stojí za nadoborové zdůraznění, že knihovna dějepisné literatury, kterou David Gans shromáždil jako informační zázemí pro svůj kronikářský projekt, představovala zřejmě největší historický librář rudolfínské Prahy. Je to možno tvrdit nejen s ohledem na Gansův unikátní soubor hebrejské dějepisné literatury, ale také a především křesťanských – humanistických – děl.¹⁸ Pokud je na základě dnešního stavu znalostí dějin knihoven doby kolem roku 1600 možno soudit, nebylo, kde by si Gans mohl v Praze většinu ze zmíněných knih (a to ani jednotlivě) vypůjčit.

Šestá kapitola práce Jiřiny Šedinové se zaměřuje na okruh zpráv, které Gans – evidentně nadšený ctitel Čech a Prahy, „velikého, veselého a lidnatého města“ (srovnej s. 199) – věnoval dějinám českých zemí. S oporou v Boregkovi a Spangenbergovi sledoval Gans dějiny od příchodu Slovanů, resp. následně od příchodu Čechů, datovaného rokem 639, nejprve na základě standardních pověstí, následně je stručně líčil či spíše ve velmi zkrácené podobě a bez otevřeného hodnocení glosoval podle zpráv jím excerpovaných kronik. Šedinová na příkladu husitství ukazuje, k jakým zkratům ovšem v tomto procesu sumarizace recipovaného docházelo.

¹⁸ Srovnej OLGA FEJTOVÁ – JIŘÍ PEŠEK, *Měšťanský čtenář a české kroniky v Praze raného novověku*, in: *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna*, (ed.) JITKA RADIMSKÁ, České Budějovice 2003 (= Opera Romanica, sv. 4), s. 183–196.

Pro 16. století a zejména pro období, kdy David Gans sídlil v Praze, obsahuje jeho kronika jen velmi málo bohemikálních zpráv.¹⁹ Především tu přicházejí klíčové dynastické informace, dále relace o pražském působení významných rabínů a ovšem zprávy o (údajných) opakovaných vyhnáních židovského obyvatelstva z Prahy i Čech, resp. o stejně tak se opakujících povoleních jeho návratu. Šedinová zdůrazňuje především unikátní, jinými prameny nedoloženou Gansovu zprávu o přítomnosti tříčlenné židovské delegace při slavnostním aktu otevření královských hrobů ve svatovítské katedrále roku 1590 v souvislosti s jejich stavební obnovou (Karel IV.), resp. s dokončením Collinova mauzolea pro Ferdinanda I., Annu Jagellonskou a Maxmiliána II. (s. 211, resp., s. 612n. edice kroniky). Škoda jen, že nad jiné kompetentní autorka nepřipojila nějakou interpretaci této skutečnosti.

Druhou zprávou, kterou se Šedinová obírá blíže, je též k roku 1590 informace o hladu v Čechách a historka o muži z Kouřimska, který, veden v nouzi své božím ponouknutím, našel při kopání hlíny „v zemi popel a bílý prach“, z něhož pak dětem uvařil kaši a napekl chléb, resp. že se tímto prachem, který autor osobně viděl, nasýtily tisíce dalších lidí. Autorka usuzuje, že dotyčný muž z Kouřimska mohl v této oblasti starého slovanského osídlení najít „staroslovanské obilnice“ a nasytit se jejich obsahem.²⁰ K tomu je ovšem nutno skepticky podotknout, že ve staroslovanských zásobnicích jednak nebyla ukládána mouka, nýbrž zrní, a za druhé že i z toho by po staletích nezbylo buď zhora nic, nebo pouhé zkarbonizované zbytky, do nichž by se nepustil ani ten nejzoufalejší hladovec.

Šedinová posuzuje Gansa jako historika velmi přísně. Snad to pramení z toho, že jej srovnává především s tehdejší špičkovou evropskou židovskou historiografií a nehledí na něj v kontextu středoevropské křesťanské historiografie, ačkoli ji Gans – stejně jako svůj židovský italský vzor – bezpečně znal: „Závěr nevyznívá pro Gansa příliš pozitivně. Jeho

¹⁹ Snad hrála jistou roli i skutečnost, že podle nejnovějších archivních výzkumů Gans strávil podstatnou část svého „pražského času“ v Byšici u Mělníka. Srovnej ALEXANDR PUTÍK – DANIEL POLAKOVIČ – JAROSLAV ŠULC, *New Findings about the Life of David Gans (1541–1613) and his Closest Relatives: A Study and Source Edition*, *Judaica Bohemiae* 51/1, 2016, s. 5–63.

²⁰ Srovnej: J. ŠEDINOVÁ, *David Gans*, s. 212; D. GANS, *Ratolest Davidova*, s. 613. Autorka připojila odkaz na VÁCLAVA VLADIVOJE TOMKA, *Dějepis města Prahy XII*, Praha 1901, s. 341, kde však k tomuto tématu nestojí nic. Odkaz je nejspíše špatně umístěn, protože v dalším odstavci Šedinová připomíná Gansovu zprávu o středoevropském zemětřesení roku 1590, k němuž se opravdu vztahuje Tomkova zmínka na uvedené straně. O suchu a hladu roku 1590 je pak u Tomka zmínka na s. 342, ovšem také bez uvedené příhody z Kouřimska.

přístup k látce sleduje pouze vnější popis událostí, které autor přebírá a reprodukuje ze svých zdrojů, a přitom jeho záznamům škodí záměrná stručnost, jíž dosahuje zkracováním předložené látky, takže často vznikají různé faktografické nebo chronologické nepřesnosti nebo omyly. [...] Jestliže pro poznání obecných dějin nemá Gansův historický spis zásadnější význam, je tomu zcela opačně při studiu dějin Židů, zejména v oblasti střední Evropy. Z jeho prvního dílu je po stránce historické hodnoty nejcennější poslední část pro období 16. století.“ (s. 213n.) Toto kritické hodnocení pokládám právě s ohledem na kontext stře-doevropského humanistického dějepisceství za přehnaně přísné, resp. jednostranné, tedy orientované pouze na „originální“ informace. „Originální novinky“ se u Ganse samozřejmě naleznou nejspíše v pasážích o vnitřních dějinách židovských obcí a tedy zejména pražské židovské obce, jak Šedinová zdůrazňuje na s. 215 a jak dokumentuje na s. 216–218 s důrazem na Gansův (účelový?) zájem o klíčovou světskou osobnost obce, primase Židovského města jeho doby Mordechaje Maisela.

Nepřeceňoval bych ovšem věrohodnost jednotlivých Gansových zpráv, a to ani těch, o nichž pouze víme, že je nemohl převzít z pramenů, jež citoval. Nečinil bych to ani pro dobu, kdy Gans již žil v Praze (od roku 1564). Ne vše, co zapsal, se skutečně opíralo o autopsii nebo o svědectví současníků či zápisy v obecních knihách. Je třeba zakalkulovat také množství tištěných i psaných „novin“ a letáků (jednolistů mj. i veršované povahy), které do Prahy přicházely z celé Evropy, a to ve značném množství. O jejich počtu a informačním obzoru dodnes – přes řadu podstatných výzkumů – víme jen relativně málo.²¹ Především proto, že se z nich dodnes dochovaly jen drobné soubory. Právě odtud mohl ovšem Gans čerpat i historicky „nerelevantní“ zprávy a hlavně interpretace různých jevů a situací. To se ostatně týká i mnohých „útrpných“ příběhů z dějin pražské židovské obce. Gans prostě reprodukoval (a nezkoumal) etablované, literárně vyhocené popisy a interpretace událostí (pogrom roku 1389, vypovězení Židů z Prahy roku 1541 – viz Šedinová s. 222). Křesťanští historikové dělali po celá další staletí totéž.

Vnímáme-li Gansovo dílo – komparativně v dobovém kontextu – z hlediska obecných dějin dějepisceství, resp. s důrazem na široce vnímané

²¹ Orientačně viz: MIRIAM BOHATCOVÁ, *Výzkum jednolisticové publicistiky raného novověku*, *Knihy a dějiny* 4/1, 1997, s. 69–90; JOHANNES BURKHARDT, *Reichskriege in der frühneuzeitlichen Bildpublizistik*, in: *Bilder des Reiches*, (Hrsg.) RAINER MÜLLER, Sigmaringen 1997, s. 51–95; MICHAEL SCHILLING, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit: Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700*, Tübingen 1990.

kulturní dějiny Prahy jako zemsky české a v mnoha ohledech středoevropské metropole, nelze se však vyhnout jednoznačnému obdivu! Gansův rozhled byl ve srovnání s většinou soudobého (křesťanského) dějepiscevtví ohromný, byť i jde o postižení historického dění pouhými stručnými glosami. Hodnocení se přitom Gans nevyhýbal důsledně (je to dobře vidět např. na jeho pasážích věnovaných Lutherovi a luterství), jen s ním uvážlivě šetřil, tj. omezoval se na komentování osob, jevů, událostí, o nichž, jak soudil, věděl něco bližšího. Tou vlastně nejfantastičtější skutečností ovšem je, že takto velkolepá kniha, tj. dílo stručně, ale na svoji dobu kompetentně integrující dějiny židovské populace a kultury do obecného, dobově viděno celosvětového a všelidského rámce, mohla – v Praze, v aškenázské obci – vůbec vzniknout, a to nikoliv tajně, ale v podstatě vysoce „oficiálně“. To už samo o sobě říká mnohé o charakteru pražské židovské komunity nebo alespoň některých jejích elitních segmentů (příkladně okruh Josefa Jekutiela Kafmana Sofera), požívajících jisté ideové autonomie.

Šedinová končí knihu kapitolou „historik a literát“, v níž po všech stránkách vysoce hodnotí Gansovo dílo. Kupodivu tu ale opět zaznívá povzdech, že Gans „zůstal na pozicích tradiční koncepce a nepokusil se o vytvoření modernější historické vědy na základě skutečné filosofie dějin, která by se podobala sekularizačním teoriím humanistických historiografů italské školy“. (s. 245). Obávám se, že tu autorka zůstala „zakleta“ na úrovni dějin dějepiscevtví šedesátých a počátku sedmdesátých let: jednak žádá po Gansovi nepřiměřeně mnoho, jednak přeceňuje „italskou školu“. O její knize, v závěru svazku opatřené poznámkou k přepisu hebrejštiny, rozsáhlou bibliografií, anglickým shrnutím a jmenným rejstříkem, ostatně platí, že kdyby vyšla tiskem ihned po napsání, byla by pro hebraistiku i pro dějiny raně novověkého dějepiscevtví „průkopnickým zjevením“. Nicméně i dnes, o více než čtyři desetiletí později, zůstává vynikajícím dílem, v rámci výzkumu židovského kronikářství invenčně otevírajícím nové obzory výzkumu. Chybí právě jen to srovnání s Gansovými křesťanskými protějšky.

Zásadní je i druhá autorčina „gansovská“ publikace: Ediční zpřístupnění Gansovy kroniky v češtině je činem velkého, nejen historického, ale i kulturního dosahu, podstatně přesahujícím ryze hebraistickou úroveň.²² „V aškenázské diaspoře střední a východní Evropy byla první

²² D. GANS, *Ratolest Davidova*.

židovská kronika sepsána na konci 16. století perem autora, který své knihy podepisoval jménem David ben Šlomo Awza, řečený Gans,“ praví Šedinová v úvodu krásné, na první vydání díla z roku 1592 po všech stránkách, tedy i graficky navazující edice (s. 9 a 12). Sluší se ovšem v tomto kontextu citovat i editorský úvod onoho prvního vydání, kam Kafmann Sofer (Josef Jekutiel Kofman, písař) napsal: „Viz tuto novotu, která ještě nikdy nebyla, výborné zkrácení dějů nejstarších pokolení, [...] Těž ve druhém dílu jsou vypsány velké věci [...] až po našeho pána Rudolfa, nechť je povýšen jeho majestát, muže spravedlivého, události v mocných zemích Francie, Španělska a Itálie, Německa, Polska, Čech a ostatních národů [...] věci, jež v kronikách nenajdeš, neboť si je nedovedl představit žádný z učených. Jimi se pobaví duše zarmoucených.“ (s. 21) Kafmann Sofer si tedy byl vědom toho, že David Gans na jeho žádost a s jeho finanční podporou napsal dílo spojující starozákonní i nežidovské antické příběhy s širokým proudem celých evropských dějin do knihy poskytující jeho současníkům zázemí, kontext i přehled, ale také morální poučení a literární zábavu. (Ne nadarmo vydavatel vybízí na konci svého Slova ke čtenáři standardní formulací: „Rychle tedy pospěšte a kupujte tuto líbeznou knihu [...]“; s. 24, resp. v úvodním slově k druhému dílu: „A nyní moji milí synové Izraele, neváhejte, pospěšte, vytáhněte a peněz dvojnásobně vezměte do své ruky a kupte tuto rozkošnou knihu [...]“; s. 277.)

Právě proto je kronika jako celek (!) unikátním pramenem o myšlenkovém světě, zájmech a noetické svobodě nejen židovského obchodníka a především matematika, astronoma a přírodovědce Davida Ganse, ale zřejmě i širší skupiny světské inteligence pražského Židovského města. Kronika nepřímou svědčí též o unikátní rabínské toleranci pražského prostředí – dílo tohoto typu stálo a priori v jednoznačném rozporu s aškenázskou tradicí a „dobrymi náboženskými mravy“. Ostatně Gans v úvodu knihy sám říká: „Avšak od začátku pozoruji, že mnozí proti mně pozvedají hlas, říkajíce: Co je to za člověka, že se považuje za většího a významnějšího než my, a co ho pudí psát knihy jako jeho mistři, největší a nejvzácnější učitelé na zemi?“ (s. 28)

To, co historika dnes fascinuje, je otevřenost, s níž Gans v úvodu k druhému dílu kroniky sděluje, že se tu bude – kriticky – opírat o díla křesťanských historiků: „A věz, že autory, z jejichž knih jsem v tomto druhém dílu nejvíce čerpal, jsou tito: Cyriakus Spangenberg, Hubertus Goltzius, Lorenz Faust, Georg Caesius, Martin Boregk, ale též jiní. Přitom jsem zařadil do své knihy ty věci, v nichž se většina historiků shoduje [...]“ (s. 281) Gans tu opět připomíná, že tímto postupem vzbudil nevoli:

„... se proti mně mnozí staví a špatně o mně smýšlejí i mluví, že jsem pro obsah tohoto druhého dílu použil lecčeho z vyprávění nežidovských spisovatelů, jako zprávy o válečných událostech a jiné noviny [...]“ (tamtéž). Vlastně by nás mělo zajímat, jak si Gans mohl něco takového dovolit: Přitom jeho a Kofmannův Soferův, ve výborné pražské hebrejské tiskárně Gersonidů realizovaný podnik nebyl zastaven ani ex post stíhán! Snad bylo postavení světských elit vůči rabínům v obci opravdu pevné a nenapadnutelné, snad se lze domýšlet o blízkosti zúčastněných osob k rudolfínskému dvoru...?

V tomto kontextu, tedy s vědomím unikátnosti a vpravdě (středoa východo-) evropského významu Gansova díla, resp. edičního podniku bych – při vši nesmírné úctě – oponoval drasticky zužujícím, hebraistickému soudu Jiřiny Šedinové, že „z moderního historického hlediska mají samozřejmě největší závažnost ty části Gansova díla, které zaznamenávají události z období autorova života. Těchto informací není zdaleka tolik, kolik bychom očekávali, jelikož nejde o důslednou a podrobnou historickou dokumentaci [...]. A právě pro tuto, byť malou část svého obsahu se jeho kronika stala cenným pramenem, po němž sáhne každý badatel, který se zabývá dějinami Židů ve střední Evropě a především v Praze.“ (s. 11)

Gansova kniha je ale cenná v celé řadě dalších souvislostí: V kontextu pražských – křesťanských – dějin je více než zajímavé, které události Gans zvolil za hodna zařazení do kroniky. Ponechme stranou otázku, co Gans skutečně psal na základě vlastních zážitků. (Přišel do Prahy roku 1564 a kroniku dovedl do roku 1592, kdy kniha šla do tisku, takže teoreticky ji mohl vybavit bohatstvím zážitků z této doby.). Pro oněch 28 svých více či méně pražských let však vybral pro kroniku z ryzích pragensí (vedle medailonků Rabbiho Löwa a Mordechaje Maisela) jen výše zmíněné otevření královských hrobů v katedrále roku 1590 a rok 1585, kdy byl podle něj v Praze sněmem na Rudolfův podnět přijat a vyhlášen gregoriánský kalendář (s. 608, 610). Právě zpráva o kalendářní reformě nás ovšem varuje před přeceňováním Gansovy autopsie: Zprávu o reformě Gans samozřejmě mohl převzít přímo z papežského ediktu, z některých novin, nebo z mandátu Rudolfa II. z 3. 12. 1583. Tento mandát byl císařem a králem vydán poté, kdy kalendářní reformu, oznámenou arcibiskupem Medkem v roce 1582, o rok později český zemský sněm odmítl akceptovat. Gans však tuto roztržku mezi sněmem a Rudolfem II. v kronice zahladil a s oporou v Rättelově *Schlesische General Chronica*, vydané ve Frankfurtu nad Mohanem roku 1585, ji – navzdory možné autopsii – chybně posunul až do roku 1585.

Podobné – datační nebo i věcné – chyby ostatně nalezneme u dalších, starších, ale relativně aktuálních pragensiálních událostí 16. století, jež kronika zachycuje. Na druhé straně lze říci, že Gans provedl pro Prahu 16. století významově velmi relevantní výběr klíčových událostí: Spojení Starého a Nového Města v jednotnou Prahu 1518, požár roku 1541, stavovský odboj roku 1547. V negativním výměru můžeme ještě připojit počátek císařské vlády Ferdinanda I. roku 1558. Takřka žádná z těchto událostí však není popsána bez problémů:

a) Spojení pražských měst (s. 573): „Ludvík, syn Vladislavův, král uher-
ský a český, nastoupil vládu po smrti svého otce roku 5276, 1516 podle
křesťanského letopočtu [...] Toho roku se pražská města Staré a Nové
spojila v jedno, obyvatelé zasypali prachem příkop, který je dělil, a uza-
vřeli spolu smlouvu o míru, lásce a bratrství, jak je tomu dodnes.“ Ke spo-
jení obou měst však došlo až rok po Svatováclavské smlouvě, tj. roku 1518,
a král Ferdinand spojenou Prahu opět rozdělil roku 1528, takže (snad až
na tu lásku a bratrství) obyvatelé obou největších pražských měst roku
1592 již formálně nespojovalo opravdu nic.

b) Požár roku 1541 (s. 587): „1541 Rovněž onoho roku vypukl veliký
požár v královském paláci v Praze a pražští Židé z milosti Nejvyššího
byli uchráněni onoho dne roku 5301, 1541 podle křesťanského letopočtu
[...] Tehdy také řádily veliké požáry po celých Čechách a nevědělo se,
kdo je paličem, a tak byli z Českého království vyhnáni všichni Židé, jak
vyloženo v prvním dílu.“ (Viz s. 223, kde autor ovšem dodává, že vyhnání
bylo králem stornováno.) Čtenáři, který neznal Prahu, nepřišlo na mysl,
že požár roku 1541 nevypukl na Hradě, nýbrž na Malé Straně a rozšířil
se odtud na Hradčany a Hrad, že však pravobřežní Praha s Židovským
městem v nebezpečí vůbec nebyla. Idea vyhnání židovského obyvatel-
stva z Prahy či celých Čech pak neměla s požárem nic společného – jeho
původcem byl nový vídeňský biskup Friedrich Nausea a Ferdinand s ním
a pražskými Židy sehrál obvyklou „hru“ na (katolické) vyhnání a jeho
následné (placené) odvolání.

c) Povstání roku 1547 (s. 589): „Roku 5307, 1547 podle křesťanského
letopočtu, veliké město Praha a všichni obyvatelé opevněných měst v Če-
chách, jakož i většina baronů a šlechticů povstali proti králi Ferdinandovi
a přiklonili se k jeho nepříteli, saskému vévodovi a kurfiřtu Janovi. Když pak
nad nimi král zvítězil, dal některé z předních a hlavních Pražanů i některé
pány zajmout a popravit a Praze odebral všechny její svobody.“ Tento zápis
je samozřejmě v maximálním zestručnění v řadě ohledů poněkud nepřes-
ný (vychází ze zpětné perspektivy králova enormního využití kapitulace

šlechtických stavů a zejména pražských měst, nikoliv z chronologie tohoto příběhu), v jádře však postihuje událost a její význam velmi přesně.

d) Předání vlády nad říší z rukou Karla V. Ferdinandu I. (s. 595): „5318/1558 Císař Karel [...] půl roku před svou smrtí předal císařskou korunu svému bratru Ferdinandovi a zemřel ve Španělsku v klášteře zvaném Justův [...] 5318/1558.²³ [...] Ferdinand, 40. císař, bratr císaře Karla, nastoupil vládu stár 53 léta, roku 1558.“ K této zprávě připomeňme jednak, že Karel V. abdikoval již v září 1556, za druhé že Ferdinandu I. bylo v roce císařské korunovace již 55 let. (Gans v kronice u Ferdinanda I., na rozdíl od většiny českých králů a římských císařů, neuvedl údaj o narození.) Tím nejpodstatnějším je však strohost kronikářova zápisu o Ferdinandově nástupu (vynikne ve srovnání s bezprostředně následujícím poměrně barvitým popisem svatby dcery francouzského krále Jindřicha II. s vévodou z Albany v Paříži roku 1559). Pro Prahu by přitom bylo možno počítat s informací o slavném a velkolepém pražském holdu nově korunovanému císaři roku 1558, tedy o slavnosti, již se v relevantním rozsahu důstojně zúčastnila i pražská židovská obec. Ohlas této události musel být v době Gansova příchodu do Prahy dosud živý – nadto aktualizovaný tím, že právě roku 1564 Ferdinand ve Vídni zemřel a byl pak převezen k pochování do Prahy. Ferdinand však byl pro Gans (ať již právem, nebo spíše neprávem) panovníkem, který na rozdíl od Karla V., Anny Jagellonské a Ferdinandových následníků Židům nepřál. Kronikář to dal v textu nepřímou, ale zřetelně najevo.

Uvedl jsem tu tyto čtyři příklady proto, abych naznačil nutnost opatrného přístupu právě ke zprávám, u nichž by bylo možno předpokládat, že se při nich autor opřel o písemné prameny pražské židovské obce nebo o svědectví pamětníků. Je ale zřejmé, že spíše dával jednoznačnou přednost údajům své sbírky kronik. Ty pak již dále neověřoval – a to i v případě, že by mu to zřejmě nedalo příliš práce. Byl tedy plnokrevným historiografickým synem své doby! V knize mu nešlo o jednotliviny a data, nýbrž komponoval literárně historický celek, který pak z textu vyvstával před čtenářem.

K záslužné edici Gansovy kroniky dodejme ještě, že Daniel Boušek a Pavel Sládek odvedli velikou práci při sestavení poznámkového aparátu k textu, který vybavili 1462 odkazy.²⁴ Soustředili se při tom na Gansem

²³ V textu edice chybně uvedeno vročení 1158.

²⁴ Srovnej též PAVEL SLÁDEK, *Pražské vydání Gansova spisu Ratolest Davidova a nové způsoby čtení*, in: *Dvarim meatim. Studie pro Jiřinu Šedinovou*, (edd.) DANIEL BOUŠEK – MAGDALENA KŘÍŽOVÁ – PAVEL SLÁDEK, Praha 2016, s. 63–96.

citované kroniky, vysvětlili, z jakých spisů pochází ten který autorem citovaný výrok a obrat, zůstali ovšem poměrně důsledně na půdě domovské hebraistiky. Věcný historicko-kritický komentář ke kronice však jimi již zpracován nebyl. Čtenář tedy není upozorňován na autorovy věcné ani datační „přehmaty“. Právě ony cenné historické odstavce, které se vztahují k nejmladší popisované epoše, zůstávají bez jakéhokoliv edičního komentáře. Vzhledem k tomu, že již David Gans vybavil v roce 1592 oba díly své knihy „Přehledem odstavců“, tedy jakýmsi tematickým rejstříkem s datací každé události, nepovažovali editoři za nutné zpracovat k jeho kronice žádný další, moderní (jmenný, věcný ani geografický) rejstřík. Edice je tak vybavena pouze soupisem zkratk a pramenů, tedy přehledem edic Gansových spisů, raně novověkých edic v knize zmiňované literatury a moderních edic.

V roce 2006 obhájila Američanka Rachel L. Greenblatt na jeruzalémské Hebrejské univerzitě disertaci pod názvem *A Community's Memory: Jewish Views of Past and Present in Early Modern Prague*. O deset let později dostáváme v překladu Pavla Sládka do rukou českou verzi této zajímavě zaměřené práce.²⁵ Autorka otevřela knihu úvodní studií o roli paměti a vzpomínání v židovské kultuře a připomněla tezi Amose Funkelsteina, že „židovská kultura nikdy nepovažovala sebe sama za samozřejmou“ (s. 19). Židovský národ, žijící v diaspoře, objímající v raném novověku Blízký východ, severní Afriku a především Evropu, hledal v paměti svoji identitu a sounáležitost navzájem provázaných, ač mnohdy velmi vzdálených židovských obcí. Význam dějin spočíval v tom, „poskytovat důkaz Boží prozřetelnosti, bdící nad Židy a židovskými obcemi“ (s. 16). A uvnitř každé z obcí: „Ve své nejintimnější a patrně nejinstinktivnější podobě může paměť sloužit jako most mezi živými a mrtvými a umožňovat zachování pout k těm, kteří již nejsou.“ (s. 22) Právě to se Greenblattová pokusila systematicky prozkoumat na příkladu dějin a pramenů jedné z nejvýznamnějších středoevropských židovských komunit, Prahy, a to v období od oficiálního přenesení dvora Rudolfa II. z Vídně roku 1583 do úmrtí významného židovského bibliofila, vrchního pražského rabína Davida Oppenheima roku 1736, tedy do počátku židovského osvícenství, „haskaly“.

²⁵ RACHEL L. GREENBLATTOVÁ, „Aby vyprávěli svým dětem.“ *Paměť židovské obce v raně novověké Praze*, Praha 2016 (= Judaica, sv. 18). Anglická verze vyšla v roce 2014 ve Stanfordu pod názvem *To tell their children. Jewish communal memory in Early Modern Prague*.

První kapitolu věnovala autorka „tvarům pražské paměti v židovském městě a židovském čase“. Nabídla v ní čtivou, ovšem velmi chaotickou a co do odborné kvality nevyrovnanou směs informací a historek z dějin Židovského města, dílem opřenu o moderní historiografickou produkci, dílem však také o středověké básně (Avigdor Kara – ovšem citovaný z druhé ruky) a raně novověké kroniky (David Gans), reprodukované bez náznaku pokusu o kritiku pramene. Tento přístup se odrazil jak v informaci o postavení první synagogy „v Menším Městě pražském“ roku 997 (s. 32),²⁶ tak kupříkladu ve výkladu (podle kroniky *Gilgul Bnei Hushim*), že Avigdor Kara vyučoval krále Václava IV. judaismu, od něhož se jeho principům naučil Hus.²⁷ (s. 37) Autorka ovšem dodává, že „přímá souvislost mezi Karou a husitskou teologií je podle všeho smyšlená“ (tamtéž). Soudí však, že pražští Židé původně hovořili starou češtinou, kterou až postupně nahradil jidiš (tamtéž). Lepší to není ani pro dobu pozdější: „Maxmilián i Rudolf byli známi jako náboženští pochybovači. I když nikdy nepřijali protestantismus ani neodmítli katolictví (přestože Rudolf údajně odmítl poslední pomazání), nepatřili na rozdíl od mnoha svých následníků k nadšeným podporovatelům římskokatolické církve.“²⁸ (s. 45) Historicky relevantní nejsou ani autorčiny informace, že teprve nákup křesťanských domů z pobělohorských konfiskací umožnil pražským Židům získávat nemovitosti mimo Židovské město (s. 52). K takovým nákupům totiž poměrně běžně docházelo již v průběhu 16. století a na začátku 17. věku.

Závěr kapitoly je věnován „okamžikům paměti“ v rámci šabatů. Klíčovou roli tu měly vzpomínkové modlitby z tzv. „Memorbücher“ každé synagogy a předčítání „hazkarot“, tedy vzpomínkových zápisů o zemřelých členech obce. I zde však čtenář zmateného textu upadne do nejistoty, zda některé více než pozoruhodné formulace pocházejí z pera autorky, nebo jsou až dílem roztržitého překladatele: „Tyto připomínkové události osvětlovaly synagogu prostřednictvím svíček, jež židovské ženy vyrobily na hřbitově, poskytovaly rituální předměty

²⁶ Autorka tu odkazuje na Gansovu kroniku, s. 463, kde nalezneme opět odkaz na kroniku Boregkovu. Autorka v poznámce 5 tvrdí, že se tato zpráva objevuje poprvé v *Kronice české Václava Hájka z Libočan*, což se však nezakládá na pravdě.

²⁷ Zdrojem je tu snad ISRAEL JACOB YUVAL, *Jews, Hussites and Germans according to the Chronicle 'Gilgul Bnei Hushim'*, Zion 1989, s. 275–319.

²⁸ K Rudolfovu vztahu ke svátosti pomazání nemocných (dříve, tedy i v Rudolfově době, nazývané poslední pomazání), kterou přijal 20. ledna 1612, i k dobovým pověstem, že ho smrt zastihla před dokončením tohoto obřadu, srov. VÁCLAV BŮŽEK, *Smrt Rudolfa II.*, Praha 2015, s. 20, kde je shrnuta starší literatura i svědectví pramenů.

chránící svitky Tóry a nechaly v mysli vytanout události, jako byl masakr, který se odehrál roku 1359 (sic!), nebo vypovězení v roce 1541.“ (s. 77)

Kapitola „Smrt vstoupila do našeho okna“ o živých a mrtvých na hřbitově a v synagoze je věnována funerální kultuře, představované epitafními nápisy na hrobech, zápisy v synagogálních vzpomínkových knihách a nápisy na darovaných rituálních předmětech. Autorka tu vyšla z rozboru náhrobku paní Hendl, manželky Jakoba Baševiho, zemřelé roku 1628, a následně sledovala náhrobní nápisy dalších významných žen (zejména spisovatelka a ženská lékařka Rivka Tikotin) pražské obce a ideová poselství, která přinášejí. Autorka tyto nápisy vnímá jako komunikaci mezi živými a (nadále přítomnými) mrtvými. Je ovšem třeba připomenout, že řada osobností formulovala své (oslavné) epitafní nápisy již s předstihem sama. Návazně se pak Greenblattová věnuje donacím „pro memoria“, synagogálním nápisům a zápisům do pamětních knih. Výsledkem je konstatování košaté „kultury připomínání“ zesnulých členů obce.

Následující kapitola je věnována rodinným autobiografickým textům. Ty vznikaly především na památku šťastného zachránění osobnosti z nebezpečí ohrožujícího život. Měly za úkol jednak připomínat – s Boží pomocí – vyřešenou krizi, jednak objasnit, že dotčený neupadl do nebezpečí a neštěstí vlastní vinou. Autorka to exemplifikuje na případě Josefa Teina, který roku 1621 zakoupil hedvábné opony ukradené v paláci knížete Liechtensteina a měl za to být – ač nakonec kradené zboží prostřednictvím správce synagogy vrátil – na Valdštejnův příkaz oběšen. Obec ho však vykoupila 10 000 toлары a on pak – na obranu svého dobrého jména – sepsal relaci „megilat“ o svém případě. Autorka se pak na základě dalších případů propracovala ke konstatování skutečnosti, že pražská židovská obec, resp. její elity, byla opakovaně vnitřně (politicky, nábožensky, majetkově atp.) rozdělená a že se v ní objevovali udavači, nejednou s úspěchem usilující o likvidaci té či oné elitní osobnosti.²⁹ Předčítání sebeočisťujících autobiografických relací v den výročí záchrany pak patřilo k rituálům té které rodiny. Tyto texty byly poskytovány i širšímu okruhu zájemců, aby bylo možno čelit ústní tradici, která dotčený případ líčila méně příznivě. Autorka též připomíná, že obliba autobiografií (včetně autobiografických cestopisů) byla ostatně v Evropě raného novověku obecná.

²⁹ K této skutečnosti se ostatně Greenblattová vrací i v textu o druhé polovině 17. století: „Avšak boje uvnitř obce byly stejně nelítostné a nečestné jako v Hellerově době.“ (s. 227)

„23. května roku 1618 vyšli členové převážně protestantského českého sněmu ze Staroměstské radnice, v níž se scházeli, přešli most přes řeku Vltavu, vystoupali na Pražský hrad a vyhodili tři katolické představitele Habsburků, dva místodržící a písaře, z oken.“ (s. 170) Touto osobitou zkratkou otevírá Greenblattová kapitolu, v níž se obírá židovskými tištěnými relacemi (a modlitbami za oběti) k pohromám 17. století, zejména válečným (vpád pasovského vojska do Prahy, události českého povstání a třicetileté války, zvláště obrana Prahy proti Švédům roku 1648) a živelným (požár Starého a Židovského Města roku 1689) 17. století.

Následující kapitola o historických narativních dílech (a písničkách) je samozřejmě nejprve soustředěna ke světové kronice Davida Ganse *Ratolest Davidova*.³⁰ Greenblattová tu popisuje Gansův životaběh, charakterizuje kroniku po formální stránce, poznamenává, že Gans užil díla křesťanských historiků, a připomíná pragensiální záznamy obsažené v obou dílech knihy. Konfrontuje (připomeňme, že údajný, tedy z jeho díla jen těžko doložitelný) Gansův pohled na jeho současnost („tradiční protižidovské postoje jsou v Gansově podání bagatelizovány“, s. 207) s dalšími díly přelomu 16. a 17. století, zejména s Anonymní hebrejskou kronikou.

Rok 1648, pro Prahu významný nejen jako obecný konec třicetileté války, nýbrž jako velmi konkrétní rok úspěšné, byť krajně vysilující obrany pravobřežních měst proti Švédům, nazvala Greenblattová „okamžikem obratu“, rokem změny tendencí v pražském židovském historickém narativu (s. 214). Události, do nichž byla židovská obec velmi silně involvována, „nezanechaly v liturgickém roce pražských Židů žádnou stopu“ (s. 217). Autorka se přitom opřela o popis obléhání a obrany Prahy z pera Jehudy Lejba ben Jehošua, písaře pražského vrchního rabína, *Milhama be-šalom* a o anonymní, v podobě jednolistu šířenou píseň *Švediš lid*. „Obě díla odhalují značnou sebejistotu. Vyjadřují sebezpočopení židovské obce jakožto české a pražské komunity, žijící vedle ostatních obyvatel, i když ne s nimi. [...] Apologetický aspekt židovských projevů loajality k habsburské monarchii, o níž informuje jak píseň, tak kronika, postrádá výraznější politický význam.“ (s. 224) Autorka následně připomíná, že kronika *Milhama be-šalom* měla ve srovnání s Gansovým dílem „zúžený pohled, pouze v úvodu a závěru stručně poukazující k rozsáhlejšímu obrazu“. To ovšem lze logicky předpokládat.

³⁰ Autorka se tu opřela o bohatství dílčích studií Jiřiny Šedinové k tomuto tématu, zejména: JIŘINA ŠEDINOVÁ, *Non-Jewish Sources in the Chronicle by David Gans, Tsemah David, Judaica Bohemiae* 8, 1972, s. 3–15; TÁŽ, *Czech History as Reflected in the Historical Work by David Gans, Judaica Bohemiae* 8, 1972, s. 74–83.

V čem přesně spočívala ona „změna tendencí“ narativu (vedle vzrůstu významu tiskem šířených písní o katastrofách), však autorka neuvádí. Takovýto posun nacházíme spíše v (církveň) politické oblasti, kde byl od poloviny 17. století pozitivní či přinejmenším pragmaticky shovívavý postoj Habsburků k židovské populaci stále více vytlačován agresivním, ke konverzi ke křesťanství cílícím antijudaismem. Vítězná konfesionalizace v radikálně katolické podobě, zosobněná jezuity, „ztrácela trpělivost“ s existencí a kulturním svérázem židovské náboženské minority. Greenblattová připomíná, že když roku 1703 přecházel do Prahy do funkce vrchního rabína David Oppenheim, odeslal svoji rozsáhlou knihovnu, resp. kolekci hebrejských i jidiš drobných tisků do péče svého tchána v Hannoveru: Obával se, že by byla jeho sbírka ohrožena destruktivní pozorností státní cenzury. Autorka ovšem již čtenáře neinformuje, že Oppenheim vytvořil svoji kolekci (podstatným dílem ovšem získanou z majetku strýce Samuela, kam přišla jako dar prince Evžena Savojského) během působení ve funkci nejvyššího moravského rabína v Mikulově od roku 1690 a v kooperaci s rodinným finančním domem, sídlícím ve Vídni. Jeho opatrnost se tedy nevztahovala na pražskou, nýbrž na celorakouskou situaci. Nešlo v žádném případě o „sbírku, která nesměla být v Praze uchováána“, jak tvrdí Greenblattová na s. 277.

Poslední kapitola knihy je věnována roli knihtisku, rozvoji tisku textů napsaných v jidiš, podpořené a rychle rostoucí laicizaci četby i spisovatelství v mužské i ženské židovské společnosti. Závěr knihy pak zdůrazňuje mj. postupné pragmatické vyčleňování starších a příliš dílčích a konkrétních memorabilních prvků ze sféry pravidelně se opakujícího rituálu a obecněji roli cíleného zapomínání v pražské židovské kultuře. Naopak k „jakési kanonizaci“ došlo v případě vzpomínek na nejvýznamnější katastrofy obce – zejména na významem i rozsahem s dobou rostoucí pogrom z roku 1389 (kupodivu nikoliv na požár roku 1689, který obec a její památky, včetně memorabilií, zasáhl nesrovnatelně drastičtěji).

Knih, vybavená bibliografií a jmenným rejstříkem, je čtenářsky nesporně vděčná: Přináší zajímavou spleť namnoze opakujících se historiek, připomínek literárních děl a autorů. Její odborný přínos je naopak problematický. Nejenže autorka nepracovala se zvolenými prameny kriticky a s ohledem na stávající literaturu (cituje, resp. v bibliografii uvádí mnohé, reálně recipuje však jen zlomek), ale vytrhla pamětní kulturu pražské židovské obce ze širšího (židovského) středoevropského kontextu. To pokládám za velmi problematický přístup k tématu, protože

podstatná část především židovských elit – rabíni stejně jako obchodníci – měla životní zkušenosti (ale přiváděla si i životní partnerky) z více židovských obcí, a to ve výměře oblasti mezi Frankfurtem nad Mohanem a Krakovem, Čechami a Itálií. Autorka však především separovala pražskou židovskou kulturu ze souvislostí její každodenní úzké konfrontace s křesťanským měšťanským okolím, resp. konkrétně s křesťanskými memorabilními zvyky a rituály. Lze říci, že takřka ke všemu, co Greenblatová uvedla a diskutovala, by bylo možno najít paralely v měšťanské (katolické, kališnické, luteránské či bratrské) kultuře, kterou židovští obyvatelé pražského pravobřeží znali velmi zblízka. Židovsko-křesťanské konfrontace či kulturní obohacování přece nelze omezit na kooperaci několika vybraných židovských intelektuálů s císařským dvorem.

Jako celek přináší „klasobraní“ aktuálních judaik, vydaných v pražských nakladatelstvích Academia a Filosofia, resp. ve stále skvělejších mezinárodním časopise *Judaica Bohemiae*, pro historiografii středověké a raně novověké Prahy skutečné bohatství informací a koncepčních podnětů. Bude je potřeba promyslet a zapracovat v jednotlivostech i v celkovém konceptu dějin pražské aglomerace. Tradiční představu pražské židovské komunity jako izolované entity na okraji staroměstských dějin, které se sluší věnovat pozornost opět jen na okraji hlavního narativu historie naší „matky měst“, je již jednoznačně třeba uložit ad acta.

Jiří Pešek

Tříkrát edice Praha

Eliška Fučíková, PRAHA RUDOLFÍNSKÁ, Karolinum, Praha 2014, 199 stran.

Jan Royt, PRAHA KARLA IV., Karolinum, Praha 2015, 199 stran.

Kateřina Bečková, PRAHA. MĚSTO A ŘEKA, Karolinum, Praha 2015, 199 stran.¹

Pražský knižní trh je trvale zaplaven množstvím obrazových publikací o dějinách i současnosti české metropole. Přesto tu zůstává prostor

¹ V edici Praha vyšla i kniha: BOŽENA PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, *Praha. Zahrady a parky*, Praha 2016, která však není předmětem této recenze.

pro kultivované populární poučení zájemců jak z řad více než milionu obyvatel Prahy, tak a zejména pro návštěvníky tisíciletého města. Nakladatelství Karolinum otevřelo roku 2014 populárně zaměřenou řadu publikací, napsanou srozumitelně a bez vědeckého aparátu (bohužel také bez alespoň stručné výběrové bibliografie) špičkovými odborníky na různé epochy. Každou knihu otevírá vstupní syntetizující kapitola k dané problematice, většinu rozsahu knih však zaujímá místopis, v němž autorské slovo obrazovou složku spíše komentuje a doprovází, než že by jí dominovalo. Jestliže ve svazku o Karlově Praze přirozeně převažují dnes aktuální fotografie, v knize o době rudolfínské a zejména ve svazcích průřezově zaměřených nalezneme i rozsáhlý a cenný výběr historických vyobrazení a zejména pozoruhodných starých fotografií. Svazky obsahují podrobné soupisy obrazového materiálu, plánky a identifikační soupis v textu zmiňovaných osobností. Každá publikace vychází v české a anglické verzi.

Řadu otevřela největší osobnost českého výzkumu „rudolfínského“ umění, Eliška Fučíková.² Tematizovala pro Prahu šťastnou epochu uměleckého života, jehož centrem byla komunita dvorských a s dvorem spolupracujících umělců v desetiletích kolem roku 1600. Fučíková se s ohledem na rozsah publikace soustředila na úzce pojaté období, kdy císař a král Rudolf II. neoficiálně a zejména oficiálně sídlil v Praze (1576/1583–1612). Stranou tak ponechala předchozí epochu, spojenou především s pražským působením Ferdinanda II. Tyrolského, jež byla pro vytvoření evropsky významného dvorského centra důležitá, a obdobně se nedostalo ani na desetiletí po Rudolfově smrti, kdy v metropoli na Vltavě dále působili umělci, které sem císař kdysi povolal či které sem přilákal věhlas pražské umělecké kolonie.

V úvodní kapitole se autorka nejprve podrobně – především na základě zpráv vyslanců – věnuje osobnosti Rudolfa II., charakterizuje stav výstavby a dobové zabydlenosti rezidence, císařské sbírky, zázemí Hradu s botanickou zahradou a zvěřincem, císařské investice ve Stromovce. Poté přechází k plastickému a řadou dobových kreseb doprovobenému vykreslení stavu Hradčan a Malé Strany oné doby. Spolu s Jacquesem Esprinhardem pak Fučíková převede čtenáře přes Kamenný most do Starého Města a i zde zachovává perspektivu dobových návštěvníků

² Srovnej sborník k sedmdesátinám Elišky Fučíkové: *Hans von Aachen in Context. Proceedings of the International Conference, Prague, 22–25 September 2010*, (edd.) LUBOMÍR KONEČNÝ – ŠTĚPÁN VÁCHA – BEKET BUKOVINSKÁ, Praha 2012, kde je na s. 252–265 otištěna její bibliografie, zpracovaná Polanou Bregantovou.

města, které nám – pokud možno – nechává poznat jejich očima. Platí to i o Židovském a o Novém Městě. Postřehy Pierra Bergerona nebo Fynesta Morysona jsou ve výkladu doplněny např. i názory Johanna Keplera. Líčení Rudolfovy epochy končí krátkým shrnutím turbulentních let 1608–1611. Zde autorka poněkud jednostranně přičítá jak libeňský mír 1608, tak i vypuzení pasovského vojska z Prahy roku 1611 pouze králi Matyášovi (s. 47). Ten byl jistě reprezentační špičkovou a starým císařem přednostně vnímanou postavou, stejný nebo dokonce větší reálný význam měla však – vojenská – moc českých, uherských a rakouských stavů.

Na s. 49–55 je v knize otištěn Sadelerův prospekt – pohled na Prahu nakreslený Philippem van den Bosche a vydaný roku 1606. Nejde jen o nejlepší způsob seznámení s pražskou aglomerací doby rudolfínské v prakticky celé její velikosti (až na „zamlčené“ Židovské město), ale i o příhodné publikování celého tohoto pramene, totiž i se všemi 122 identifikačními popiskami umístěnými pod obrazem veduty. Na s. 57–185 pak následuje průvodce po architektuře a celé škále výtvarného umění, které spojujeme s Rudolfovou epochou: od fresek a maleb až po umělecky ztvárněné užité umění. I tady jsou průvodní texty nejen identifikačními popiskami, ale i zajímavými medailony, osvětlujícími široký kontext toho kterého díla. Publikaci, jejíž fotografie pořídil Oto Palán, je nejen celkově čtenářsky a obrazově vděčná, ale zároveň představuje šťastně koncipovaný souhrnný pohled na Prahu z pera odbornice nejzasvěcenější.

Roytova kniha o Praze Karla IV. vyšla s motivací přispět k oslavám sedmistého výročí narození panovníka považovaného lidem této země za (po Járovi Cimrmanovi) největší osobnost českých dějin. Jan Royt, dnes nejvýraznější osobnost českého výzkumu středověkého malířství,³ podává ve vstupní kapitole portrét panovníka jako budovatele metropole, zakladatele řady kostelů a mecenáše těžko představitelného množství uměleckých děl, resp. vzácných sakrálních předmětů.

Pro Prahu měla klíčový význam tři Karlova založení: První, při kterém panovník jednal ruku v ruce s otcem Janem a s podstatným přispěním Arnošta z Pardubic, bylo roku 1344 povýšení pražského biskupství na arcibiskupství a založení nové katedrály na Pražském hradě. Tento Karlův podnik je Roytovi, spoluautorovi velké monografie o Svatovítském

³ Srovnej jen jeho monografii: JAN ROYT, *Mistr Třeboňského oltáře*, Praha 2013.

chrámu, snad nejbližší.⁴ Nevelká, chtělo by se říci povinná pozornost je v knize věnována založení pražské univerzity (otištěna je tu však fotografie zakládací listiny a – to je podstatnější – také její český překlad). Z hlediska dějin města ve 14. století šlo ovšem o zcela zásadní krok, který Prahu v celé řadě ohledů obohatil a ohromně bonifikoval ve srovnání s ostatními velkoměsty ležícími severně od Alp a východně od Rýna.

Zaslouženou pozornost pak Royt věnuje založení Nového Města. Uvádí (s. 29), že Karel nejprve zvažoval strategicky výhodnou polohu na Letné, poté dal ale přednost – zdravotně-hygienicky vhodnější – poloze na pravém břehu Vltavy. Strategie je pěkná věc, odkud by ale nové, vysoko nad Vltavou zbudované město bralo vodu, se tu neříká. Autor pak informuje, že široký pás osídlení a „nesouvislé, ale poměrně husté“ zástavby obkružoval stávající Staré Město. Hned poté však soudí, že rozvržení Nového Města je dílem „urbanistické koncepce“ Matyáše z Arrasu, který zkoncipoval zástavbu „ze dvou samostatných pravouhle vymezených a vzájemně propojených celků“ (s. 31). Vzhledem k tomu, že – místy velmi výstavná – předurbánní zástavba stála na terénu budoucího Nového Města již dlouho před jeho založením, bylo by snad produktivnější počítat s návazností na stávající půdorys osídlení a jeho „dotažením“. Ostatně i zde hrála – a to po staletí – velkou roli dostupnost pitné vody: Meze zástavbě určovala vydatnost studní a později dosažitelnost stavebních parcel vodovody vedenými od vltavských vodáren. Tím samozřejmě nemá být vyjádřena pochybnost směrem ke Karlově koncepčnosti a ovšem také jeho – mimořádně vyvinutému – smyslu pro křesťanskou symboliku a mystiku. Ta se však projevovala spíše v koncipování sítě nově zakládaných kostelů (srovnej „karlovský pražský kříž“ kostelů na Horním Novém Městě – plánky s. 192n.) či v koncipování interiérů symbolicky významné sakrální architektury nebo v kontextech jednotlivých uměleckých děl. Karel byl ovšem také veliký pragmatik: Nové Město zakládal především z praktických důvodů a s cílem jeho co nejrychlejšího etablování jako živoucího městského organismu.

Royt pak sleduje Karlovy pražské i obecněji politické aktivity, seznamuje čtenáře s okruhem jeho nejvýznamnějších rádců a členů jeho intelektuálního kruhu. Vše, pokud možno, ilustruje uměleckými díly: Busty z triforia sv. Víta jsou tu vítaným zdrojem, repertoár kvalitně reprodukováných ilustrací je ovšem daleko širší. Úvodní kapitola končí

⁴ JIŘÍ KUTHAN – JAN ROYT, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha, svatyně českých patronů a králů*, Praha 2011.

Karlovou smrtí, jedenáct dní trvajících pohřebními slavnostmi a konečně uložením velkého císaře do rakve nikoliv již v panovnické nádheře, nýbrž v prostém hábitu minoritského mnicha.

Od s. 61 pak kniha pokračuje průvodcem Karlovou Prahou. Začíná se katedrálou (s. 62–103), svatovítským pokladem, pokračuje se tumbami panovníků, triforiem a končí se v jednotlivých kaplích, které přetrvaly věky ve své středověké konstelaci. Přes Malou Stranu a Karlův most průvodce pokračuje ke Staroměstské radnici, Týnskému chrámu, domu U kamenného zvonu a staroměstským gotickým kostelům – až po sv. Martina ve zdi. Na s. 148 se pohled přesouvá na novoměstské teritorium k Panně Marii Sněžné. Po seznámení s novoměstskou radnicí pokračuje přehled gotických novoměstských kostelů. Na s. 180n. je připojen exkurz o fyzické a duchovní tváři Karla IV., následuje rodokmen, plánky Hradu, katedrály a Prahy s vyznačenými památkami, o nichž je v textu řeč, a knihu doplňují výše uvedené součásti vybavy každého svazku ediční řady. Sympatická publikace dává rozložením svých akcentů najevo, že autor je především historik umění, dokládá ovšem také jeho velmi všestrannou kompetenci a rozhled. Kvalitní fotografie Cyrila Royta, Jana Gloce a Oto Palána dávají těmto kvalitám vyniknout.

Kateřinu Bečkovou, dlouholetou předsedkyni Klubu Za starou Prahu, zná odborná veřejnost především jako autorku zásadní studie o pražské asanaci a zejména několika svazků dlouhé řady *Zmizelé Prahy*. Téma soužití města Prahy s Vltavou je podstatné a Bečková, správkyně fototéky Muzea hl. města Prahy, je pro ně autorkou nanejvýše zasvěcenou. Knihu spolupodepsal fotograf Věroslav Škrabánek – už to je znamením, jak významnou roli tu hraje obrazová komponenta. Knihu opět zahajuje komplexně pojatá kapitola, v níž Bečková tematizuje historii osídlení břehu řeky městem, hodnotu řeky jako zdroje energie i jako zásobárny pitné vody, věnuje se roli Podskalí pro příjem vorů a otázkám plavby obecně. Pak přijdou na řadu přívozy, mosty, ostrovy, splavnění Vltavy a paroplavba, stavba nábřeží, zábavy – plovárny, bruslení a vodní sporty –, pražské povodně i Vltava jako umělecká inspirace. Výborně napsaná a cennými starými fotografiemi i uměleckými díly ilustrovaná kapitola nabízí mnoho opěrných momentů pro pochopení symbiózy městské aglomerace s řekou.⁵

⁵ V tomto kontextu si pouze dovolím připomenout příslušný svazek sborníku *Documenta Pragensia: Město a voda. Praha, město u vody*, (edd.) OLGA FEJTOVÁ – VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, Praha 2005 (= *Documenta Pragensia*, sv. 24).

Hlavní objem knihy zabírá „průvodce“ (s. 51–175). Zde se – dle mínění recenzenta negativně – projevuje skutečnost, že prim tu dostal fotograf a publikace sklouzla k nepřilíživě konceptnímu, resp. s koncepcí úvodní kapitoly jen minimálně korespondujícímu stereotypu obrazových publikací, kde rozhoduje fotograf a „textář“ může jen komentovat obrázky dle jeho výběru. Více než o vztah města a řeky tu jde o zajímavé nebo elegantní domy na pražských nábřežích, ba i v značném odstupu za nimi. Co společného s tématem „město a řeka“ má např. budova Filozofické fakulty UK (s. 148n.)? Snad že je řece přece jen blíže než třeba Hanavský pavilon (s. 171). Jistě, jsou tu i fotky nábřeží, mostů (Karlův most s. 122–131), jezů a vodárenských věží. Ale kdyby se autorská dvojice přece jen blíže držela tématu, bylo by možné ukázat tuto vazbu podstatně plastičtěji a tematicky rozvinout to, co bylo moc pěkně napsáno v úvodní pasáži.

Pro čtenáře z nabídnutého, zřejmě během jediného jara nafoceného souboru vyplývá, že kdysi tak intenzivní soužití obyvatel Prahy s řekou se zejména v posledním půlstoletí podstatně rozvolnilo. Z řeky zůstala jen estetická komponenta Prahy jako turistického centra (ostatně v sezóně ohavně zamořená přemírou konzumačně-výletních plavidel, stažených do Prahy z celých Čech) a pak bývá řeka tematizována ještě jako dopravní problém či překážka a ovšem – opakovaně – povodňově bezpečnostní riziko.

Za obrazovou částí jsou na konci publikace zařazeny soupisové kapitoly (s minimedailonky každé položky): První je věnována vltavským ostrovům, mostům a nábřežím, druhá – bez obrázků „suchá“ – sochám a sousoším Karlova mostu. Pak následují plánky a obvyklá výbava svazku.

Edice Praha je po třech letech a čtyřech vydaných svazcích dobře etablovaná. Splní podstatnou úlohu překlenutí mezery mezi úzce odbornou produkcí a bezobsažným (upomínkovým) obrázkovým populárem, zejména bude-li pokračovat stávajícím směrem, který se také přinejmenším recenzentovi jeví být slibným: Totiž úžeji definovanými, k výrazným, epochy určujícím osobnostem vázanými nebo specifické průřezové téma diskutujícími svazky z pera předních odborníků srozumitelně oslovovat širší kulturní publikum. Kvalitní obrazová výbava je přitom „standardem doby“, svrchovanost v rozhodování o tématech obrazů si ale nutně musí zachovat autor textu, který je i tvůrcem konceptu celé knihy.

Jiří Pešek

Město a chudoba – aktuální téma německé historiografie

Jürgen Schallmann, ARME UND ARMUT IN GÖTTINGEN 1860–1914, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2014 (= Studien zur Geschichte der Stadt Göttingen, Bd. 25), 240 stran.

PREKARIAT IM 19. JAHRHUNDERT. ARMENFÜRSORGE UND ALLTAGSBEWÄLTIGUNG IN STADT UND LAND, (Hrsg.) Anke Sczesny – Rolf Kießling – Johannes Burkhardt, Wißner-Verlag, Augsburg 2014, 196 stran.

Problematika chudinství, respektive sociální otázka, jako téma výrazně zatížené marxistickým historiografickým pojetím, byla v rámci české historiografie po roce 1989 odsunuta do pozadí. Významnějšímu zájmu se ovšem chudinství netěšilo ani v kontextu historiografie evropské, která ho tematizovala spíše okrajově v souvislostech nových kulturních dějin. Podstatnou změnu v pohledu na ni přineslo až období po roce 2000, a především ekonomická krize let nedávno minulých, která s novou naléhavostí připomněla problém chudoby a hlavně obrátila pozornost i ke způsobům jeho řešení v minulosti.

Na špici evropských výzkumů uvedené problematiky stálo od osmdesátých let minulého století především německé bádání. Jistým předělem a završením německých výzkumů se stal projekt „Fremdheit und Armut“ univerzity v Trevíru, který se v letech 2002–2012 zabýval v interdisciplinárním výměru otázkou inkluze a exkluze ve vztahu k „cizosti a chudobě“. Jeden ze tří základních výzkumných okruhů projektu se soustředil přímo na téma „chudoba a chudinství“, na jejich vnímání, přístup k nim, ale i na jejich zvládnání prostřednictvím organizace chudinské péče a chudinské, resp. následně sociální politiky. Autoři projektu zdůrazňovali zázemí různých humanitních disciplín, vycházeli však především z konceptu sociálních a nových kulturních dějin.¹ Publikační výstupy trevírského projektu znamenají – třicet pět let po vydání základní příručky Christophu Sachseho a Florianu Tennstedta *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland*² – další mezník v německém, ale i evropském bádání

¹ K projektu viz Sonderforschungsbereich 600 „Fremdheit und Armut“ [online], [cit. 10. srpna 2016], <<http://www.fze.uni-trier.de/presse-und-service/archiv/sonderforschungsbereich-600-fremdheit-und-armut>>.

² CHRISTOPH SACHSE – FLORIAN TENNSTEDT, *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland*, Stuttgart 1980. Tuto edici následovalo v letech 1998–2012 vydání celého projektu dějin chudinské péče, částečně v reedici, v Německu ve čtyřech svazcích.

k dějinám chudinství. Nejvýznamnější z publikací projektu se stal průvodní katalog k výstavě *Armut. Perspektiven in Kunst und Gesellschaft*, který ve formě encyklopedického přehledu i analytických studií přibližuje základní otázky fenoménu chudoby v historickém vývoji.³

Německá příručka z osmdesátých let i trevírský projekt identifikují jako jednu z nejdůležitějších etap vývoje chudinství „dlouhé 19. století“, kdy se v evropském kontextu chudinská problematika transformovala v otázku sociální, tak jak do ní byly postupně začleňovány i záležitosti dělnické. Již na sklonku osvícenských reforem začaly jednotlivé evropské státy hledat nové, systémové řešení chudoby, která s počátky industrializace narůstala s intenzitou dosud nebývalou. Přijatá řešení se pohybovala mezi pověřením státu či jednotlivých obcí vedením chudinské agendy, ať už se jednalo o otevřenou (almuženskou), nebo institucionální péči. Různou měrou na této oblasti nadále participovala církve a rozvíjely se i soukromé iniciativy na bázi dobrovolnických spolků. Oba systémy, tj. státní i komunální, se často prolínaly. Oba bychom v dlouhém 19. století v rozmanitých podobách našli v jednotlivých německých teritoriích, resp. následně i ve sjednoceném státě.

Právě ona rozmanitost, která ovšem v průběhu 19. století nepřekonalala konzervativně paternalistický koncept obou modelů chudinské správy, se stala inspirací ke vzniku řady německých případových studií, publikovaných od osmdesátých let minulého století.⁴ Věnovaly se systému chudinské péče, jeho formování i případné modernizaci ve městech různého typu, a to v zásadě pouze v politicko-správním, případně ekonomickém kontextu vývoje. Hlavními okruhy problémů, jimiž se tyto studie zabývaly, bylo nejen ideové zázemí vytváření chudinské politiky a z něj vycházející reformní snahy, ale i vliv státu či obce na správu chudinských záležitostí, dále začlenění této problematiky do soustavy státní a komunální správy, a v neposlední řadě koexistence dobrovolnických, resp. církevních aktivit a veřejné správy. V německých souvislostech se pak alfou a omegou stala analýza aplikace tzv. „elberfeldského systému

³ *Armut. Perspektiven in Kunst und Gesellschaft*, (Hrsg.) HERBERT UERLINGS – NINA TRAUTH – LUKAS CLEMENS, Darmstadt 2011. Srovnej mou recenzi in: Informationen zur modernen Stadtgeschichte (dále IMS) 2, 2014, s. 81–84.

⁴ Z řady publikací výběrem jen ty, kterým věnovala pozornost i česká historiografie, srov. např. MARTIN KRAUSS, *Armenwesen und Gesundheitsfürsorge in Mannheim vor der Industrialisierung 1750–1850/60*, Sigmaringen 1993 (recenze Olga Fejtová, Český časopis historický [dále ČČH] 93, 1993, s. 739–742); SUSANNE F. ESER, *Verwaltet und verwahrt. Armenpolitik und Arme in Augsburg. Vom Ende der reichsstädtischen Zeit bis zum Ersten Weltkrieg*, Sigmaringen 1996 (= Historische Forschungen, Bd. 20) (recenze Olga Fejtová, ČČH 95, s. 766–770).

správy chudinství“ v jednotlivých obcích. Elberfeldský systém byl založen na decentralizaci řízení a kontroly otevřené chudinské, plně sekularizované péče a na individualizaci jejího poskytování. Měl vést k racionalizaci její distribuce. Na reformy chudinství v intencích uvedeného modelu pak v německých městech navazovala jeho byrokratizace a profesionalizace. Ty se však prosazovaly jen v omezené míře a spíše ve spojení s poskytováním „uzavřené“ chudinské péče, tj. v různých chudinských zařízeních. Pro ně naopak bylo příznačné prosazování centralizace a specializace, přičemž cílem byla opět maximální kontrola účelného poskytování pomoci.

Hlavním badatelským směrem výzkumu dějin chudinství v jednotlivých německých městech období dlouhého 19. století se od osmdesátých let minulého století stala především analýza konkrétních situací péče o chudé na základě úředních, přednostně normativních pramenů, a to z hlediska úspěšnosti či neúspěšnosti aplikace výše zmíněných reformních kroků. Výsledkem bylo definování různých typů městských chudinských systémů, s rozdílnou intenzitou zasažených modernizačními reformními trendy. Méně často se dařilo zjistit pozadí formování uvedených modelů poskytování chudinské péče. Zcela opomíjen byl pak každodenní život chudých (odkázaných na finanční či materiální podporu, nebo přímo umístěných v chudinských zařízeních), který by dokumentoval reálné výsledky dobové chudinské politiky. Bez povšimnutí tak zůstával pohled na fungování chudinské soustavy „zdola“, tj. její vnímání dobovou městskou společností, či dokonce reflexe zkušenosti potřebných, kteří na ni byli odkázáni. Tento jednostranný badatelský přístup je do jisté míry pochopitelný, protože každodenní realitu života v chudobě osvětlují zejména prameny osobní povahy (ego-dokumenty), jichž je v porovnání s masou úředních přednostně normativních archíválií dochováno jen omezené množství.

Deficit pohledu na realitu fungování chudinských systémů ve městech 19. století vyvolal v německých výzkumech v posledním desetiletí „obrat“. V centru pozornosti se nyní ocitli přímo chudí obyvatelé měst, jejich životní osudy i strategie jednání v rámci existujících struktur chudinské péče. Tento nový přístup k tematice chudinství dokumentují i obě recenzované knihy.

Monografie Jürgena Schallmanna vychází z autorovy disertace na téma chudých a chudoby v Göttingen v letech 1860–1914. Položila si za cíl zachytit v prvé řadě právě každodennost chudinské péče v tomto dolnosaském městě. Vedle studia strategie jednání jednotlivých chudých

chtěl autor věnovat pozornost i otázkám vztahu nuzáků k subjektům, které v rámci místní správy rozhodovaly o chudinské podpoře nebo ji bezprostředně poskytovaly. Do popředí se tak v Göttingen dostala nejen městská správa a její zařízení, ale i spolky, církev a v neposlední řadě také univerzita. Ta vtiskla místnímu chudinství specifický ráz. Na jedné straně byla kategorie chudých v dobovém vnímání rozšířena o řadu studentů i dalších členů univerzitní obce, na straně druhé univerzitní instituce (kliniky; chudobinec provozovaný teologickou fakultou) poskytovaly chudým zdravotní i sociální zaopatření. V individuální podpoře chudých byli aktivní také univerzitní profesori a studenti organizovaní ve spolcích. Nebyla to však pouze univerzita, která ovlivňovala sociálně-ekonomický charakter města. Göttingen byl ve sledovaném období také posádkovým městem. Tato skutečnost se však do stavu a zvládání chudinské problematiky promítala jen okrajově. Nároky univerzitního a vojenského prostředí však přispěly k eskalaci bytové nouze, která nezvladatelně narůstala od devadesátých let 19. století.

Výzkum chudinské každodennosti univerzitního města Göttingen autor neopřel dle očekávání a běžné praxe o ego-dokumenty, ale provedl důkladnou rešerši masy úředního materiálu z institucí, které se podílely na organizaci chudobinectví. Oporou mu bylo pestré a poměrně celistvě dochované spektrum archiválií z jejich registratur, sahající od protokolů ze zasedání grémií přes účetní agendu, záznamy o přijímání a propouštění chudých v různých typech zařízení a evidenci žádostí o rozličné druhy podpor až po situační zprávy a stížnosti chudých na způsob a kvalitu poskytované, či naopak neposkytnuté péče.

Schallmann se na základě studia dobové úřední produkce pokouší nejen vymezit kategorii „chudý“, tak jak byla užívána ve veřejném prostoru města, ale především sestavit databázi zachycující jednotlivé chudé a údaje o jejich životě v rámci chudinského systému. V databázi objímající více než padesátileté období registruje údaje o cca 5 000 osobách, které vstoupily do kontaktu s místní soustavou chudinské péče. K nim pouze výběrově připojuje podrobnější životopisné údaje. Kritériem jeho výběru „reprezentativních chudých“ bylo pouze náhodně dochované výjimečné množství archivního materiálu, které umožnilo realizovat podrobnější sondu do jejich života. Toto omezení z hlediska statistické relevance ovšem ve výsledku limituje vypovídací hodnotu biogramů, jichž autor využívá v jednotlivých kapitolách, aby dokumentoval výsledky svých analýz „typovými příklady“. Databáze však nenabídla jen výzkum jednotlivců, kteří se ocitli v dobové kategorii chudých, respektive

ve svém životě využili existující systém chudinské péče. Bylo možné z ní získat i data k působení chudinských institucí.

Vedle úředních dokumentů autor využívá i dobový tisk, který přinášel nejen prezentace různých reformních plánů pro oblast městského chudinství, ale zaznamenal i probíhající diskuse městské společnosti a odborné veřejnosti o způsobech řešení chudinské, respektive sociální otázky. Výsledky těchto debat formovaly ideové zázemí oficiální chudinské politiky města a dalších subjektů a reflektovaly též zkušenosti s její realizací.

Při zkoumání genderové, věkové a profesní skladby osob oficiálně zařazených do systému chudinské podpory v Göttingen nedospívá autor k žádným překvapivým závěrům. Celkově byla ve městě na chudinské zaopatření oficiálně odkázána jen asi čtyři procenta obyvatel.⁵ Možnosti sociální pomoci výrazně zlepšilo pruské sociální zákonodárství, implementované do místní chudinské správy na počátku zkoumaného období souběžně se začleněním města do teritoria pruského císařství. Na jedné straně princip chudinské podpory, na základě pruského zákonodárství poskytované podle aktuálního bydliště (nikoliv domovské příslušnosti), zvýšil nároky na finance přidělované městskou správou a dalšími organizacemi činnými v této oblasti. O to větší význam měla aplikace elberfeldského modelu, jejíž podobu se autor pokusil zachytit. Prokázal, že v Göttingen měšťané, kteří měli přímo a ovšem dobrovolně pečovat o chudé (*Armenfreunde*), vystupovali spíše jako zprostředkovatelé mezi „světem chudých“ a „měšťanskou společností“. Ta byla zastoupena grémiem s vazbou na městskou správu (chudinská deputace), které rozhodovalo o podpoře chudých. Na druhé straně role některých z *Armenfreunde*, čili přátel chudáků, byla dle autora nezastupitelná, protože byli aktivní i v dalších člancích chudinské správy (spolky, církevní obce atd.), nebo s nimi minimálně spolupracovali. Jejich pozice byla ovšem po celé sledované období obtížná, protože nebyla jednoznačně definovaná.

Schallmann dokládá, že několik osobností z měšťanského prostředí tuto nejednoznačnost právního a správního vymezení dokázalo dokonce využít nejen ve prospěch soustavy chudinské správy, ale i pro posílení své vlastní politické pozice. V konečném důsledku byl v Göttingen elberfeld-

⁵ Uvedená hodnota a priori naznačuje, že významná část obyvatel zůstávala vně organizovaného chudinského systému, neboť odborná literatura odhaduje pro sledované období počty chudých, odsouzených k životu na různých formách podpory, v průměru na 10–20%. Srovnej WOLFRAM FISCHER, *Armut in der Geschichte. Erscheinungsformen und Lösungsversuche der „Sozialen Frage“ in Europa seit dem Mittelalter*, Göttingen 1982, s. 82–83.

ský systém aplikován ve velmi „okleštěné“ podobě, tj. s nedostatečným počtem dobrovolných pečovatelů a finančně až do sedmdesátých let fungující bez vazby na městskou správu. Až od tohoto období byla chudinská pokladna sanována příjmy z městského rozpočtu, ale suma, kterou z něj získávala, nepřekračovala do první světové války 4% celkových výdajů města.⁶ Většina z financí směřovala do otevřené chudinské péče a tato částka neustále narůstala. Naopak výdaje určené pro chudinskou institucionální péči v městské gesci (špitál, chorobinec a donucovací pracovna) byly postupně snižovány. Omezené prostředky poskytované městem i snižování části chudinských výdajů jako by naznačovaly finanční problémy chudinské pokladny. Schallmann však dokládá, že pokladna hospodařila s významnými přebytky a že úspora ve výdajích nebyla vyvolána reálnou potřebou snižovat výdaje, ale spíše snahou motivovat chudé k práci a ponechat je co nejdéle „vlastnímu osudu“.

Město finančně zajišťovalo i chod chudinských zařízení, která ve sledovaném období prodělala významné změny svého poslání. Znatelné to bylo hlavně u špitálu a donucovací pracovny: Špitál se z chudinko-zdravotní instituce vyprofiloval ve výlučně zdravotnické zařízení, v druhém případě byla zcela potlačena rovina represe a donucovací pracovna se transformovala v chudobinec. Tento vývoj byl ovšem dominantně ovlivněn situací celostátní, nikoliv cílenou městskou politikou či specifickými místními podmínkami.

Na zabezpečení chudinské péče se i v Göttingen podílely spolky, resp. organizace působící na spolkové bázi. Ta zaznamenala během 19. století významný rozvoj. Struktura spolků byla poměrně pestrá, jejich zaměření však obvyklé: Sahalo od ústavu poskytujícího chudým úvěr přes ženský spolek soustředěný na pomoc potřebným rodinám a dětem, sdružení bojující proti zchudnutí a žebrotě a zařízení poskytující azyl tulákům a žebrákům až ke spolku pečujícímu o propuštěné trestance či k nadaci podporující výchovu a vzdělání dětí. Autor zaznamenává častou kooperaci jednotlivých spolků, která bezprostředně souvisela se skutečností, že v oblasti spolkové činnosti, zaměřené na chudinství, se angažoval poměrně úzký okruh osob, zastoupený ve většině spolků. Čestná spolková aktivita měšťanů však ztrácela postupně na atraktivitě. Zmíněné spolky proto krok za krokem redukovaly členskou základnu a omezovaly svou činnost. V důsledku toho město, které původně s většinou spolků

⁶ Částka odpovídala procentuálním podílům výdajů městských správ na chudinství obvyklým i v českých zemích. Srovnej OLGA FEJTOVÁ, *Von der staatlichen zur kommunalen Sozialpolitik Prags im langen 19. Jahrhundert*, IMS 2, 2014, s. 23–31, zde s. 30.

pouze spolupracovalo, respektive finančně přispívalo na jejich aktivity, muselo převzít část jejich úkolů či se dokonce ujmout zařízení, která spolky provozovaly.

Komunální správa v Göttingen však v druhé polovině 19. století neposilovala svou pozici v oblasti chudinství jen ve vztahu k privátním aktivitám zastřešeným spolky, ale také vůči aktivitám církevním. Církev, v případě tohoto města přednostně luterská, byla po celou dobu zastoupena v oficiálních městských grémiích, řídicích chudinskou správou. Ve vlastním výkonu chudinské péče však církev pouze doplňovala aktivity komunální správy a spolků, a to především při řešení aktuálních, nikoliv dlouhodobých problémů. Soustředila se přitom dominantně na členy vlastní církevní obce. Podobně byla koncipována i aktivita výrazně menší katolické komunity. Činnost obou náboženských obcí v oblasti chudinské byla ovšem formována nejen požadavky městské správy, ale také nároky zemských církevních špiček, které vnímaly chudinskou podporu jako součást své misijní úlohy. Právě luterské zemské vedení se v devadesátých letech cíleně pokusilo posílit roli jednotlivých obcí v sociální oblasti a podpořit tím pozici církve proti rozvíjejícímu se socialistickému hnutí, které ji výrazně oslabovalo.

Výše zmíněným specifikem Göttingen v rámci chudinské agendy bylo působení univerzitního prostředí. Nejednalo se přednostně o individuální angažmá pedagogů a studentů v podpůrných aktivitách, ale o začlenění zařízení v univerzitní správě do struktur oficiálního chudobinectví. Univerzita poskytovala péči nemocným chudým a současně provozovala městský sirotčinec, jehož zřizovatelem byla teologická fakulta. Z poskytování zdravotního zaopatření chudým mohla univerzita, respektive univerzitní kliniky svým způsobem profitovat, protože jim tato činnost poskytovala „studijní materiál“ pro jejich výzkumné a výukové aktivity. Založení a provozování sirotčince však přesahovalo rámec jakéhokoliv zisku. Právě v souvislosti s provozem tohoto zařízení, které nemělo v Německu z hlediska vazby na univerzitu obdoby, se autorovi podařilo doložit, jak významně mohla do formování chudobinectví zasahovat iniciativa jednotlivců, kteří dali podnět ke vzniku různých chudinských zařízení a projektů a kteří následně stáli za jejich úspěšným fungováním.

Schallmann věnuje pozornost i životním strategiím a osudům chudých. Zvláště tato část jeho textu těží z dat nashromážděných v databázi chudých. Autor na základě typových příkladů mužů, žen, dětí i celých rodin, různých příčin chudoby, s ohledem na rozličné způsoby řešení příčin chudoby, hledání podpory v oficiálních strukturách chudinské péče,

s přihlédnutím ke stížnostem chudých na (ne)vyřizování jejich žádostí a na problémy fungování systému, konstatuje značné problémy göttingenské chudinské soustavy. Jeho závěry jsou však opřeny pouze o uvedení omezený počet sond – biogramů. Stěží tedy mohou postihnout celé široké spektrum nejnižších vrstev obyvatel města a jejich osudů, respektive ukázat bohatost strategií řešení obtížné ekonomické situace chudých.

Chudinská péče v Göttingen nabývala v průběhu dlouhého 19. století dominantně podobu komunální agendy, jejímž leitmotivem se stala snaha minimalizovat finanční výdaje v této oblasti. Její základní formu nenarušily ani správní změny spojené s aplikací pruských zákonů od šedesátých let 19. století. Všichni další aktéři distribuce pomoci chudým – spolky, církve a univerzita – poskytovali jen doplňující služby a s městskou správou přitom kooperovali na různých úrovních a s různou intenzitou. Do fungování chudinského systému významně zasahovaly jednotlivé osobnosti, přední obyvatelé města, kteří se v něm angažovali dlouhodobě a na dobrovolné bázi. Přínosem Schallmanovy publikace je doklad, že jejich role a vliv na podobu systému byly významem srovnatelné s působením obecných trendů vývoje chudinské agendy. Město Göttingen rozhodně nestálo stranou působení těchto obecných tendencí. Byly tu reflektovány v odborných i politických diskusích o podobě chudinské správy. Realizaci závěrů těchto debat však většinou zabránily finanční důvody nebo právě zásahy jednotlivců z měšťanského, univerzitního nebo církevního prostředí, kteří byli v chudinské sféře zaangažováni.

Schallmanovi se, bez ohledu na původně deklarované cíle, podařilo zachytit spíše než každodennost života chudých podobu chudinské správy v Göttingen v 19. století. Její struktura je v knize představena sice jako funkční, ale s řadou problémů, které vycházely zejména ze skutečnosti, že se v rámci tohoto přednostně komunálního systému nepodařilo jasně a jednoznačně definovat chudobu a sestavit pevné tarify výše chudinských podpor. Chudinská agenda a její výkon tak po celé sledované období závisely hlavně na individuálních rozhodnutích distributorů podpory. Současně analýza fungování komunální chudinské agendy jako součásti chudinské policie prokázala, že na vývoj v tomto městě nelze bez výhrad aplikovat koncept Michela Foucaulta, nahlížející na chudinskou politiku jako na výhradně sociálně-disciplinační postup.⁷

⁷ MICHEL FOUCAULT, *Wahnsinn und Gesellschaft. Eine Geschichte des Wahnsinns im Zeitalter der Vernunft*, Frankfurt am Main 1969, s. 68–98.

I když téma diferenciacie chudých dle míry potřeby rezonovalo i ve zdejší komunální politice, v její praxi bylo možné odhalit řadu dalších motivací. Donucovací pracovna, která představovala typický nástroj disciplinačního přístupu k chudinské politice, však právě v Göttingen ve sledovaném období postupně měnila svou funkci a stávala se typickým chudobincem.

Monografie zkoumající problém chudoby v Göttingen nabízí vedle nově využitých typů pramenů v konečném výsledku celkem tradiční analýzu systému chudinské správy v jednom z německých měst. Metodický posun za hranice tohoto přístupu přináší jiná německá publikace – konferenční sborník věnovaný tématu prekariátu a chudinské péče, resp. zvládání chudoby ve městě a na venkově v 19. století. V centru pozornosti sice stálo město jediné, tj. Augsburg, ale zkoumáno bylo v komparaci se stavem chudinství ve srovnatelných velkoměstech: Lipsku, Frankfurtu nad Mohanem a Kolíně nad Rýnem. (Problematika venkovské chudoby je v knize reflektována spíše okrajově.) Augsburg nebyl vybrán náhodně. Symbolickým důvodem volby byla nepochybně skutečnost, že právě zde dodnes působí unikátní sociální nadační zařízení, které založil již v 16. století jeden z příslušníků rodu Fuggerů pro místní zchudlé měšťany. Snad ještě podstatnější příčinou tohoto výběru byl ovšem dlouhodobý badatelský zájem o problematiku augsburského, respektive švábského chudinství v 19. století, který trvá již od sedmdesátých let minulého století.⁸

Editoři sborníku Anke Sczesny, Rolf Kießling a Johannes Burkhardt charakterizují skupinu chudých, na niž zacílili pozornost, jako prekariát. Tento sociologický a v německé historiografii významově ne zcela jednoznačně ustálený pojem není ovšem v této publikaci používán ve svém původním širokém významu, jako označení skupiny nejnižších vrstev společnosti, které žijí, co se týká výdělku, v nejistotě, respektive vrstvy ohrožené sociálním sestupem. Sborník nenabízí definici termínu, ale jeho užití v jednotlivých studiích naznačuje, že jeho obsah byl zúžen na synonymum pro skupinu chudých, která byla z důvodu handicapu věku, zdravotních problémů a jiných příčin odkázána na veřejnou i privátní chudinskou podporu.

Metodickou koncepcí se vydavatelé sborníku hlásí k tradici britského chudinského bádání, které před téměř pětadvaceti lety „objevilo“

⁸ Srovnej např. PETER KRIEDTE – HANS MEDICK – JÜRGEN SCHLUMBOHM, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus*, Göttingen 1977; S. F. ESER, *Verwaltet und verwahrt*.

pramen – supliky chudých⁹ – reprezentující zdroj, jenž v sobě spojoval prvky úředního i ego dokumentu. Jejich využití nasměrovalo britské a následně evropské chudinské bádání ke zcela novým otázkám. Žádosti, v nichž museli chudí zdůvodnit a obhájit své nároky na podporu, zaměřily výzkum k problémům příčin chudoby a ke způsobům jejího zvládnání. Publikované výsledky však zůstávají dodnes do značné míry na úrovni edic pramenů či spektakulárních příkladů. V intencích těchto výzkumů se tak i německý sborník nezabývá počty a strukturou kategorie chudých, ale otázkou, jak v obtížných podmínkách žili, jak je zvládali a jak hledali způsob vymanit se ze své problematické sociální situace. Zájem je soustředěn na individuální přístup chudých k hodnocení chudoby.

V úvodních příspěvcích sborníku, které tematizují otázku výzkumu chudinství a metodiku práce s prameny, shrnuje nejprve Georg Seiderer historické vnímání pojmu chudoba, a to především ve vazbě na dobovou politickou teorii a na praxi na německých územích. Jako elementární problém prezentuje otázku skutečné a zdánlivé chudoby, resp. oprávněných či neoprávněných nároků chudých na podporu a zejména zlom ve vnímání chudinství s nástupem industrializace a doprovodného procesu pauperizace. Tehdy se chudoba stala nejen individuálním, ale společenským problémem, jako konsekvence ekonomického vývoje. Důsledkem této skutečnosti ovšem bylo dlouhodobé podceňování výzkumu individuálního vnímání fenoménu chudoby právě pro 19. století.

Tento stav může změnit např. výzkum pramenů suplik, tj. žádostí chudých o pomoc, které jako jedinečný pramen k dějinám chudinství 19. století představuje v další studii Andreas Gestrich. Jedná se o dokumenty, které měly úřední formu, vznikaly pro úřední účely, ale jejich obsah byl do značné míry osobním vyjádřením chudého. Tyto prameny je při logickém deficitu jiných soukromých výpovědí chudiny o její situaci nutno považovat za významný zdroj informací pro výzkum dějin chudinství „zdola“. Gestrich ovšem připomíná, že podobnými excelentními prameny, které přinášejí osobní vyjádření aktérů systému chudinské péče, se mohou stát i různé listy s přímluvami ve prospěch chudých nebo vysvědčení a dobrozdání od lékařů, kněží. Roli ego-dokumentu ovšem

⁹ Aktuálně na tradici tohoto bádání navázal projekt „Pauper Letters and Petitions for Poor Relief in Germany and Great Britain, 1770–1914“ pod vedením Andrease Gestricha z Německého historického ústavu v Londýně (GHIL) a Stevena A. Kinga z Univerzity v Leicesteru. Viz ANDREAS GESTRICH – STEVEN A. KING, *Pauper Letters and Petitions for Poor Relief in Germany and Great Britain, 1770–1914* [online], [22. srpna, 2016], <https://www.ghil.ac.uk/research/solidarity_and_care/pauper_letters_and_petitions.html>.

naplňují i určité pasáže z protokolů evidujících žádosti chudých apod. Na základě rozboru chudinských suplík z několika německých měst a jejich porovnání s britskými prameny představuje Gestrich typologii uvedených dokumentů z hlediska jejich vypovídací hodnoty. Žádosti o podporu sice nebyly vždy sestavovány přímo chudými a jejich vyjádření často ovlivnila předem definovaná forma (formulář), přesto však přinášejí významný pohled na mikrosvět, společenské vazby, základní potřeby i strategii jednání žadatelů v obtížných sociálních podmínkách.

Metodický úvod sborníku pak poněkud neorganicky uzavírá značně popisný příspěvek Franze Karga, který představuje historii augsburské fuggerovské nadace, financující od raného novověku chudinské domovy, jež poskytují ubytování zchudlým měšťanům. Autor též informuje o možnostech pramenného výzkumu tohoto zařízení.

Těžištěm publikace se stal celek čtyř příspěvků nazvaný „příklady z městského prostoru“, které avizují prezentaci pohledu na chudinskou péči zdola na základě přiblížení každodennosti chudinských institucí a současně praxe otevřené chudinské péče ve vybraných německých městech. S oporou v důkladném pramenném výzkumu se tu Anke Sczesny zabývá zmíněnou nadační fuggerovskou institucí augsburských chudinských domovů. Ta na základě přísných výběrových podmínek poskytovala ubytování jen nepatrnému zlomku zchudlých obyvatel města. Ubytování v tomto zařízení bylo vnímáno jako privilegium a „bydlící“ chudí představovali v očích dobové městské společnosti elitu mezi potřebnými. Zakladatelé i vedení nadačních chudinských domovů, které spolupracovalo i s obecní správou, vymezili v domácím řádu i v podmínkách nájemních smluv přísné předpisy pro chování ubytovaných, zasahující v prvé řadě do oblasti morální. O chodu instituce však více než normy určující pravidla jejího provozu vypovídají různá udání (stížnosti), ale i pomluvy a fámy, které vycházely z řad nájemníků i žadatelů o ubytování a týkaly se porušování vytýčených pravidel. Autorka podrobným rozбором písemné formy těchto „komunikačních a informačních kanálů“ odhaluje nejen strategie chudých při získávání a udržení místa v chudinských domovech, ale na druhé straně i instrumentalizaci udání v rámci kontrolních mechanismů zařízení. Poměrně jednostranné zaměření na výše uvedený typ pramenů ovšem autorku vede k prezentaci každodennosti v chudinském zařízení jako extrémně konfliktní. Lze zpochybnit, zda k tomu odhalené případy, které autorka uvádí pouze ve formě příkladů, aniž by zmínila jejich celkové množství, dávají dostatečný důvod.

K životním podmínkám v ústavním chudinském zařízení je orientován i příspěvek Elke Schlenkrich. V centru jejího zájmu se ocitly ústřední chudinské ústavy (špitály, donucovací pracovna, sirotčinec, lazaret) v Lipsku v období 19. století. Studie však pouze nastiňuje v komparačním výměru jejich vývoj v rámci modernizačního procesu, kdy došlo ke specializaci zařízení. Jejich původně často nevyhraněná funkce, lavírující mezi zaopatřovací a zdravotní institucí, se v důsledku profesionalizace i rozvoje zdravotní péče ustálila na jedné z uvedených forem. Z ústavů „péče, zbožnosti a práce“ se stávala specializovaná zařízení. Tento trend se s různou mírou intenzity projevil i v dalších německých, respektive evropských městech. Zkoumání konkrétní podoby života potřebných v těchto zařízeních však ve studii prostor nedostalo.

V popředí zájmu Daniely Heinisch se ocitla konkrétní skupina chudých – ženy. Na základě analýzy unikátního pramene jejich žádostí o pomoc z Frankfurtu nad Mohanem v období na přelomu 18. a 19. století autorka, nikoliv překvapivě, odhaluje, že vdovy představovaly nejpočetnější skupinu žen v nouzi. Důvody, pro které se právě ony dostávaly mezi chudé, byly stejné jako v období raného novověku. Jejich žádosti o podporu uváděly především nutnost pomoci nezaopatřeným dětem a – s odkazem na stáří nebo nějaký tělesný či duševní handicap – nedostatek sil pracovat. Argumentační strategie se vedle líčení vlastní obtížné situace pravidelně opírala i o odkazy na zásluhy mužských příbuzných, které měly podpořit nárok na pomoc. Ta byla ostatně od období raného novověku považována za povinnost městské komunity realizovanou městskou radou, ale i cechovními společenstvy. Při rozboru žádostí frankfurtských vdov se autorce ovšem nepodařilo prokázat míru jejich vlastní angažovanosti při sestavování textů značně formalizovaných zápisů, které měly v mnoha ohledech shodnou strukturu i obsah.

Čtveřici textů uzavírá nepochybně nejzdařilejší exkurz do života městské chudiny v období 19. století z pera Petera Hintzena. I on se zaměřil na pramen chudinských žádostí o podporu, tentokrát dochovaných pro město Deutz (dnes část Kolína nad Rýnem). Ve srovnání s Augsburgem, Lipskem a Frankfurtem se jedná o menší lokalitu s omezeným počtem dochovaných pramenů. To ale pro všestrannou analýzu těchto pramenů představovalo v konečném důsledku spíše pozitivum. Autor v pramenech hledá odpověď na dvě základní otázky: jak chudí vnímali svou obtížnou situaci a zda se na fungování systému chudinské péče dokázali dívat i kriticky. Na základě diplomatického i jazykového rozboru odhaluje několik typů žádostí, které spojovala formalizovaná jazyková

verze a které se lišily pouze mírou podrobnosti sdělení žadatele. Zatímco formální stránka pramene skýtala možnost určité typologizace, obsahová argumentace (příčiny chudoby, jejich vnímání a způsoby řešení obtížné situace) byla do té míry variabilní, že se autor zobecnění vzdal.

Otázka, do jaké míry se v prosbách a žádostech o podporu objevovalo i negativní hodnocení chudinské soustavy, dosud nebyla v německých výzkumech tematizována. Důvodem je nepochybně i skutečnost, že dle zjištění Hintzena uvedené prameny kritiku či alespoň její náznaky vyjadřovaly zřídka. Pokud se objevila, jednalo se o výhrady vůči státu, který byl nově, ovšem z hlediska právního zcela mylně považován řadou chudých i v souvislosti s reformami v 19. století za subjekt výhradně odpovědný za oblast chudinství. Pohledem zdola na systém péče v městě Deutz ovšem zcela jasně ukázal, že žádosti chudých o pomoc obsahují primárně řadu informací k chudinské každodennosti, i když často nepřímou, mezi řádky, a že jejich výzkum musí v každém případě doplnit studium dalších materiálů.

Publikaci o německém prekariátu v 19. století uzavírají dva příspěvky, které přinášejí „příklady z venkovského prostředí“. První se věnuje specifické situaci židovských obcí ve Švábsku v první polovině 19. století. Claudia Ried v něm dokládá, že navzdory začleňování židovských obcí do obcí politických se nedařilo sjednotit křesťanské a tradiční židovské chudinství. To se opíralo o vlastní správce, chudinské pokladny, soukromé nadace a podpůrné i jiné spolky. Židovská soustava chudinské podpory, tak jak existovala v různých obcích, ovšem nevytvořila jednotný model. Vždy se však jednalo o promyšlený a dobře organizovaný systém založený na principu vzájemné solidarity. Tato skutečnost stejně jako nárůst finanční náročnosti dočasně spojeného křesťanského a židovského chudinství byly důvodem, proč si židovské chudinství navzdory snahám státní správy v první polovině 19. století zachovávalo autonomii. Příčiny chudoby byly ovšem v rámci židovského společenství v naprosté většině stejné jako u křesťanů. Výjimkou byla chudoba jako důsledek omezování činnosti některých židovských výdělečných aktivit, např. podomního obchodu. Při zajišťování pomoci chudým využívaly židovské komunity mnohem více a hlavně cíleněji než většinová křesťanská společnost strategii prevence.

Závěrečná studie sumarizuje aktuální výsledky bádání o působení chudinské péče a zvládání chudoby ve venkovském prostředí na německých územích. Katrin Marx-Jaskulski se pokouší představit problémy chudoby na venkově ve srovnání se situací ve městech. Navzdory

omezenému množství pramenů, které navíc zaznamenávaly chudé jen v určitých krátkých úsecích jejich života, se jí podařilo prokázat, a to v rámci jak pruské, tak bavorské soustavy chudinské správy, že podíl podporovaných chudých se v jednotlivých venkovských obcích pohyboval vždy v závislosti na jejich velikosti, tj. čím menší obec, tím menší podíl „oficiálních“ chudých. Tento fakt souvisel nejen s omezenými finančními prostředky malých obcí, ale také se skutečností, že v menších lokalitách lépe fungovaly místní sociální sítě, které se staly prvním neformálním stupněm chudinského systému. Na venkově také na rozdíl od měst působila efektivněji sociální kontrola chudých. Lepší přehled o jejich situaci umožňoval také důsledněji požadovat na těch, kteří nárokovali pomoc, doložit nejen potřebnost, ale také morální bezúhonnost. Důvody, proč se venkovské obyvatelstvo ocitalo za hranicí chudoby, byly sice totožné se situací ve městech, ale způsob, jak tuto situaci zvládat, chudinská „ekonomie přežití“, byl mnohem účinnější a sahal od pomoci příbuzných a sousedů přes příležitostné sezónní práce až po žebrotu. Všechny tyto formy aktivit byly venkovskou společností vnímány jako legitimní a akceptovatelný způsob „obživy“.

Z uvedeného plyne, že jen části autorů sborníku věnovaného každodennosti nejchudších vrstev německých měst i venkova v 19. století se podařilo nahlédnout na toto téma z hlediska jeho hlavních aktérů. Autoři se většinou pokoušejí, byť často pouze metodou sondy, přiblížit, jak chudí vnímali svou „prekérní“ situaci a jaké strategie přežití v nedostatku i při získávání podpory využívali. Limitem předkládaného obrazu chudoby „zdola“ jsou v prvé řadě využité prameny, mezi nimiž dominují žádosti chudiny o pomoc. Tyto písemnosti, prezentované autory sborníku jako ego-dokumenty, byly ovšem poznamenány značným formalismem. Jednalo se o polouřední písemnosti, často v podobě formuláře, který předdefinoval jejich formu i obsah. Podstatnějším nedostatkem je zejména skutečnost, že dominantně využité prameny nepostihovaly celé spektrum obyvatel měst a obcí, které bylo možno řadit mezi chudinu. V prvé řadě jim unikali různí tuláci a žebráci, kteří nebyli v obcích usídlení a často migrovali. Ti stáli zcela mimo dosah chudinské podpory, protože o ni nežádali. Mimo systém se ale zcela dobrovolně řadila i část domácích chudých, kteří z různých osobních důvodů, ale především kvůli stigmatizaci veřejně přiznané nouze odmítali vystoupit ze své „anonymní“ chudoby.

Navzdory uvedeným připomíncekám však představený pohled „zdola“ na fungování soustavy chudinské péče prokazatelně reprezentuje zásadní způsob, jak ověřit její účinnost v městském i venkovském prostředí,

neboť její podoba a organizace je poměrně dobře zmapovaná na základě dřívějších výzkumů zejména normativních pramenů. Normálie stejně jako řada dalších úředních dokumentů sice také dílčím způsobem reflektují realitu života v chudobě, ale jejich vypovídací hodnotu v tomto ohledu výrazně omezují zájmy jejich tvůrců, které se manifestují ve výsledné podobě dokumentů. V knize využitě prameny osobní povahy (především žádosti o chudinskou podporu) představují teoretickou inspiraci i pro naše domácí výzkumy, neboť je možné, že se v archivních fondech městských správ a charitativních spolků či v materiálech církevní správy z 19. století skrývá i tato agenda. Aktuálně však významnější podnět k následování poskytuje spíše systematická rešerše širokého spektra úředních písemností, jak ji prezentovala monografie věnovaná chudinské správě v Göttingen, která prokázala, že i tyto prameny mohou nabídnout více než jen formální popis fungování struktur chudinského systému.

Olga Fejtová

JEHO PRAHA. VÝBOR STATÍ JIŘÍHO PEŠKA K DĚJINÁM PRAHY. VYDÁNO K ŽIVOTNÍMU JUBILEU AUTORA. Uspořádaly Olga Fejtová, Kateřina Jíšová, Martina Power a Hana Svatošová, Archiv hl. m. Prahy – Scriptorium, Praha 2014 [2016] (= Documenta Pragensia Supplementa, sv. 5), 815 stran.

Sborník k životnímu jubileu prof. Jiřího Peška, vydaný v roce 2014, kdy se jmenovaný v plné tvůrčí síle dožil šedesáti let, připravily čtyři zkušené historičky, z nichž jedna (Martina Power) působí v současné době v Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, zatímco tři další – Olga Fejtová, Kateřina Jíšová a Hana Svatošová – se samy intenzivně věnují dějinám Prahy v různých historických údobích a pocházejí, což je symptomatické, ze stejného pracoviště, totiž Archivu hlavního města Prahy, kam jubilant nastoupil po ukončení vysokoškolských studií na Filozofické fakultě UK (studoval obor dějepis a archivnictví) jako do svého prvního pracoviště v roce 1978. Jak připomíná v úvodu sborníku Václav Ledvinka, ředitel pražského městského archivu, nejstaršího institucionalizovaného pracoviště svého druhu v našich zemích, s příchodem iniciativního Jiřího Peška, který kolem sebe soustředil (a mnohdy i přímo motivoval k badatelské práci) zejména mladé spolupracovníky, se archiv

s bohatými historickými fondy, byť neuloženými ve vyhovujících depozitářích, stal záhy doslova prestižním vědeckým pracovištěm. Archiv se do povědomí širší historické obce zapsal hlavně pořádáním pravidelných ročních diskusních vědeckých setkání (od roku 1984) k různým problémům z dějin pražských měst (a později i dalších našich měst), na jejichž koncepci se jubilant výrazně podílel. V archivu byl Jiří Pešek zaměstnán až do roku 1994 (od roku 1990 jako zástupce ředitele). Teprve po sametové revoluci se mohl účinně zapojit i do role vysokoškolského pedagoga (od roku 1994 pomáhal budovat Institut mezinárodních studií a katedru německých a rakouských studií Fakulty sociálních věd UK, od roku 2012 působí na Fakultě humanitních studií téže univerzity), na své „mateřské“ pracoviště však nikdy nezapomněl a stále se podle svých možností jeho vědeckých aktivit účastní.

Redaktorky do prezentovaného sborníku vybraly 42 Peškových studií, které sepsal (respektive publikoval) v rozpětí let 1978–2011 a jejichž ideovým svorníkem je Praha. Přitom z připojeného soupisu prací Jiřího Peška k dějinám Prahy (do mezního roku 2013, zpracovala H. Svatošová) je na první pohled patrné, že do značně objemného sborníku mohla být vybrána jen jejich menší část – pomineme-li recenze a další drobnější příspěvky, pak jubilant v tomto období zveřejnil (sám nebo jako spoluautor) na 200 samostatných monografií, vědeckých studií, článků a kapitol v knihách vztahujících se tematicky k Praze. K tomu se ještě řadí spoluredigování celkem 32 konferenčních sborníků v řadě Documenta Pragensia. Přitom je třeba říci, že výběr do jubilejního sborníku byl proveden promyšleně a že zde zveřejněné studie dobře demonstrují hlavní zacílení jubilantova badatelského zájmu. Utvářejí tak čtyři velké tematické okruhy – *Praha – město v proměnách času*, *Město a univerzita*, *Měšťané a kultura v jejich každodenním životě*, *Město a „jeho“ chudí*. Zasvěceným není třeba připomínat, že s výše zmíněnou změnou profesního angažmá se proměnil i hlavní zřetel Peškovy výzkumné práce. Zatímco od poloviny devadesátých let minulého století se autor orientuje přednostně na novodobě dějiny a na kontakty našich zemí v širším geografickém rámci střední Evropy, jeho primární badatelský zájem byl od konce sedmdesátých let soustředěn k pražským dějinám období pozdního středověku a hlavně raného novověku. Jak nejen v předmětném sborníku zveřejněné studie dokládají, doslova magnetem jsou pro autora témata z oblasti vzdělanosti a kultury v nejširším slova smyslu.

Už časově první ze studií, zveřejněná v roce 1978, vznikající ovšem už v průběhu Peškových studií, která se vztahuje k pražské univerzitě

jagellonského období, nese všechny rysy vyspělé vědecké práce. Protože je však zařazena až do druhého bloku, zastavím se nejprve u první části sborníku, sklenuté zastřešujícím a výstižným označením *Praha – město v proměnách času*, v němž jsou soustředěny novější jubilantovy příspěvky od začátku devadesátých let do roku 2011. Oddíl je uvozen časově široce rozkročenou studií, naznačující mocenskou roli Prahy od založení Karlovy univerzity až do současnosti. Na rozdíl od jiných vychází tato studie už ze souborných hodnocení pražského vývoje v celém naznačeném období, které autor mohl publikovat v syntézách dějin Prahy, určených zahraničnímu čtenáři.¹ Studie tak přináší zobecňující pohledy na mocenskou roli Prahy, která se v každém z historických období projevovала vždy jinými atributy, v nichž ale vždy měly pevné místo umění a kultura, vyzařující z Prahy i do širokého okolí. Také další studie, které se dostaly do tohoto bloku, se vyznačují snahou po zobecnění, respektive po komparaci sledovaných fenoménů v širším evropském rámci, a vycházejí tedy jak z již dřívějšího studia primárních pramenů (například pro období přelomu 19. a 20. století badatelsky opomíjených pražských adresářů), tak zejména z obdivuhodné šíře znalostí domácí i zahraniční odborné historiografické produkce, takže není divu, že zhruba polovina těchto studií byla původně zveřejněna v němčině. Jde tedy o sledování pražského vývoje na cestě k císařské rezidenci (1483–1583), o srovnání kulturní role Prahy a Vídně v baroku, zhodnocení role různých národností ve městě od středověku po současnost (zde jsou závěrem výstižné formulace o městech jako historicky vzniklých sociokulturních ekosystémech, které jsou tím odolnější a perspektivnější ve svém vývoji, čím jsou vnitřně pestřejší), formování Velké Prahy od konce 19. století a porovnání těchto tendencí a „chtění“ původních samostatných předměstských osad i v jiných středoevropských městech (příspěvek o městských samosprávách a občanských elitách byl zpracován ve spolupráci s H. Svatošovou), o roli tzv. kvartérních služeb a tedy i školských ústavů ve srovnání s Vídní, Mnichovem a Hamburkem v meziobdobí 1880–1910 i postižení hlavních tendencí populačního a urbanistického rozvoje středoevropských metropolí ve 20. století včetně období studené války.

¹ VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, *Prag*, Praha 2001; druhá monografie je zaměřena uměleckohistoricky: MARKÉTA THEINHARDT – KLÁRA BENEŠOVSKÁ – ZDENĚK DRAGON – MOJMÍR HORYNA – JIŘÍ PEŠEK – TAŘÁNA PETRASOVÁ – ROMAN PRAHL – ROSTISLAV ŠVÁCHA, *Prague*, Paris 2005. Předmětná Peškova studie vychází přednostně ze zhodnocení poznatků o vývoji mocenských center zveřejněných v zahraniční literatuře (zejména německé a anglické).

Ze všech je patrná svébytná role Prahy jako nezpochybnitelné středoevropské metropole ve všech sledovaných obdobích, ač zájmy „mocných“ se mohly značně lišit. Pešek je ovšem schopen ujmout se i tak specifické problematiky, jakou je sledování zdrojů a věrohodnosti veduty Prahy, tak jak ji zachytil v roce 1536 kreslíř, respektive následně malíř výpravy falckraběte Ottheinricha směřující z Neuburgu na Dunaji do Krakova. Už jen tento vzorek Peškových studií je dokladem jeho schopnosti pracovat kriticky s prameny různého druhu a zároveň s relevantními výsledky studia sledovaných příčin a následků obsažených ve stávající historiografické domácí i zahraniční produkci. V jeho studiích se tak prolínají detailní analýzy se syntetizujícími či zobecňujícími zřeteli, mikrohistorie s makrohistorií či tematizace vybraných jevů napříč staletími a v patřičných sociálních konotacích.²

Jak již bylo naznačeno, tato vytříbená metodika byla příznačná už pro Peškovu studii k vývojovým trendům pražské univerzity jagellonského období z roku 1978, která uvozuje druhý blok, *Město a univerzita*. Zde zveřejněné příspěvky, z nichž poslední byl publikován v roce 2007, představují z větší části přípravné práce k souborným hodnotícím kapitolám v rámci nového zpracování *Dějin Univerzity Karlovy*,³ pouze s výjimkou poslední důkladné analytické studie, která je součástí širšího projektu sociálního a geografického původu studentstva v Protektorátu Čechy a Morava a věnuje se motivaci „domácích“ i „cizích“ studentů (přicházejících tedy jak ze sudetoněmeckých oblastí, tak z Říše a případně i z jiných evropských končin) ke studiu na filozofické fakultě pražské německé univerzity v letech 1940–1945. Na precizní pramenné analýze je založena i studie porovnávací univerzity (přesněji řečeno jejich filozofické a právnické fakulty) v Praze a ve Vídni k roku 1884 (původní pražská utrakvistická univerzita tak již byla rozštěpena na českou a německou) z hlediska, jak byla každá z nich přitažlivá pro studenty z českých zemí. Další dvě stati (o obou pražských univerzitách v první třetině 20. století a o zastoupení židovských studentů na nich v letech 1882–1932) jsou šíře založenou komparatistikou spočívající zejména na vyhodnocení stávající literatury (včetně studií samotného autora),

² Zatímco část zmíněných příspěvků posloužila pro syntézy k dějinám Prahy (JIŘÍ PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*, Praha 1999; VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, *Praha*, Praha 2000 [srov. též. pozn. 1]), jiné, což se týká zejména souhrnů pro 20. století, předchozí pohledy ještě rozvíjejí.

³ Jiří Pešek se podílel na příslušných kapitolách jejich I., III. a IV. dílu, vydaných v Praze v letech 1995, 1997 a 1998.

příčemž všechny dotud zmiňované příspěvky byly původně zveřejněny v němčině v syntetizujících pojednáních vybraných témat vydaných prestižními nakladatelstvími (a tedy dostupné i zahraničním zájemcům o problematiku). Zbývající tři studie tohoto tematického celku byly publikovány v češtině a jsou časově (v návaznosti na první výše uvedenou) zacíleny na pražskou předbělohorskou univerzitu v širších souvislostech duchovní atmosféry doby a jako takové tedy výsledkem široce založeného autorova pramenného výzkumu, přičemž poslední z nich je vzhledem k poměrně nedávnému zveřejnění v roce 2007 novým obohacením stávajících pohledů. Jde konkrétně o příspěvky týkající se pražské utrakvistické univerzity a náboženských poměrů v 16. století (dle autorova zjištění stála pražská univerzita zvláště v závěru 16. století mimo veškeré ortodoxie a teprve na začátku následujícího století zde začalo zřetelněji vystupovat luterství pomelanchtonovské orientace), rektora pražské univerzity M. Martina Bacháčka z Nauměřic a pražského měšťana a zároveň univerzitního profesora M. Jana Kaňhy z Veleslavína.

Tím už se dostáváme k doslova srdečnímu okruhu Peškových badatelských témat, totiž k roli vzdělanosti a obecně kultury v předbělohorských Čechách a k jejím základům i projevům v prostředí českých měst a zvláště Prahy.⁴ Třetí blok, *Měšťané a jejich kultura v každodenním životě*, tedy přináší 17 autorových studií zpracovaných z větší části v průběhu osmdesátých let, což je samo o sobě obdivuhodné, víme-li navíc, že tento počet neobnáší všechny jeho tehdejší práce. Přitom čtyři ze zde uvedených studií časově, jak ještě připomeneme, z tohoto kdysi „klíčového“ Peškova odborného zaměření vybočují a jsou zaměřeny na 19. století, ač byly rovněž publikovány v osmdesátých letech. Ze studií s předbělohorskou tematikou, vycházejících z minuciózních pramenných rozborů, v jejichž popředí stály dochované pražské knihy testamentů a inventářů, byly jen dvě zveřejněny později – v roce 1998 studie o tematickém členění děl uchovávaných v pražských dobových měšťanských knihovnách a sociální skladbě jejich pořizovatelů (a eo ipso také čtenářů) a v roce 2003

⁴ Souborně viz JIŘÍ PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993. Shrnující pohled na měšťanskou kulturu a vzdělanost v rudolfínské Praze přináší Peškova stejnojmenná stať znovu publikovaná v recenzovaném jubilejním sborníku. Z jejího závěru vyplývá, že v době jejího prvního zveřejnění (1983) šlo o svým způsobem pionýrský náčrt, neboť do té doby výzkumy předbělohorského období (vyjma klasických děl Zikmunda Wintra, na něž Pešek vědomě navazuje) v našich městech nebyly nikterak výrazné. V současné době už je situace jiná a skýtá i možnosti kvalifikovaných komparativistů, za něž v jiných svých studiích autor rovněž pléduje.

studie o zastoupení děl mistra Jana Husa v těchto knihovnách. Autor současně objektivně dokládá oblibu Husových děl u německých tiskařů 16. století. Nejenže ve zmiňovaných „předbělohorských“ studiích Pešek zveřejňuje své obecně teoretické názory na charakter zmiňovaných pramenů, které zjevně přinášejí jen „pořízení“ sestavovaná za zvláštních okolností, ale zároveň analytickými rozbory dokládá výskyt knih a skladbu celých měšťanských knihovních celků (potažmo i v případě kněží zemřelých v Praze), z nichž výjimečné mohly čítat na desítky titulů. V dalších příspěvcích sleduje výskyt hodin, hudebnin a hudebních nástrojů, zbroje, obrazů a grafik v měšťanských pozůstalostech, přičemž zdaleka nejde o popisné výčty či tabelární vyhodnocení, ale o vyhodnocení sloužící jako podklad pro hlubší sociokulturní charakteristiky. A ty pak jsou dokladem nadprůměrné úrovně kultury každodennosti v pražských městech své doby. Stejně důkladně se autor věnuje na základě inventářů tzv. druhé melantrišské pozůstalosti z roku 1586 a v návaznosti i tiskárně a tematickému rozrůznění skladu veleslavínské tiskárny z roku 1606. Jak tyto dvě studie, tak některé další jsou ještě doprovázeny precizní edicí předmětného pramene, případně také autorovými výhledy na možné pokračování v takto zaměřených výzkumech, zvláště pro mladší období.

Pro tři z výše zmíněných studií vztahující se k pokročilému 19. století Jiří Pešek novátorsky využil pozůstalostních spisů z fondů okresních soudů, které tehdy zpracovával coby archivář. Na jejich základě – včetně jejich edičního zpřístupnění – poskytl nesmírně zajímavý vhled do soukromí malířů Antonína Chittussiho, Václava Brožíka a herečky Národního divadla Jindřišky Slavinské z Rittersbergů. Ve čtvrtém příspěvku autor naznačuje, jak důležitým a dosud v podstatě opomíjeným pramenem jsou soupisy sbírek na obnovu požárem zničeného Národního divadla, které byly publikovány v dobovém tisku (především v *Národních listech*). Jejich systematické vyhodnocení totiž může vést k netradičním úvahám nejen o rychlosti reakce přispěvatelů, ale také o jejich geografickém a sociálním původu.

Na studiu (respektive i vhodně volených sondách) soudních spisů dobových okresních úřadů jsou založeny i tři pramenné studie, zařazené do čtvrtého bloku *Město a „jeho“ chudí*, publikované původně v osmdesátých a devadesátých letech minulého století. První rozkrývá pro celé období let 1850–1918, jaká témata je možné z těchto pramenů sui generis studovat, což se týká zejména nižších vrstev pražského obyvatelstva. Tento nástin konkretizují další dva příspěvky, sledující zastoupení chudiny původem z Benešovska a Sedlčanska v tehdy ještě samostatném

městě Královských Vinohradech a možnosti působení tamtéž nekoncesovaných nevěstek, zaměstnaných jinak jako dělnice, šičky či služebné, a patřících ovšem, jak autor výstižně podotýká, k „neodstranitelné a nevychovatelné městské lůze“ a tedy městskému lumpenproletariátu.

Co říci závěrem? I když víme, že Praha není výlučným předmětem badatelského zájmu Jiřího Peška, je zřejmé, že výjimečné město si „našlo“ svého výjimečného autora, což kromě jiného výstižně dokumentuje sborník vydaný k jeho okrouhlému životnímu výročí. Nezbyvá tedy než si přát, aby mu jeho příznačná akribie a bystrý úsudek vydržely ještě po mnohá další léta a aby se též ještě mohl vrátit k naplnění svých výzkumných plánů ve vztahu ke kultuře každodennosti českých měst, nyní tedy již spíše pobělohorské. Pak by také bylo možné uskutečnit žádoucí komparatistiku, především s vývojem na Moravě.

Ludmila Sulitková

Barbora Laštůvková, PRAŽSKÉ USEDLOSTI, Scriptorium, Dolní Břežany 2016³, 368 stran, 210 černobílých vyobrazení.

Historička a archivářka Barbora Laštůvková, autorka publikace, je spoluautorkou několika kolektivních monografií, které mají k hlavnímu městu Praze velice blízko. Její profesní zájem se dlouhodobě zaměřuje především na pražský místopis. Spolu s dalšími autory stála mimo jiné u zrodu třídílného Pražského uličníku¹ nebo dvoudílného historického plánu Prahy.² Do stejného okruhu problematiky spadá také publikace Pražské usedlosti, která byla v roce 2016 vydána v třetím, částečně přepracovaném vydání.

Ve stručném úvodu knihy, zaměřené především na pražské viniční usedlosti, se čtenář může seznámit s nástinem dějin pražských vinic, které dle tradice existují již od II. století, s náčrtem stavu vinohradnictví v období vlády Přemysla Otakara II, ale i s rolí Karla IV., který dal do Čech přivést révu z Rakouska a Burgundska a nechal jí osázet pražské okolí spolu s Karlštejnem. Je zde také osvětlen postup při zakládání vinic,

¹ MAREK LAŠŤOVKA – VÁCLAV LEDVINKA, *Pražský uličník – Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství I–II*, Praha 1997, a 1998; KATEŘINA JÍŠOVÁ – MAREK LAŠŤOVKA – BARBORA LAŠŤOVKOVÁ – JOSEF TŘIKAČ, *Pražský uličník – Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství III.*, Praha 2012.

² BARBORA LAŠŤOVKOVÁ – MAREK LAŠŤOVKA, *Plán Prahy podle indikačních skic stabilního katastru (1840–1842)*, Praha 2005; BARBORA LAŠŤOVKOVÁ – MAREK LAŠŤOVKA, *Plán Prahy a Vyšehradu na základě mapování stabilního katastru (1856)*, Praha 2008.

záležitosti týkající se výběru nájmu, berní či správy vinic jako takových v Karlově období prostřednictvím úřadu perkmistra.

Připomenut je i úpadek vinohradnictví v období husitských válek, následný zlatý věk pražského vinařství od poloviny 15. století do začátku třicetileté války a také skutečnost, že zatímco po husitských válkách se vinice poměrně rychle vzpamatovaly, pozdější třicetiletá válka byla počátkem zániku pražského vinohradnictví. Zchudlé měšťanstvo po válce nebylo schopno plošně obnovovat původní viniční tratě a větší pozemkoví vlastníci o vinice ztráceli zájem. Svou roli zde hrál všeobecný úbytek obyvatelstva a tedy i nedostatek pracovní síly tolik potřebné pro obnovu a udržování stávajících viničních tratí.

Část pražských vinic musela nadto ustoupit nově budovanému, plošně rozsáhlému baroknímu opevnění města. Jejich rozvoji neprospěly ani pozdější války o rakouské dědictví či sedmiletá válka. Naopak, vedly k jejich dalšímu úpadku, trvajícím v podstatě až do poloviny 19. století. Závěr historického úvodu poukazuje na několik ojedinělých případů obnovy dříve zaniklých pražských viničních lokalit po roce 1990.

Následná část publikace čtenáři představuje s odbornou erudicí autorce vlastní ve formě čtivé zkratky zásadní body vývoje viničních staveb od 15. století až po současnost. Vedle toho zde autorka přibližuje i specifika vybraných pražských předměstí z hlediska vinohradnictví, ozřejmuje problematiku názvů jednotlivých vinic a viničních usedlostí a připojuje krátký exkurs do užívání měř a vah na těchto hospodářstvích.

Ačkoliv zde přiblížený úvod knihy je pro milovníka Prahy jistě pouťavý, těžiště autorčiny práce je jinde. Je jím abecedně řazený slovník jednotlivých pražských, převážně viničních usedlostí. Na 327 stranách slovníku nalezne čtenář 360 hesel a 205 černobílých vyobrazení. Obrazová příloha je připojena přibližně ke každému druhému slovníkovému heslu: Jedná se o zčásti historické, zčásti současné fotografie jednotlivých usedlostí. Fotografie doplňuje několik reprodukováných mapových výřezů Stablního katastru z poloviny 19. století. Jednotlivá hesla zpravidla obsahují základní data o lokalitě, informace o původu jména, stručné dějiny, a pokud usedlost stále existuje, i údaj o současném využití. Nechybí ani upřesnění katastrálního území, na kterém se usedlost nachází či nacházela, často je připojena i bližší specifikace prostřednictvím čísla popisného.

Jak bylo řečeno výše, jedná se již o třetí vydání daného titulu. Lze tedy říci, že jde o knihu prověřenou časem. Co čtenáře určitě potěší, je částečná aktualizace prozatím posledního vydání knihy, přičemž ani

jedno ze tří vydání není úplně totožné.³ Pokud rozdíl mezi prvním a druhým vydáním spočívaly pouze v kosmetických změnách, v podobě částečného použití barevných fotografií v prvním vydání oproti čistě černobílým fotografiím v druhém vydání, u třetího doplněného vydání je možno shledat změn více:

V prvé řadě byly fotografie zachycující současný stav budov aktualizované a snímky fotografa Jiřího Kořátka nahradily nové fotografie Marka Lašťovky, doplněné o dva snímky Kateřiny Jíšové (fotografie usedlosti Sklenářka v Troji [s. 270] a usedlosti Černoousy, která se nachází v areálu pražské ZOO [str. 63]).

Sama autorka také pozměnila části textů. Logické úpravy byly provedeny v těch případech, kde došlo k zásadnějším změnám týkajícím se stavu, případně způsobu využití jednotlivých usedlostí. Tím autorka nejenom ochránila knihu před „morálním zastaráním“, ale pomocí prvního a třetího vydání čtenářům umožnila také sledovat vývoj vybraných usedlostí v rozmezí posledních patnácti let, konkrétně mezi roky 2001 a 2016.

Pokud jsem prozatím knihu pouze chválil, je čas i na drobné doporučení pro zatím čistě hypotetické čtvrté vydání titulu. Velice bych se přimlouval za to, aby byla kniha při případné další aktualizaci doplněna přehledovou mapou Prahy s vyznačenými místy jednotlivých usedlostí. Tato mapa by nejenom usnadnila čtenářům základní prostorovou orientaci v rámci dnešní pražské aglomerace, ale mohla by být i dalším zajímavým zdrojem historických místopisných údajů. Nabízí se zde řada okruhů otázek, které by mohla mapa osvětlit. Namátkou, hrála u pražských vinic zásadnější úlohu jejich nadmořská výška? Preferovaly se pro osazování vinic v okolí Prahy jižní svahy? Kopírovaly viniční tratě dobové komunikace? Jak daleko od vodních toků se vinice zakládaly? Lze vysledovat nějaký zaběhnutý standardní rozstup mezi jednotlivými vinicemi, případně viničními stavbami?

Na závěr lze konstatovat, že kniha čtenáře určitě nezklame. Naopak, je více než pravděpodobné, že dokud nebude převedena do formátu elektronické publikace, většina majitelů ji ze své knihovny vyjme jistě více než jedenkrát.

Martin Omelka

³ Pro úplnost uvádíme předchozí vydání: BARBORA LAŠŤOVKOVÁ (textová část) – Jiří Kořátko (fotografie), *Pražské usedlosti*, Libri, Praha 2001¹, 359 stran; BARBORA LAŠŤOVKOVÁ (textová část) – Jiří Kořátko (fotografie), *Pražské usedlosti*, Libri, Praha 2007², 359 stran.

JAN HUS V PAMÁTKÁCH PRAHY, (edd.) Josef Hájek – Jan Baláček,
 Národní památkový ústav, Praha 2015, 144 Seiten.

Das Jubiläumsjahr 2015 brachte eine Flut von Publikationen zu dem Theologen, Prediger und Kirchenreformer Jan Hus, von denen mehrere den Prager Kontexten seines Lebens und vor allem der mit seinem Namen verbundenen Tradition gewidmet waren. So beschäftigte sich etwa Daniel Abazid im Katalog zur Hus-Ausstellung in Tábor – einer der drei zentralen Ausstellungen zum 500. Todestag Jan Hussens – mit den Hus-Erinnerungsorten auf dem Territorium der Tschechischen Republik.¹ Entstanden ist diese Übersicht im Zusammenhang mit der Erstellung einer enzyklopädischen Karte unter dem Titel „Auf den Spuren von Jan Hus“.² Die Zahl der Orte, an denen Jan Hus selbst wirkte, ist bekanntlich sehr überschaubar. Um ein Vielfaches höher liegt freilich die Zahl der Orte im Zusammenhang mit Hussens „zweitem Leben“, d. h. der Hus-Verehrung. Immerhin können hier etwa 350 Lokalitäten (32 davon in den Prager Stadtvierteln) verzeichnet werden, die mehr als 460 erinnerungswürdige Orte beinhalten. Dass Prag hierbei eine zentrale Bedeutung besitzt, ist nicht allein darauf zurückzuführen, dass Hus hier gut die Hälfte seines Lebens als Universitätsangehöriger und Prediger verbrachte, sondern dass die böhmische Landesmetropole aufgrund ihrer historisch gewachsenen Rolle gleichsam den zentralen Ort der Hus-Verehrung nach dem Flammentod in Konstanz 1415 in einem sich wandelnden zeitgeschichtlichen Kontext bildete. Dies hat unter vielfältigen, geistes- wie kulturgeschichtlich gleichermaßen relevanten Aspekten die zentrale Ausstellung im Prager Stadtarchiv 2015 deutlich gemacht, die auch den Hus-Kult bis in die Gegenwart chronologisch thematisierte.³

Nun also stellen die Herausgeber des hier zu besprechenden kleinen, aber ungemein interessanten Büchleins Hus in Prager Denkmälern bzw. Erinnerungsorten in den Mittelpunkt ihrer Betrachtung. Wohl jeder Pragbesucher kennt das von Ladislav Šaloun geschaffene und 1915 aus Anlass des 500. Todestages eingeweihte Hus-Denkmal auf dem geschichtsträchtigen Altstädter Ring – ein „tschechisches Symbol aus Granit und Bronze“, wie Jan Galandauer diesen Erinnerungsort 2008

¹ DANIEL ABAZID, *Husovská památná místa a pamětihodnosti na území České republiky*, in: *Jan Hus 1415/2015*, (ed.) ZDENĚK VYBÍRAL, Tábor 2015, S. 127–147.

² DERS., *Po stopách Jana Husa a husitů. Encyklopedická mapa památných míst v ČR*, Tábor 2015.

³ *Praha Husova a husitská 1415–2015. Publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác, 25. září 2015 – 24. ledna 2016*, (edd.) PETR ČORNEJ – VÁCLAV LEDVINKA – JAN HRDINA, Praha 2015.

bezeichnete.⁴ Zu verdanken ist die vorliegende Publikation dem Prager Denkmalinstitut, das nach gründlicher Recherche Bekanntes mit weniger Bekanntem, nicht selten Unbekanntem in einer gelungenen Einheit von Bild und Text präsentiert. Einleitend beschreibt dabei Ota Halama die ältesten Prager Zeugnisse des Hus-Kults in den ersten beiden Jahrhunderten zwischen Hussens Tod in Konstanz und der verhängnisvollen Schlacht am Weißen Berg 1620, wobei naturgemäß Hussens Hauptwirkungsstätte, die Bethlehemskapelle, im Fokus steht – die „hussitische Kathedrale“, wie sie der entschiedene Hus-Gegner Stephan von Dolein ironischerweise bezeichnete. Dabei geht es zentral um die Frage, wie sich die Bethlehemskapelle zu einem Zentrum des Hus-Kultes entwickelte und welche gravierenden baulichen Veränderungen sie im 16. Jahrhundert erfuhr, was eine Abbildung des Zustands von 1587 deutlich macht, die bereits ein typisches Gewölbedach mit zahlreichen Säulen erkennen lässt (S. 8). Erst in jüngerer Zeit hat man in dieser Darstellung die Bethlehemskapelle erkannt, während die ältere Forschung hier das Interieur der Kirche St. Michael zu erkennen glaubte.

Dass die vornehmlich als Angelegenheit der einzelnen utraquistischen Pfarreien gepflegte Erinnerung an Hus bis 1620 auf der anderen Seite auch außerhalb der Landesgrenzen des Königreichs Böhmen bekannt war, ergibt sich aus der Tatsache, dass der sich in zentralen theologischen Auffassungen bereits von Martin Luther lösende Reformator Thomas Müntzer 1521 bei seinem Aufenthalt in Prag u. a. in der Bethlehemskapelle predigte.⁵

Ausschließlich der Bethlehemskapelle als dem entscheidenden Prager Wirkungsort Hussens widmet sich im zweiten von insgesamt fünf Hauptkapiteln Ondřej Šefců, wobei der zum unbestrittenen Anführer der Reformkräfte aufgestiegene Prediger freilich nur bis 1412 (nicht 1413!) hier wohnte. Šefců plädiert in diesem Kontext mit überzeugenden Argumenten für eine Neubewertung der Zuhörerzahlen von Hussens Predigten in der Bethlehemskapelle: Wurde gemeinhin in der Forschung bislang immer von bis zu 3 000 Besuchern bei Predigten ausgegangen wurde, so

⁴ JAN GALANDAUER, 6. 7. 1915. *Pomník mistra Jana Husa. Český symbol ze žuly a bronzu*, Praha 2008 (leider findet diese Monographie im Literaturverzeichnis des vorliegenden Buches keine Erwähnung!).

⁵ Zum Kontext vgl. EDUARD MAUR, *Tomáš Müntzer*, Praha 1993 (hier v. a. S. 116–163). Zu den zeitgenössischen Quellen des 16. Jahrhunderts über Müntzers Aufenthalt in Prag und die Stätten seiner Auftritte vgl. *Quellen zu Thomas Müntzer*, (Bearb.) WIELAND HELD – SIEGFRIED HOYER, Leipzig 2004 (= Thomas-Müntzer-Ausgabe. Kritische Gesamtausgabe, Bd. 3), S. 105–108.

reduziert der Autor diese Zahl – bei einer Fläche von 798m² – auf maximal 1 800 (eher wohl 1 600) Besucher, zumal auch der architektonischen Typologie zufolge eine Dichte von 2–3 Personen pro Quadratmeter als tragbar angesehen wurde (S. 23). Zur Geschichte der 1786 abgetragenen Kapelle, an deren Stelle in den Jahren 1836–1837 ein Mietshaus errichtet wurde, wobei man bei archäologischen Untersuchungen im Jahre 1919 festgestellt hatte, dass zahlreiche ursprüngliche Fragmente der Kapelle erhalten geblieben waren, gehört natürlich die Rekonstruktion in den Jahren 1948–1954 – unmittelbar nach der kommunistischen Machtübernahme unter dem vermeintlichen „Glanz des roten Kelches“.⁶

Nachfolgend liefert Josef Bambas einen Überblick über insgesamt 16 Hus-Denkmäler in Prag bzw. seinen einzelnen Stadtteilen – alphabetisch von Běchovice bis Zbraslav, darunter mehrere sog. Hus-Steine.⁷ Das älteste Denkmal steht dabei in Braník und wurde bereits 1905 – also zehn Jahre vor jenem auf dem Altstädter Ring – errichtet, vermochte freilich nie die Bedeutung von Šalouns Meisterwerk zu erlangen. Alle Denkmäler werden mit Blick auf die jeweilige Entstehungsgeschichte und künstlerische Ausstattung kurz beschrieben.⁸ Sie sind, dies muss immer wieder betont werden, auch ein Zeugnis von Hussens Vermächtnis im jeweiligen zeitgeschichtlichen Kontext zwischen Habsburgerreich und Erster Republik. Sie zeigen Hus – meist mit Bart – als überzeugten und aufrichtigen Kämpfer für die Wahrheit, für die er auch, wie das Denkmal in Zbraslav verdeutlicht, auf dem Scheiterhaufen zu sterben bereit war.

Mit 55 Seiten am umfangreichsten fällt Kapitel 4 aus, in dem die Hus-„Denkmäler“ in kirchlichen Objekten eine nähere Betrachtung erfahren. Es handelt sich dabei vornehmlich um Prager Kirchen der Tschechoslowakischen Hussitischen Kirche, von denen nicht wenige verschiedene Varianten bzw. Studien von Hussens Haupt zum Altstädter Denkmal aufbewahren. Auch hier geht der Autor (Josef Hájek) in seinem Überblick alphabetisch vor – von Dejvice bis Žižkov. In insgesamt 14 Prager Stadtteilen finden sich dabei nicht selten mehrere Objekte, mal sichtbar, mal versteckt, die die Erinnerung an Hus wachhalten. Mit Hus-„Denkmälern“ sind vornehmlich Büsten, Holzreliefs, Gemälde und

⁶ Vgl. hierzu jetzt die grundlegende Monographie von JAN RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2016.

⁷ Der berühmteste ist zweifellos jener am vermuteten Ort der Hinrichtung von Jan Hus (1415) und Hieronymus von Prag (1416) in Konstanz, der 1862 eingeweiht wurde und sich zu einer Art Pilgerstätte tschechischer Hus-Verehrer entwickelte.

⁸ Einige Modelle der Hus-Denkmäler waren in den jeweiligen Ausstellungen in Tábor und Prag (v. a. im Karolinum) 2015 zu sehen.

bronzene Gedenktafeln gemeint, die eine – nicht selten versteckte – Omnipräsenz Hussens verdeutlichen. Sie sind Zeugnisse der Verehrung eines nationalen Helden mit Hilfe unterschiedlicher stilistischer Mittel aus der Hand bekannter Maler (Václav Brožík) und Bildhauer (Ladislav Šaloun, František Bílek).⁹

Hus-Darstellungen im Rahmen der Erinnerungskultur finden sich freilich nicht allein an oder in kirchlichen Einrichtungen, sondern zugleich auch an bzw. in Gebäuden nichtkirchlichen Charakters, wie das abschließende 5. Kapitel aus der Feder von Anna Kusáková zeigt. Diese Büsten, Reliefs, Medaillons, Sgraffiti und Statuen (darunter jene im Stadtteil Žižkov aus dem Jahre 1869 als die vermutlich älteste ihrer Art in ganz Böhmen) sind fast ausnahmslos öffentlich zugänglich und befinden sich mitunter an zentralen Orten, so dass deren Bekanntheitsgrad nicht selten höher ist. Einbezogen in die Darstellung sind auch das bekannte Gemälde Václav Brožíks im Altstädter Rathaus und das Bild Alfons Muchas im Primatorsaal des Gemeindehauses am Pulverturm als Beispiele für Kunstwerke in Inneneinrichtungen. Die meisten dieser Erinnerungsorte liegen allerdings außerhalb des Stadtzentrums, in ehemals eigenständigen Gemeinden, die heute zu Prag gehören. Hus erscheint auch hier als Prediger und Kirchenreformer, mitunter im Kontext mit anderen Persönlichkeiten der hussitischen Revolution (etwa Jan Žižka). Zuweilen kommen in den Darstellungen Hussens auch wenig bekannte Motive zum Tragen – etwa im Gemälde „Verbrennung der Wyclif-Schriften“ des Malers Emil Holárek (1867–1919), das sich heute in der Hussitisch-Theologischen Fakultät befindet, oder in der Kohlezeichnung „Hus predigt im Wald“ nach einer Vorlage von Mikuláš Aleš.

Eine knappe Literaturauswahl sowie ein Ortsregister beschließen diesen schmalen, dennoch bedeutsamen Band, der einen wichtigen Aspekt im Hus-Jahr 2015 im Nachgang betrachtet, zumal er viele im Detail wenig oder gar nicht bekannte Facetten im zweiten Leben Hussens beleuchtet und am Prager Beispiel aufzeigt, wie Hus seit dem 19. Jahrhundert zu einer Art Nationalheiligem und zu einer Identifikationsfigur im zeitgeschichtlichen, aber auch im theologischen und bildkünstlerisch-architektonischen Kontext aufstieg. Selbst der Hus-Kenner wird dieses reich illustrierte Büchlein mit deutlichem Erkenntnisgewinn lesen.

Thomas Krzencek

⁹ Zur Beschäftigung František Bíleks mit Jan Hus vgl. zuletzt HANA LARVOVÁ, *Strom bleskem zasažený hoří a svítí. Jan Hus v díle Františka Bílka*, in: *Jan Hus 1415/2015*, (ed.) Z. VYBÍRAL, S. 83–87.

LIBER INQUILINORUM NOVÉHO MĚSTA PRAŽSKÉHO 1585/1586, (ed.) Jaroslava Mendelová, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem – Scriptorium, Praha – Ústí nad Labem 2016 (= Libri Civitatis, sv. VIII), 415 stran.

Osmý svazek ediční řady projektu *Libri civitatis*, zaměřeného na zpřístupnění městských knih, přináší další z příspěvků Jaroslavy Mendelové, která se dlouhodobě věnuje raně novověkým pražským městským dějinám. Jestliže v předešlých dvou svazcích projektu přispěla regestovou edicí knih měšťanských práv Nového Města pražského v kontinuální řadě od roku 1518 do roku 1657,¹ tentokrát předkládá odborné i laické veřejnosti klasickou edici, byť její zápisy strukturuje v přehledných tabulkách a nikoliv jako průběžný text. I když sama autorka představuje svoje dílo jako regestář (s. 29), již porovnání jejích záznamů s vloženou obrazovou přílohou (např. s. 60–61 a příloha s. 1) naznačuje, že v případě této knihy se uživateli dostává do rukou fakticky plnotextová edice, z níž jsou vypouštěny pouze některé stereotypní či méně významné kancelářské záznamy. Formu edice a priori definoval vydávaný pramen, kterým měl být soupis svobodného, ale nikoliv plnoprávného obyvatelstva na Novém Městě pražském, sestavený na přelomu let 1585 a 1586. Jak autorka prokázala, zápisy se ovšem fakticky dotkly i obyvatel v poddanském postavení, kterým se z nejrůznějších příčin podařilo i v tomto postavení pobývat v jednom z měst pražských (s. 9).

Evidence plnoprávného městského obyvatelstva v období raného novověku, tj. měšťanů, představuje poměrně často se vyskytující pramen, jehož vznik úzce souvisel se zájmem správy měst i jejich vrchnosti evidovat tuto vrstvu obyvatelstva, která nesla základní břemena povinností městského společenství a tvořila i personální zázemí správy měst. Soupis ostatního obyvatelstva ve svobodném postavení či dokonce obyvatelstva poddanského pak představuje pramen výjimečný. V případě novoměstské evidence o to cennější, že pochází z období počátku působení dvora Rudolfa II. v pražském souměstí, jehož přesun do zemského centra inicioval vlnu přistěhovalectví do zemského centra.² Nárůst migrace v době

¹ *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518–1581*, (ed.) JAROSLAVA MENDELOVÁ, Praha – Ústí nad Labem 2011; *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1582–1657*, (ed.) TÁŽ, Praha – Ústí nad Labem 2012.

² Srovnej JOSEF TEIGE, *Seznamy měšťanů pražských*, Almanach Královského hlavního města Prahy 8, 1905, s. 126–151; *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1582–1657*, (ed.) J. MENDELOVÁ, s. 44–409.

rudolfinské však odborná literatura dosud reflektovala spíše na úrovni bezprostředního zázemí dvora či intelektuálních a uměleckých elit, případně plnoprávného městského obyvatelstva. Díky edici Jaroslavy Mendelové lze nově hledat i odpověď na otázku, do jaké míry přesun panovnického dvora ovlivnil migraci do měst pražských v celém spektru dobové městské společnosti.

Edice však nabízí pramenný podklad nejen k výzkumům raně novověké migrace, respektive následně i případné integrace nově příchozích, jak naznačuje úvod publikace z pera Michaely Hrubé (s. 7). Data, která obsahuje, se mohou stát podkladem a východiskem především pro studium hospodářských dějin, demografického vývoje, ale i otázek dotýkajících se problematiky městského prostoru a jeho vnitřních hranic, komunikace uvnitř tohoto prostoru a komunikačních sítí či v neposlední řadě problémů z oblasti nových kulturních dějin v čele se studii genderovými. Prostor pro takové výzkumy poskytuje koncipování pramene, který vznikl na základě požadavku zemského sněmu zabránit nekontrolovanému pohybu poddanského obyvatelstva, směřujícího do měst. Pražané, stejně jako správy jiných českých měst, tak měli povinnost sepsat „všechny domy, hospodáře v nich, podruhy“ (s. 11). Novoměstský soupis vznikl na přelomu let 1585 a 1586 a rozhodně nepřináší jen jmenný seznam těchto lidí, ale nalezneme v něm i údaje o tom, odkud seznámenané osoby ve svobodném i poddanském postavení přicházely i jakou formou dokladů se prokazovaly.

Významnými údaji, které sloužily k ověření původu a postavení evidovaných obyvatel, byla svědectví Pražanů (sousedů, hospodářů, majitelů domů, přátel či členů městské správy). Proto byl editovaný rukopis zařazen v novoměstské kanceláři následně nikoliv k evidenci městského plnoprávného obyvatelstva, ale mezi knihy svědomí, obsahující obvykle svědectví v různých soudních kauzách. V důsledku tohoto zařazení a s tím souvisejícího označení *Liber testimoniorum inquilinorum liberorum* pak mohl soupis unikat pozornosti badatelů.³ Druhým, podstatnějším důvodem, proč zůstal rukopis badatelsky dlouho nevyužitý, pak byla nepochybně paleografická náročnost jeho zpracování. S obtížnou čitelností způsobenou více než zběžným rukopisem se však Jaroslava Mendelová díky svým mnohaletým zkušenostem s písemnostmi registratur raně novověkých pražských městských správ vypořádala prakticky bezchybně.

³ Poprvé na něj upozornila právě až JAROSLAVA MENDELOVÁ ve studii *Obyvatelstvo Nového Města pražského na přelomu let 1585 a 1586*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 81–84.

Vlastní evidence, která zachytila 2 573 osob, byla už při svém vzniku rozdělena na čtyři oddíly, které Mendelová stručně vyhodnocuje z hlediska původu sepisovaných osob, jejich profese, místa i podoby bydliště na Novém Městě pražském, délky pobytu a v neposlední řadě i s přihlédnutím k formě dokladu, kterým prokazovaly svůj původ a povolení k přesunu do měst pražských. Připomněla přitom i možnou komparaci některých těchto údajů s plnoprávnou vrstvou novoměstského obyvatelstva. Při práci s údaji ze soupisu se jí podařilo odhalit i trend převažující snahy novoměstské správy legalizovat pobyt takto zachycených obyvatel, a to dle jejich závěrů nikoliv pouze z ekonomických důvodů, které souvisely se skutečností, že významnou část obyvatel z evidence představovali zástupci pomocných profesí nezbytných pro chod městského i měšťanského hospodářství. Významným motivem jednání městské rady byla i charita spojená s křesťanským milosrdenstvím, kterou městská rada uplatňovala především ve vztahu k nemajetným ženám v samostatném postavení, starým lidem, ale i žebrákům.

Interpretaci pramene vyhradila Mendelová necelých pět stran co do rozsahu úsporného, ale faktograficky bohatého závěru své práce. Právě tato část její práce by si ale zasloužila podrobnější interpretaci zjištěných dat s přihlédnutím k výše zmíněným tématům z oblasti hospodářských, sociálních a kulturních dějin. Zde mohla nalézt prostor i komparace, kterou Mendelová naznačila směrem k migraci plnoprávného obyvatelstva. Je škoda, že autorka, jejíž excelentní a aktuálně nepochybně nedostižná znalost masy raně novověkých úředních knih z produkce pražských městských kanceláří vytváří jedinečné zázemí pro její historickou práci, nevyužila tento svůj potenciál k vyhodnocení editovaného pramene v širokém kontextu dějin raně novověké městské správy i historie měst pražských.

Na druhé straně její edici nelze prakticky nic podstatného vytknout. Přehledně členěné záznamy doprovází očekávaný rejstřík evidovaných obyvatel, jejich novoměstských bydlišť a míst jejich původu i soupisy vrchností, z jejichž panství obyvatelé do Nového Města přicházeli. Nechybějí ani obsáhlé vysvětlivky k místním názvům, objektům i některým kancelářským pojmům, které ocení i odborníci. Snad mohla být zařazena i mapa reflektující původ sepisovaného obyvatelstva, která by přispěla k názornějšímu představení údajů uvedených v závěru práce, případně bylo možné doplnit rejstřík obyvatel o registr osob, které vystupovaly jako svědci či přímluvci pro legalizaci pobytu neplnoprávného obyvatelstva na Novém Městě. Budoucí badatelé zejména tématu sítí vztahů

a vazeb mezi měšťským obyvatelstvem by tyto údaje nepochybně uvítali.

Navzdory drobným připomínkám lze k rozsahu a kvalitě ediční práce Jaroslavy Mendelové vyjádřit obdiv a nezbývá než si přát, aby ať už v rámci ediční řady „*Libri civitatis*“, nebo v rámci jiných projektů pokračovala ve své záslužné činnosti i nadále.

Olga Fejtová

Michal Šroněk, DE SACRIS IMAGINIBUS. PATRONI, MALÍŘI A OBRAZY PŘEDBĚLOHORSKÉ PRAHY, Ústav dějin umění AV ČR, Praha 2013 (= *Opera minora historiae atrium*, sv. 5), 176 stran.

Michal Šroněk náleží k našim předním znalcům umění 16. a 17. století a v poslední době se věnuje složitým vztahům výtvarného umění a náboženství v předbělohorském a bělohorském období. Konkrétně se sluší připomenout zejména v mnoha směrech novátorské a průkopnické *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, jehož byl – spolu s Kateřinou Horníčkovou – hlavním editorem.

Nejnovější výsledky (i Šroněkova) bádání jasně ukazují, že dosavadní pohled na vztah jednotlivých konfesí k výtvarnému umění, tedy že katolická církev horlivě prosazovala umělecké ztvárňování biblických příběhů a legend svatých, zatímco nekatolíci tyto artefakty odmítali, ba dokonce ničili, můžeme výrazně doplnit. Ve zde představované studii si Michal Šroněk klade otázky, kdo byli v předbělohorském období objednavatelé nejzávažnějších náboženských obrazů na straně katolíků, jaká byla teorie katolického náboženského obrazu, jaké ikonografické typy se v této době utvářely a konečně jak se pobělohorská doba vypořádala s nekatolickou výtvarnou kulturou.

V úvodu autor připomněl složitou otázku interpretace druhého příkazu Desatera („*Neučiníš sobě rytiny, ...*“), která byla podstatou konfliktu mezi katolíky a nekatolíky na poli výtvarného umění. V dalším textu se autor zabývá rozbořem konkrétních uměleckých děl, objednaných pro katolické chrámy předbělohorské Prahy (pro hradčanské kapucíny, staroměstské jezuitu, strahovské premonstráty, malostranské augustiniány, novoměstské františkány, pro vyšehradský chrám a svatovítskou katedrálu). Mezi objednavateli obrazů nacházíme bez výjimky vysoké představitele katolické šlechty a duchovenstva a také významné dvořany z okolí Rudolfa II. i samotného panovníka, pražské měšťany ovšem nikoli. K pozoruhodným katolickým fundátorům zařazuje Šroněk Johanna Antona

Barvitia, oblíbeného rádce Rudolfa II., působícího v jeho službách mezi lety 1589–1612. Barvitia ztotožnil Šroněk díky důkladné konfrontaci pramenů s Janem Fernemontem, který po roce 1600 daroval hradčanským kapucínům dřevěnou gotickou sošku Panny Marie Rothenburské, která měla pověst zázračné sochy.

Na půdě kapucínského kláštera vznikl pozoruhodný obraz Paola Piazzy Vidění sv. Františka v kapli Portiuncule a hrající andělé. Plátno je dílem Cosima da Castelfranco (vlastním jménem Paolo Piazza), v Benátkách vyškoleného malíře a člena kapucínského řádu, vyslaného do Prahy a střední Evropy. Jeho působení můžeme patrně interpretovat jako snahu pomoci nejnovějšího italského (benátského) stylu oslovit pražské publikum a učinit katolická témata v převážně nekatolickém prostředí atraktivními. Tento úkol patrně nebylo možné svěřit domácím umělcům, nedostatečně obeznámeným s nejaktuálnějšími uměleckými trendy.

S Johannem Barvitiem jako donátorem se setkáváme také u staroměstských jezuitů. Jak zjistil Michal Šroněk, díky fundaci tohoto vzdělaného dvořana vznikl v kostele sv. Salvátora v roce 1613 oltář mariánského bratrstva s obrazem Zvěstování Panny Marie, vynikající pozdní dílo Hanse von Aachen. Nově zjištěná datace je nepochybně důležitým poznatkem o díle tohoto předního malíře Rudolfova dvorního okruhu.

Zajímavé objednávky obohatily již v předbělohorském období také interiér vyšehradského chrámu, a to díky katolickým fundátorům slezského původu. Zda se jednalo o náhodu, či zda mělo angažmá Slezanů na výzdobě vyšehradského kostela nějaký zvláštní důvod, zatím nedovedeme povědět. Konkrétně se jednalo o obrazy Stigmatizace sv. Františka a Korunování Panny Marie, objednané sekretářem říšské kanceláře Gottfriedem Hertlem. U prvního z obrazů (dílo neznámého malíře z okruhu Hanse von Aachen) zaujme citace znázornění sv. Františka z obrazu téhož světce od Federica Barocciho z roku 1575 (viz obr. 2 a 16).

V teoretické i praktické rovině máme konflikt mezi katolíky a reformovanými církvemi o přípustnosti náboženských obrazů dokumentován v případě svatovítské katedrály. Šroněk zde shrnuje výsledky starších studií o obrazoborecké očistě hlavního českého chrámu v roce 1619 (zejména starší práci Vincence Kramáře, kterou sám editoval roku 1998) a o následné katolické reakci po roce 1620 (spisy Josefa Makaria z Mefelic a Kašpara Arsenia z Radbuzy, obraz Matyáše Mayera, reliéfy Kašpara Bechtelera).

Při sledování katolické ikonografie dochází autor k závěru, že oblíbeně se těšila témata zdůrazňující intenzivní prožitek víry a osobní vztah věřícího ke Kristu a Panně Marii.

Velmi zajímavá je kapitola věnovaná zacházení s nekatolickými obrazy po roce 1620, kde se vedle přímé likvidace uplatnily i další přístupy. Šroněk ukazuje, že v jednotlivých případech mohlo dojít (snad i s motivací ušetřit nedostatečné finanční prostředky, jež by si vyžádalo namalování nového obrazu) také k transformaci nekatolického díla způsobem, „který zastře nebo pozmění jeho původní obsah“ (případ Archy z Nového Bydžova), jindy mohlo dojít k reinterpetaci (např. vložení devízy IHS mezi adorující anděly v případě oltáře z kostela sv. Kateřiny v Chrudimi), a konečně můžeme nalézt příklad apropriace, jestliže šlo o obecně křesťanský námět a stačilo tak jen zamlčet nekatolickou minulost příslušného obrazu.

Docházelo-li k přímé likvidaci náboženských obrazů, mohlo se tak dít (samozřejmě před rokem 1620) také z důvodu konfliktů mezi nekatolíky, kdy např. luteráni likvidovali starší utrakvistické obrazy (s. 76).

Na závěr je třeba ocenit Šroněkův sevřený a přesvědčivý výklad opřený o poznání jak literárních, tak výtvarných památek. Polemizovat lze snad jen s autorovou snahou posunout počátek rekatolizace do doby před rok 1620 (s. 11). Domnívám, se že v této době je třeba úsilí katolické strany označit spíše jako udržování či rozšiřování pozic, nikoliv za snahu o naprostý obrat od relativní tolerance řady vyznání k likvidaci všech nekatolických konfesí.

V použité literatuře nechybí žádný podstatný titul, s výjimkou publikací k výstavě *Slezsko – perla v české koruně* (Praha, Národní galerie v Praze, 2007–2008). Doufejme, že se v brzké budoucnosti dočkáme další studie, věnované fundacím uměleckých děl v nekatolickém prostředí.

Tomáš Sekyrka

Jan Pařez – Hedvika Kuchařová, THE IRISH FRANCISCANS IN PRAGUE 1629–1786, Karolinum, Praha 2015, 209 stran.

V roce 2001 vyšla péčí nakladatelství Oswald česká verze této práce – velice dobře přijatá odbornou veřejností.¹ Je až s podivem, že na anglické vydání jsme museli čekat celých patnáct let; vždyť se jedná o tematiku, která jistě může oslovit i recipienty na britských ostrovech. Nyní ovšem mohli autoři dílo doplnit a obohatit i o závěry novější literatury.²

¹ JAN PAŘEZ – HEDVIKA KUČAŘOVÁ, *Hyberní v Praze – Éireannaigh i bPrág. Dějiny františkánské koleje Neposkvrněného Početí Panny Marie v Praze (1629–1786)*, Praha 2001.

² Ačkoliv k českému vydání je připojeno resumé přeložené do irštiny, v anglickém vydání z důvodů mně neznámých chybí.

Obálku knihy zdobí pohled na irskou kolej a chrám Neposkvrněného Početí Panny Marie, jak je zobrazili pánové Balzer a Scotti na kolorované mědirytině z roku 1781. Vzhled původní stavby lze vytušit i v současnosti pod klasicistní fasádou divadla Hybernia. Jen málokdo z Pražanů i návštěvníků hlavního města si ale spojí tento název, stejně jako pojmenování přilehlé ulice, s někdejší působením irských františkánů, jimž se v 17. a 18. století v Čechách přezdívalo hyberni, podle latinského názvu zeleného ostrova – Hibernia.

Irové se ubírali do katolických zemí evropského kontinentu vyháněni expanzí anglické reformace, jejíž provádění bylo podobně, ale spíš ještě násilnější než restaurace katolicismu ve střední Evropě. Jak právem upozorňují Pařez s Kuchařovou, je paradoxem dějin, že irští duchovní, kteří našli azyl v Čechách, se sami začali podílet na náboženské perzekuci národa, stejně porobeného, jako byli oni sami. Jen ta jediná „pravá víra“ se lišila. (s. 2) Prvními Iry, kteří se výrazně zapsali do českých dějin, byli ovšem vojáci – plukovník Walter Buttler, kapitán Walter Deveroux a další spiklenci, kteří se podíleli na zavraždění Albrechta z Valdštejna. Byli to právě irští důstojníci, císařem odměněni za věrné služby, kdo finančně podpořili vznikající pražskou františkánskou kolej. Ta byla založena jako v pořadí třetí taková instituce mimo vlastní provincii, po Lovani a Římě, v roce 1629. Františkáni byli vypovězeni z Irska už královnou Alžbětou v roce 1599, k nejbrutálnějším postihům však sáhl až Oliver Cromwell při irském tažení v letech 1649–1650. Od té doby se také datuje nejmasivnější emigrace ze země.³

Jak už jsem konstatovala, pražská františkánská kolej Neposkvrněného Početí Panny Marie existovala už od sklonku dvacátých let 17. století. Jako nový katolický subjekt se objevila v hlavním městě Českého království v době prudkých sporů mezi arcibiskupem Harrachem a jezuitu. Právě tato skutečnost silně poznamenala první léta existence koleje. Už od počátku se irští františkáni v Praze ocitli, ne vlastní vinou, v ohnisku nesvárů. Tím prvním byl jejich spor s kapucíny při hledání místa pro řádový dům a kostel. Tehdy se františkánů zastal Ferdinand II., který se jako vášnivý podporovatel katolického vyznání rád ujal vyhnanců

³ V českých zemích se neobjevili jen duchovní a vojáci. Už v 17. století sem přibýly i významné šlechtické rodiny, z nichž mnohé se tu usadily natrvalo (za jiné jmenuji alespoň rod Taafe) a od konce 17. století lze zaznamenat příliv irských studentů na pražskou univerzitu. Později vynikli lékaři, ceněnými profesory Karlo-Ferdinandovy univerzity byli např. James Smith z Balroe a především William McNeven, jejichž osudy se zabýval v četných pracích Ludvík Schmid (k tomu J. PAŘEZ – H. KUCHAŘOVÁ, *The Irish Franciscans*, s. 24–32).

trpících právě pro svou víru. Zanedlouho ovšem irské františkány oslovil arcibiskup Harrach, jenž mezi nimi hledal profesory pro svůj kněžský seminář, který hodlal navzdory císaři povýšit na studium generale. Jejich etablování v semináři se od poloviny třicátých let stalo největší vzpruhou pro posílení prestiže františkánů v zemi, kde byli stále cizinci. Byli např. vyňati z domácí františkánské jurisdikce a podřízeni přímo generálovi řádu. Na straně arcibiskupově poté věrně setrvali až do sklonku 17. věku.

Díky hyberskému tusculu působili v Praze významní učenci; mezi nimi vynikal zvláště Anthony Bruodin, originální myslitel scotistické orientace, muž netrpělivý a svárlivý. Tyto dvě vlastnosti byly, jak dovozují autoři i na jiných místech knihy, pro pražské Iry (a snad pro Iry obecně) velmi typické. Bruodin se pustil i do zpracování české historie, ovšem bez hlubší znalosti věcí, což mu vytýkali i jeho katoličtí současníci. Zaměřil se především na českou herezi – na osobu Jana Husa a zrod husitství.⁴

Interní rozpory se podle autorů podepsaly na ústupu hyberské koleje ze slávy. Jednalo se zejména o rozepře mezi profesory arcibiskupského semináře – jejich vyústěním byl nakonec odchod Irů z tohoto školského ústavu. O tom, že čeští františkáni nelibě nesli irskou konkurenci, svědčí i fakt, že si stěžovali přímo řádovému generálovi na to, že Irové údajně přijímají do koleje mládence české národnosti, což poškozuje českou provincii. Poklesl i příliv jejich příjmů, zbývaly jen zdroje z minula a almužny, které byli oprávněni vybírat. Tereziánská éra nebyla pro existenci koleje příznivá, což v ještě zvýšené míře pochopitelně platí pro dobu panování Josefa II. Ten dekretem ze 7. září 1786 (dekret byl plnomocnými komisaři přečten přímo v koleji o necelý týden později) hyberskou kolej zrušil. Jen ti z řeholníků, kteří měli v Čechách i jiné zajištění (byli např. vychovateli ve šlechtických rodinách), projevíli přání zůstat i nadále v nové vlasti, většina z nich se však, podle soudu autorů i z uražené ješitnosti, hodlala vrátit do své domoviny.⁵

Autoři postupně zkoumají všechny aspekty vztahující se k historii irských františkánů v Praze. Zabývají se dějinami koleje nahlíženými

⁴ Anthony Bruodin, *Propugnaculum Catholicae Veritatis, Libris X. Constrvctvm, in duásque Partes divisum. Pars Prima Historica (...)*, Praha: Jezuitská tiskárna, 1669. S lítostí přiznávám, že při psaní stati pro katalog vydaný při příležitosti husovské výstavy v Clam-Gallasově paláci v Praze jsem na toto zajímavé dílo ke své škodě zapomněla: IVANA ČORNEJOVÁ, *Jan Hus v době pobělohorské*, in: *Praha Husova a husitská. Publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác 25. září 2015 – 24. ledna 2016*, (edd.) PETR ČORNEJ – VÁCLAV LEDVINKA – JAN HRDINA, Praha 2015, s. 159–162.

⁵ Po roce 1782 byly v Irsku zrušeny drakonické zákony proti katolickým duchovním a jejich pobyt v ostrovní zemi byl legalizován.

z různých úhlů pohledu, rozborem kolejních statut, významem kolejní bibliotéky, stavebním vývojem řádového domu i přilehlého chrámu a jejich výzdobou, osudy a dílem význačných postav etc., užívající přitom metod historických, umělecko-historických, knihovědných i právně historických a dosvědčující hluboké znalosti filozofie a teologie. Vzhledem k bezmála úplné absenci starší literatury je kniha Pařeze a Kuchařové vystavěna na svědectvích dříve nevytěžených písemných pramenů z českých archivů, především těch, jež jsou uloženy v pražském Národním archivu, dobových tisků i analýzy původního katalogu kolejní knihovny. Ostatně pečlivý a porozumivý (často doslova objevitelský) přístup k pramenům je charakteristickým rysem většiny dalších prací obou autorů. Zde se jim podařilo nejen předestřít dějiny instituce jako takové, seznámit čtenáře se správním vývojem koleje a jejím významem v rámci pobělohorského českého katolicismu, ale také otevřít průhled do vnitřního života společenství, do značné míry uzavřeného a ne zcela chápajícího okolní svět. Podařilo se jim to pozoruhodným způsobem. Napsali velký příběh, vyprávěný vytříbeným stylem a s hlubokou znalostí věci.⁶ Doufám, že anglický text českým hybernům naplno otevře cestu k zahraničním čtenářům.

Ivana Čornejová

⁶ Pokud jsem schopna posoudit, je anglický překlad (Jana a Michael Stoddart; o odbornou revizi textu se postaral otec Joseph McMahon z františkánského kláštera v Dublinu) velice zdařilý.

METAMORFÓZY POLITIKY. PRAŽSKÉ POMNÍKY 19. STOLETÍ. Publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác, 25. září 2013 – 5. ledna 2014, (sest.) Kateřina Kuthanová – Hana Svatošová, Archiv hl. m. Prahy – Scriptorium, Praha 2013, 332 stran.

Je sice možná škoda, že se zde o publikaci k tak vydařené výstavě píše s větším časovým odstupem, ale na druhou stranu je to příležitost uvědomit si, jak kniha svým významem přesáhla čas vymezený výstavě. Dnes je z množství citací i praktického užívání v akademickém provozu a dokonce i z publikovaných čtenářských ohlasů zřejmé, že tato kniha není pouze výstavním katalogem (připomínkou výstavy), ale velice přínosným titulem kulturních dějin i dějin umění. Stalo se tak díky promyšlené koncepci, ve které se k sochařské pomníkové tvorbě i k okolnostem, které ji provázely, vyjádřili odborníci z oblasti historie, kulturních dějin,

archivnictví i dějin umění, a zároveň také představitelé různých generací a metodických přístupů. Návrhy a realizace pražských (a relevantních mimopražských) sochařských pomníků ve veřejném prostoru z období cca 1840–1919 a okolnosti jejich vzniku se pro ně staly předmětem výzkumu složitých vztahů mezi státem, společenskými a konfesními celky, uměním a politikou v rámci habsburské monarchie a procesů tvorby občanské společnosti a české národní emancipace. Záběr publikace sahá od zemského patriotismu až k nacionalismu, z uměleckohistorického hlediska pak od (novo)klasicismu přes romantismus a historizující slohy až k secesi a monumentalismu nastupující moderny.

Kulturně historický přístup k výstavbě pomníků ve světle archivních pramenů u nás již před deseti lety úspěšně ustavili Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný v knize *Pomníky a zapomínky*.¹ Oba autorsky přispěli i do této publikace, Z. Hojda se podílel také na přípravě výstavy. Její koncepci (a tím i rozvrh publikace) vytvořila Kateřina Kuthanová. Společně s Hanou Svatošovou uspořádaly texty řady autorů do klenutého sledu v celkovém rozsahu 126 stran a doplnily 245 katalogovými hesly, v nichž jsou soustředěny základní textové i obrazové dokumenty a informace o realizovaných i nerealizovaných pomnících a jejich autorech. Dále jsou zařazeny biogramy sochařů a architektů. Knihu uzavírá německé a anglické resumé.

Chronologicky uspořádaný katalog podává zajímavé svědectví o postupném výběru historických témat, událostí a osobností v průběhu 19. století i o iniciátorech těchto akcí. Nejstarší pomník byl postaven Přemyslu Oráčovi ve Stadicích (1840), následovaly pomníky císaře Františka I. (1845), Karla IV. (1848), studentské legie (1847), maršála Radeckého (padesátá léta) a návrh pomníku Karla Chotka (1855). Od šedesátých let 19. století se v české společnosti řešily úkoly, jak a kde připomenout vybrané osobnosti kultury a historie: Josefa Jungmanna, Vítězslava Háalka, Karla Hynka Máchu, Františka Ladislava Riegra, Josefa Mánesa, Bedřicha Smetanu, zejména pak Františka Palackého, Jana Ámose Komenského, Jana Husa, Jana Žižku, Jiřího z Poděbrad a knížete Václava, v závěru století dále i Karla Havlíčka Borovského, bratrance Veverkovy, Julia Zeyera, Josefa Hlávku, Karla Jaromíra Erbena. V pomníkové tvorbě konce století byly oslaveny i ženy: spisovatelky Karolína Světlá a Božena Němcová, herečka Hana Kvapilová. Za připomenutí také stály historické události příchodu prvních Pražanů a porážky v bitvě na Bílé hoře, dále

¹ ZDENĚK HOJDA – JIŘÍ POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, Praha 1996.

pak slovanská minulost národa v tématu kněžny Libuše a pohanství.

Publikaci otevírá ředitel Archivu hlavního města Prahy, Václav Ledvinka: Připomíná úctyhodný fakt, že to byla jubilejní, pětadvacátá, tematická výstava, kterou archiv pořádal od roku 2000 v sálech Clam-Gallasova paláce (celkově pětadesátá, na které se v těchto prostorách ve stejné době archiv podílel). Kateřina Kuthanová uvádí pak knihu koncepčním textem *Metamorfózy politiky. Pražské pomníky 19. století*, v němž objasňuje téma a cíl výstavy. Zdůrazňuje, že sochařské pomníky ve veřejném prostoru, vytvořené na politickou objednávku, měly v průběhu 19. století výrazný vliv na proměnu společenského postavení sochařství a sochařů. Definuje a vymezuje pojem „pomník“ pro účely výstavy i publikace a zmiňuje zásadní autory, kteří se pomníkovou tvorbou zabývali (F. X. Šalda, A. Masaryková, P. Wittlich, Z. Hojda a J. Pokorný, R. Prah).

Vývoji vztahů mezi politikou a pomníkovou tvorbou se v příspěvku *Pomníky a politika* věnuje Jiří Pokorný. Vymezuje historické předěly ve výstavbě pomníků podle okolností jejich vzniku a podle toho, kdo, jaké osobnosti a pro jaké místo ve veřejném prostoru k tomu účelu navrhoval a jak proběhly slavnosti při jejich odhalení. V rámci těchto etap sleduje proměny vztahu vídeňské vlády a Pražanů (respektive státu a českého národa) a v důsledku toho i vývoj národní tematiky. První období pomníkové tvorby uzavírá rokem 1848, druhé vymezuje přípravou a odhalením pomníku Josefa Jungmanna (1859–1873) a ve třetím sleduje stupňující se protirakouský postoj do počátku osmdesátých let. Charakteristiku čtvrtého období „prázdných slavností“ od poloviny devadesátých let do roku 1912 Pokorný stanovuje na základě analýzy textů projevů pronesených při odhalování pomníků Jiřího z Poděbrad v Poděbradech a Františka Palackého v Praze.

Zdeněk Hojda se v textu *Zadavatelé a mecenáši aneb Kdo pomníky stavěl a kdo je platil* nezabývá pouze motivací spolků a jednotlivců k výstavbě pomníků, ale snaží se z archivních pramenů i dobové publicistiky rekonstruovat průběh realizací jednotlivých pomníků a zachytit, jak byly v době svého vzniku vnímány, jaký měly společenský ohlas. Tímto „čtením“ a osobitou interpretací pramenů autor naprosto jedinečně přispěl k poznání jinak obtížně představitelné dobové percepce pomníků.

Historik umění Adam Hnojil se zaměřil na vybrané pomníky z první poloviny 19. století. Tyto pomníky i jejich autory kvalitativně hodnotí ze současného pohledu a s pomocí uměleckohistorické literatury (i dobové kritiky) v předem úzce vymezeném ideovém rámci a v širším uměleckohistorickém evropském kontextu. V prolínání osobních,

dobových a retrospektivních soudů o umělecké kvalitě jednotlivých pomníků ze čtyřicátých let však čtenáři uniká vztah názvu příspěvku – *Vavřiny nesmrtelnosti – zlatý věk pomníkové tvorby v Čechách v první polovině 19. století* – a jeho obsahu. Autor ani neříká, z jakého pohledu a v jakém ohledu považuje zrovna první polovinu 19. století za zlatý věk pomníkový.

Po obecněji zaměřených textech následují případové studie, které v celkovém vyznění zajímavě a z mnoha úhlů sledují složité průniky a střety individuálních uměleckých osudů, národních témat a politické situace. Kateřina Kuthanová se zaměřila na „sochařský duel“ J. V. Myslbeka a B. Schnircha a sleduje jej od sedmdesátých let až k jeho vyvrcholení v pomníku sv. Václava v Praze. Je to pro ni příležitost, jak na základě pramenů a dobových publikovaných textů doplnit známé příběhy obou sochařů o nové poznatky a zejména pohledy na jejich tvorbu a zároveň postihnout vývoj pomníkové tvorby v závěru dlouhého století. Rekonstruuje společenské rámce jednotlivých zakázek, sleduje požadavky zadavatelů, jejich očekávání a priority a zabývá se otázkou, proč si vybrali jednoho, nebo druhého. Zároveň si také všímá, jak oba sochaři přistupovali k aktuálním národním tématům.

Martin Krummholz přispěl do publikace dvěma vynikajícími studii. V první na příkladu „pomníkových vizí Stanislava Suchardy“ sleduje „apoteózu národních hrdinů a českého pohanství“. Ve druhé studii obdobně zevrubně přistupuje k „organickým pomníkům Františka Bílka“. V obou případech dokázal přesvědčivě interpretovat archivní prameny, dobové texty i díla samotná tak, že se mu podařilo postihnout u tak rozdílných uměleckých osobností osudové prolnutí osobního života, národní tematiky a umělecké tvorby. U Suchardy to byl především vleklý a komplikovaný proces realizace pomníku Františka Palackého v Praze, u Bílka osobní vztah k tématu a pojetí Jana Husa. Obdobně postupoval – a k vyznění publikace významně přispěl – Petr Šámal, který sledoval pomníkovou tvorbu Ladislava Šalouna „od podobizny k podobám symbolu“ (do první světové války). Zcela pochopitelně se zaměřuje zejména na složitý a dramatický proces realizace pomníku Jana Husa na Staroměstském náměstí v Praze. Sleduje nejen problémy s jeho umístěním a uměleckým řešením, ale také vývoj husovské ikonografie v dobovém politickém i náboženském kontextu. Na to navázal Vít Vlnas v poutavě napsané rekapitulaci problémů spojených s umístěním Šalounova Husova pomníku na Staroměstském náměstí: *Hus versus Panenka. Popis jednoho zápasu o veřejný prostor*.

Velice zajímavý je příspěvek Dany Stehlíkové *Miniatury pomníků*: Jednak proto, že vedle zavedené představy veřejného prostoru jako prostranství pod širým nebem nebo interiéru veřejnosti přístupných budov uvádí i psací stoly správních i soudních úředníků, kde také bývaly umístěny miniaturní pomníky nebo podobizny. Autorka své téma vymezuje dozněním kultu barokních světců v důsledku sekularizace, reforem Josefa II., napoleonských válek a státní reformy v roce 1811, resp. osvícenskou úctou k válečným hrdinům a žijícím osobnostem z oblastí politiky, průmyslu, vědy a kultury, tedy výstižným stručným výčtem historických příčin obliby pomníkových miniatur a portrétních bust. A uzavírá je konkrétními odkazy na miniatury ve vybavení společenských salonů, kanceláří a knihoven významných osobností českého národního obrození v závěru 19. století. Svým přehledně strukturovaným textem zrekapitulovala historický rámec pomníkové tvorby a doplnila publikaci o málo známé poznatky.

Z dnešního pohledu je možné tuto publikaci považovat nejen za ucelené kulturně historické shrnutí dosavadních poznatků o počtu a námětovém rozpětí (nejen) pražských pomníků, okolnostech jejich vzniku a jejich vztahu k dobovým společenským a politickým otázkám, ale také za základ dalšího výzkumu a podnět k řadě aktuálních badatelských otázek.²

Blanka Altová

² V té souvislosti bych ráda upozornila např. na nedávno vydaný *Manuál monumentu*, (ed.) ANEŽKA BARTLOVÁ, Praha 2016.

Filip Bláha, FRAUENKÖRPER IM FOKUS. WAHRNEHMUNG ZWISCHEN STRASSE UND TURNPLATZ IN PRAG UND DRESDEN VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG, PL Academic Research, Frankfurt am Main 2013 (= *Welt – Körper – Sprache. Perspektiven kultureller Wahrnehmungs- und Darstellungsformen*, Bd. 11), 282 stran.

Autor v této knize koncepčně navazuje na svůj článek o cvičících ženách jako symbolu národní identity v sokolském hnutí do první světové války.¹ Základním tématem je tu sociální postavení ženy v proměňující se

¹ FILIP BLÁHA, *Die turnende Frau als Symbol der nationalen Identität? Frauen in der Sokolbewegung vor dem Ersten Weltkrieg*, in: *Sport zwischen Ost und West. Beiträge zur Sportgeschichte Osteuropas im 19. und 20. Jahrhundert*, (Hrsg.) ARIÉ MALZ, Osnabrück 2007, s. 255–268. Tento sborník se ovšem zabýval hlavně politickými souvislostmi sportovních aktivit v dobách studené války.

měšťanské společnosti 19. století. Bláha sleduje vnímání žen ve veřejném prostoru vznikajícího velkoměsta a jejich úlohu ve společenských aktivitách, především v rámci tělocvičných spolků.² Tento vývoj líčí na příkladu dvou měst – Prahy a Drážďan –, která jsou si strukturálně podobná ve vývoji stále silnějšího národnostního cítění. Na rozdíl od Drážďan však byla situace v Praze komplikována konfliktem mezi českým a německým národnostním prostředím, kdy se původně vládnoucí německá populace postupně ocitla v pozici sice vlivné, avšak přesto menšiny. Politická dominance Čechů ve vedení města pak vedla k řadě konfliktů, které Drážďany neznaly.

V prvé části knihy autor definuje základní téma a metodologické principy své práce. Dále rozebírá prameny a literaturu, přičemž klade důraz na fotografii jako základní druh pramenného materiálu, z něhož čerpá informace. Po shrnutí současného stavu bádání na toto téma se autor věnuje metodologii. Sleduje vymezení zkoumaného společenského prostoru, dále ženského těla jakožto symbolu či vnímaného obrazu, vývoj národnostního cítění a jejich vzájemné působení a ovlivňování. Velkou pozornost věnuje též fotografii, přičemž zkoumá různé možnosti jejího rozboru, a tím možnosti její výpovědní hodnoty. Od vývoje fotografických technik přes sledování stylistiky jednotlivých autorů (pokud jsou známi) až po ikonograficko-ikonologickou obrazovou analýzu nabízí rozbor tohoto pramene řadu způsobů vyhodnocení a získávání poznatků. Autor si především všímá medializace těla v portrétu a ve stylizaci jeho zachycení v pohybu.

Druhá část práce, nazvaná *Tělo ženy před objektivem*, je věnována Anně Náprstkové (v publikaci je její jméno uváděno v německé podobě Anna Fingerhut), která je zde autorem představena především jako úspěšná podnikatelka tzv. „gründerské generace“ českého měšťanstva. Po smrti svého manžela zdařile vedla pivovar a vinopalnu a představovala významnou osobnost české společnosti. Jako vážená měštka vykonávala i rozsáhlou charitativní činnost, takže byla někdy označována jako „Matka chudých“. Ze zisků svého podnikání financovala též aktivity svých synů, kteří působili v řadě organizací a spolků. Jedním

² V poslední době se objevilo několik prací věnovaných, podobně jako tato práce, tělovýchovným a sportovním spolkům a jejich úloze v sociálním a politickém životě společnosti. Např.: MAREK WAIC A KOL., *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu – Deutsche Turn- und Sportvereine in den tschechischen Ländern und in der Tschechoslowakei*, Praha 2008; TÝŽ, *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, Praha 2013; PETR ROUBAL, *Československé spartakiády*, Praha 2016.

z nejvýznamnějších byl Americký klub dam, založený z iniciativy Vojty Náprstka, který reflektoval zvyšující se význam žen v českém národním hnutí, v roce 1865. Po roce 1860 sílil význam ženské otázky. V této době zvláště chybělo vyšší dívčí školství a vzdělání v některých řemeslech, jimž by se dívky a ženy mohly věnovat, které by, zvláště v nižších sociálních vrstvách, snižovalo jejich závislost na mužském protějšku. Činnost klubu proto spojovala tradiční ženské činnosti s moderním rozvíjením vyššího ženského vzdělávání.

Postavení měšťanských žen, účastnicích se života klubu, bylo posilováno vlastním vzděláváním prostřednictvím přednášek a exkurzí, které byly samozřejmě vlastenecky zaměřené. Vedle toho byla intenzivně rozvíjena charitativní činnost, orientovaná na nemocnice a chudou školní mládež. Při těchto příležitostech se vyvíjel nový druh komunikace, ve kterém hrála fotografie důležitou roli. Hosté a přednášející dostávali jako projev zvláštního uznání a díky darem alba s portréty členek a především Anny Náprstkové.

Autor v této souvislosti rozebírá dva kabinetní snímky Anny Náprstkové. První je její oficiální snímek od významného pražského fotografa Jindřicha Eckerta. V druhém případě se jedná o stejný snímek, ovšem s posmrtnou retuší, která přidanými symboly posunula portrét do podoby obsahující i symbolické maskulinní prvky. Jde zde především o vkomponovaný plán Průmyslového muzea, vložený retuší do její pravé ruky, který zde působí jako symbol fundátorství. Ten jí přisuzuje jakoby mužskou úlohu ve společnosti, čímž ji zařazuje ke špičkám tehdejší české společnosti. To potvrzuje i fakt zveřejnění této fotografie v albu příslušníků nové české elity. V tomto případě byli jako elitní představitelé české společnosti vybráni žurnalisté, umělci, hudební skladatelé, historici, ale také ženy. Tento soubor stál v ostrém protikladu k tradičnímu pojmání elit, které tvořili vysocí církevní hodnostáři, šlechta, vysocí úředníci, soudci a důstojníci.

Na závěr oddílu podtrhuje novou úlohu fotografie autorův rozbor alba sestaveného pro Františka Kavána, hudebníka, skladatele a sborníka, který mimo jiné vedl i pěvecký sbor Klubu amerických dam. Darované fotografie členek klubu a dalších žen (hereček, operních pěvkyní) dokládají jejich zvyšující se sebevědomí ve veřejném prostoru.

Třetí oddíl knihy se zabývá městem a vnímáním jeho prostoru. Dle autora město představuje zkrocení „divokého“ ženství, kdy hradby jasně ohraničují prostor, a tím vytvářejí jasný předěl (hranici). Vně je divočina, chaos a nespoutanost symbolizovaná ženstvím, uvnitř panuje řád,

právo a pořádek, vnímané jako mužský element. Městský prostor je tak deklarován jako prostor dominantního mužství, uspořádaného podle pravidel. Ta dávala ženám jen málo možností. Vznikem velkoměsta se vše změnilo. Vznikaly nové prostory, kde se žena nejen mohla účastnit veřejného dění, ale kde dokonce, jako například v obchodních domech, mohla dominovat. Muž jako pán se tak změnil ve *flaneura*.

Dále se autor věnuje rozvoji velkoměstského prostoru a jeho vnímání, přičemž připomíná i nacionalismus jako důvod diferencujícího se vnímání stejných prostor. Nacionalismus vytvářel prostory, dělené na „naše“ a „jejich“, které spolu těsně sousedily a přitom se jejich hranice, kromě záměrných provokací, nepřekračovaly. Prostituce byla v měšťanské společnosti uznávána jako důležitý nástroj, jako ventil mužské potřeby, který svou existencí chránil počestné měšťanské ženy před mužskou sexuální aktivitou. Úlohou ženy v manželství (v tomto tradičním pojetí) nebylo prvoplánově ukájet mužskou sexuální potřebu, ale rodit zdravé děti a udržovat tak v nacionálním pojetí čistotu krve národa. Měšťanstvo 19. století považovalo prostituci za nutný nástroj k regulaci „špinavých“ potřeb nebezpečných pro veřejnou morálku a bylo nakloněno její reglementaci. Prostituce byla „kasernována“ nebo vytlačována do vedlejších ulic, čímž se veřejný prostor uvolňoval pro počestné měšťanské ženy.

Příkladem nového veřejného prostoru určeného hlavně ženám byly obchodní domy, vznikající na konci 19. století. Ty se zaměřovaly především na ženy, včetně reklamy, neboť to zcela korespondovalo s předpokládaným zaměřením ženy jako hospodyně domácnosti, tedy přirozený spotřebitel. Rozvoj obchodních domů měl podle autora také silný demokratizující prvek, který stíral třídní a pohlavní rozdíly a všechny lidi považoval především za zákazníky.

Další část tohoto oddílu je věnována slavnostním průvodům jakožto důležitým událostem v životě města. Jsou sledována hlavně slavnostní vystoupení tělocvičných spolků – v Praze sokolských a Drážďanech turnerských. Jako příklad jsou srovnávány drážďanské tělocvičné slavnosti v roce 1885 a pražský sokolský slet roku 1912. Jejich srovnatelnost ovšem relativizuje odstup více než jedné generace, což v dynamické době přelomu století nebylo málo. Je sledován především přístup sokolstva a turnerů k veřejnému vystupování žen. Autor konstatuje, že v obou případech bylo postupováno velice rozpačitě a veřejná vystupování žen byla dlouho považována za nevhodná. Veřejné produkce měly především demonstrovat mužnou sílu a vůli k obraně národa. Ženy měly zůstat v roli divaček. To však neznamenalo, že by byl ženský prvek z těchto

akcí zcela vyloučen. Působil především jako symbol vlasti – v německém prostředí jako Germánie – anebo byl karikován či marginalizován. V českém prostředí byl symbolický obraz ženy složitější a byl vnímán ve více rovinách. Kromě ztělesnění vlasti (Slávie) se tu objevila postava Libuše, jako tajemné vědmy, věštící slávu Prahy, ale také symbolu dávných kořenů a ženské plodnosti jako základu národa.

Čtvrtý a poslední oddíl je věnován cvičení a úloze ženy v něm. Autor nejdříve rozebírá vznik fenoménu volného času, kde upozorňuje hlavně na industrializaci a urbanizaci. Na základě oddělení času nutného pro základní obživu a času určeného pro osobní vyžití se objevil prostor pro spolkovou činnost. Ta se rozvíjela především od poloviny 19. století. Autor sleduje rozvoj ženské spolkové činnosti, jejíž počátky v Německu klade do období osvobozovacích válek proti Napoleonovi. Zpočátku se tyto činnosti v souvislosti s proklamovaným vlastenectvím zaměřovaly na charitu ve prospěch dětí a mladých žen. V čele spolků většinou stála významná aristokratka, příkladně princezna Vilemína nebo vévodkyně z Lobkovic. Po polovině 19. století se pozornost přesunula k řemeslům a ženskému vzdělávání.

V pokročilém 19. století dominovaly tělocvičné spolky. Autor konstatuje, že základem byla změna v nazírání na tělo, fascinace stroji a jejich silou a vývoj hygieny a lékařského pohledu na zdravé tělo. V neposlední řadě hrály roli i vojenské ohledy. Zde lze připomenout i přejímání pohybových prvků vojenského výcviku. Rozfázování pohybu a jednotlivé úkony se pak uplatnily především v gymnastice. Dále autor čtenáře seznamuje s takzvanými otci německého tělocviku J. Ch. F. GutsMuthsem, F. L. Jahnem a A. Spiesem. U českého tělocvičného hnutí se pak věnuje M. Tyršovi. Po obecném pojednání o těchto spolcích následuje podkapitola o školním cvičení, v jehož rámci se poprvé začala prosazovat myšlenka cvičení dívek. Na to navazuje pojednání o vnímání cvičení žen ve cvičebních teoriích. Zde je také zařazen exkurz o první mezinárodní hygienické výstavě v Drážďanech v roce 1911. Oddíl je uzavřen rozbory fotografií cvičících, jak německých v Drážďanech, tak pražských sokolů.

Na závěr autor konstatuje, že zpočátku byl veřejný prostor ženám víceméně uzavřen, ale postupem času, hlavně v souvislosti s národnostním hnutím, se ženám pomalu dostávalo více možností. České prostředí bylo v tomto směru poněkud modernější.

Tomáš Jelínek

MINERVA 1890–1936: KRONIKA PRVNÍHO DÍVČÍHO GYMNÁZIA V HABSBURSKÉ MONARCHII, (ed.) Milada Sekyrková, Karolinum, Praha 2016, 402 stran.

Školní kroniky představují vítaný pramen nejen pro dějiny školství, ale často i pro města, kde škola sídlila, přesto však nejsou často editovány. Příležitostné přepisy vznikají spíše z nadšení jednotlivých školských pracovníků, kteří tímto způsobem chtějí přiblížit široké veřejnosti dějiny svého ústavu.

Důvody, proč kroniky nejsou přepisovány, jsou mnohé. Především jsou originály badateli dobře přístupné. Navíc se většina informací ze školních kronik nachází v přehlednější formě ve výročních zprávách ústavů. To dokládá i řada kronik, které místo ručně psaných zápisů obsahují vlepene pasáže z výročních zpráv. Zprávy gymnázia Minerva¹ jsou uchovávány v kompletní řadě hned v několika institucích a knihovnách.

Přesto – nebo snad i proto – vydalo nakladatelství Karolinum na podzim roku 2016 edici Milady Sekyrkové obsahující přepis kroniky prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii z let 1890–1936. Gymnázium Minerva si jistě zaslouží pozornost badatelů a publikace snad přispěje k zájmu o toto téma. Shodou okolností však tato kronika prošla v době vydání publikace digitalizací, a tak se při hodnocení edice nevyhnu srovnání těchto dvou forem zpřístupnění.²

Edice je složena ze tří částí: z úvodu, vlastní edice s ediční poznámkou a přílohami a jmenného rejstříku. Úvod tvoří krátká studie z dějin ústavu, výklad končí stejně jako kronika ve třicátých letech 20. století. Rok 1936 je přitom předělem umělým, vznikl z nedostatku stran v knize, kam byla kronika zapisována, a není důvod zde ukončit dějiny ústavu, který existoval až do roku 1953. Více než přepisy dvou žádostí týkajících se vysokoškolského studia žen, které jsou uvedeny jako přílohy úvodu, by publikaci prospěly informace o vnitřní struktuře kroniky a organizaci studia na škole, které by čtenáři pomohly lépe pochopit údaje v kronice uvedené.

Samotný text edice je, stejně jako originál, velmi přehledný. Bohužel se ztrácí kontinuita s pramenem, edice totiž neuvádí odkazy na strán-

¹ Název ústavu se v průběhu jeho existence měnil, v textu používám zkrácený termín gymnázium Minerva, ač se ústav oficiálně takto nikdy nejmenoval. Přehled názvů ústavu lze nalézt např. v edici na s. 301.

² Kronika je přístupná on-line prostřednictvím katalogu Archivu hlavního města Prahy, přístupná je zde také druhá kronika ústavu z let 1947–1953.

kování kroniky.³ Zato je text obohacen poznámkovým aparátem, který přináší několik typů informací. Jednak je zde uvedena změna písarských rukou a další informace o formální stránce textu, dále jsou zde odkazy na literaturu a archiválie, případně je rozvedena informace z textu. Cenné jsou zvláště odkazy na doklady uložené v Archivu Univerzity Karlovy, které se týkají studia žen na vysoké škole, autorka rovněž dohledala novinové články uvedené v kronice. Mohlo zde být ovšem více odkazů přímo na materiál ústavu. Problematické jsou poznámky rozvádějící údaje uvedené v kronice, působí totiž poněkud náhodně a ve větší míře se objevují pouze v zápisech týkajících se prvních let působení školy. Dnešní badatel naopak jistě ocení překlady řeckých vět.

Překvapivé je, že v edici ovšem chybí jakákoliv informace o materiálech vložených do kroniky.⁴ Čtenář edice tedy nemá možnost zjistit, že se zde nacházejí např. proslovy ředitele k výročím, programy akademií a koncertů či potvrzenky o darech. Paradoxní přitom je, že dva z těchto dokumentů nalezneme mezi obrazovými přílohami publikace (obr. 3 a 9).

Vzhledem k rozsahu pramene patrně nebylo možné předejít chybám, jejich množství je ovšem na hranici únosnosti. Velice časté jsou chyby v přepisu čísel, včetně označení tříd, dat, finančních částek či počtu žaček. Objevují se i v tak významných datech, jako bylo povolení ústavu – výnos zemské školní rady vyšel 26. července 1890, nikoli o měsíc dříve.⁵ V některých případech editorka slova či celá sousloví vynechala, případně změnila jejich význam. Např. když vysokoškolská profesora roku 1895 zvažovali, zda připustí dívky ke studiu na univerzitě, neptali se, kolik je těch „výborných“, nýbrž „výbojných dívek“.⁶ Kdyby se domnívali, že se jedná o výborné dívky, patrně by tolik neotáleli. Mezi chybné přepisy lze zařadit i profesory gymnázia, ze kterých se v edici staly profesorky, nalezneme zde Františku Šetkovou (František Šetka), dr. Kuškovou (Theodor Kuška), dochází i ke komolení jmen (Zachová místo Zvachová atp.).

Ne všechny chyby vznikly jen nepozorností, za některými stojí spíš nesystematický přístup editorky. Příkladem může být rozepisování zkratk a probace učitelů, jednu dobře čitelnou zkratku editorka rozepisuje hned několika způsoby. Jako příklad uvádím Dr. Cyrila Stejskala, který se v kronice objevuje třikrát s uvedením zkratky LPhř. V roce 1922/23 je zkratka

³ Editorka také vynechává v textu uvedené odkazy na stránky kroniky, aniž by to uvedla v ediční poznámce.

⁴ Jedinou výjimkou je poznámka č. 78 na s. 189.

⁵ Edice s. 27, originál kroniky s. 2.

⁶ Edice s. 57, originál kroniky s. 37, text originálu je součástí edice, viz příloha obr. 2.

poprvé přepsána jako „latina, filozofie“, v druhém pololetí tohoto roku se z ní stává „latina, přírodopis“ a nakonec roku 1925/26 je stejná zkratka rozepsána jako „latina, filozofie, řečtina“. ⁷ V prepisu aprobace jsou také zcela zbytečné chyby, F (francouzština) přepsáno jako tělocvik, naopak T (tělocvik) je přepisováno také jako přírodopis či dějepis.

Za významný prohrěšek považují fakt, že editorka nenastudovala dobová pravidla známkování. Jde především o klasifikační třídy vysvědčení. Celková klasifikace na středních školách se totiž na základě získaných známek hodnotila čtyřmi stupni: nejlepší bylo vysvědčení I. třídy s vyznamenáním, následovalo vysvědčení I. třídy, vysvědčení II. třídy a nejhorsím bylo vysvědčení III. třídy. ⁸ Od roku 1908 tyto klasifikační třídy nahradilo slovní označení výborně způsobilá, způsobilá, celkem způsobilá a nezpůsobilá k postupu. Editorka toto hodnocení, často uváděné formou zkratky, rozepisuje v prvním pádu jako „vysvědčení I. třída“, což evokuje spíš vysvědčení za konkrétní ročník a text se stává nepřehledným.

Klasifikace činila editorce velké potíže i z hlediska formátování. Ač nejsou v kronice přehledy ohraničeny, jsou uváděny formou tabulky, kdy se pod sebou objevují údaje stejného charakteru, časté jsou i znaky pro opakování textu. ⁹ V edici jsou výsledky klasifikace přepsány po řádcích, bez odrážek, čímž se ztrácí integrita údajů a některé přehledy jsou jen těžko pochopitelné.

Editorka také v prepisu vynechává počty privatistek zaznamenané v kronice v horním indexu za počtem řádných žaček (např. 47⁶ žaček). Počty privatistek se proto v edici objevují pouze v případě, kdy byl jejich počet v kronice zaznamenan jiným způsobem. Tedy pokud byly uvedeny samostatně, případně pokud byly zapsány ve tvaru součtu s řádnými žačkami, např. údaj „47 + 6 žaček“ znamená 47 řádných žaček a 6 privatistek.

Na závěr edice najdeme krátkou ediční poznámku, ve které autorka uvádí základní údaje o podobě kroniky a pravidla, jimiž se řídila při prepisu. ¹⁰ Tato pravidla jsou poněkud vágní a některá autorka ani nedodržuje. Je zde například uvedeno, že „četné zkratky jsou v edici roze-

⁷ Edice s. 205, 209, 228, originál kroniky s. 177, 181, 198. Podle výročních zpráv Cyril Stejskal vyučoval latinu a filozofickou propedeutiku, více např. MARIE VICHROVÁ, *Pedagog v totalitních režimech 20. století. Život a dílo Cyrila Stejskala (1890–1969)*. Bakalářská práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno, Brno 2005.

⁸ Viz ANTONÍN ŠETELÍK, *Sbírka normálíí platných pro české školy střední*, Praha 1902, s. 276–277, 280–281.

⁹ Editorka tyto znaky nahrazuje zkratkou „dtto“.

¹⁰ Edice s. 323–324.

psány“. Když pomínu chyby v jejich rozvádění, je zde skupina zkratek, které jsou v textu ponechány, např. MŠO (Ministerstvo školství a osvěty), ČZK (Česká zemská komise), v. v. (ve výslužbě).

V edičních pravidlech je uvedena rovněž poněkud schizofrenní zásada, že se text řídí současnými pravidly českého pravopisu, ale „jazyk textu byl zachován“. „Jazykové zvláštnosti“, jak je označuje autorka, jsou ve skutečnosti starší tvary slov, které na rozdíl od změny v psaní slova „gymnasium-gymnázium“ autorka neznala. Například vyzdvihované slovo „polouletí“ se na konci 19. století vyskytuje v kronikách běžně a z pravidel českého pravopisu bylo vyškrtáno coby zastaralé až počátkem čtyřicátých let 20. století.¹¹ Archaické výrazy v textu nevdají, čtenář však nepozná, které tvary autorka převedla do moderního tvaru.

Edice má také textové a obrazové přílohy. Pozornost si zaslouží především tabulka s počty žákyň. Autorka píše, že vychází z výročních zpráv. Doplnuji, že se jedná o počty přijatých žákyň, čísla se proto liší od čísel uváděných ve starších statistikách školy, pracujících většinou s počty žákyň, jež ročník dokončily. Problém spočívá především ve formě tabulky, která představuje osmileté gymnázium s přípravkou, což neodpovídá struktuře ústavu. Výrazně se zde ukazuje, že autorka nerespektovala specifickou organizaci školy v prvních letech existence ústavu.

Škola se od osmiletých chlapeckých gymnázií lišila tím, že měla od svého založení do školního roku 1898/99 přípravku a čtyři ročníky. Přípravka, zprvu jednoletá, od roku 1892/93 dvouletá, žákyním ve zhuštěné formě poskytovala vzdělání prvních čtyř tříd gymnázií. Třídy I.–IV. gymnázia Minerva byly alternativou k ročníkům V.–VIII. chlapeckých gymnázií. Počty žákyň I.–IV. třídy by se tedy měly objevovat v druhé polovině tabulky. V školním roce 1899/1900 začal přechod ústavu na normální gymnázium, do roku 1901/2 zde ještě existovala přípravka, ale vyučovala se zde látka jen za první dva ročníky gymnázia, škola byla tedy sedmiletá. Od školního roku 1902/3 je škola osmiletým gymnáziem a v názvu se tak poprvé oficiálně objevuje termín gymnázium, do té doby škola nesla název Soukromá střední škola spolku Minervy.

Po zkušenostech z textu edice jsem údaje v tabulce porovnávala s údaji ve výročních zprávách. Z tabulky přitom nejvíce vyčnívá údaj, že rok před rozdělením školy, tedy ve školním roce 1922/23, značně poklesl stav žactva. Nebylo tomu tak, podle výroční zprávy tento rok do školy nastoupilo 921 žákyň; číslo 624 uváděné v tabulce je patrně součet žákyň

¹¹ *Změny v Pravidlech českého pravopisu*, Naše řeč 26/4, 1942, s. III–II8.

v hlavní budově ústavu, chybí tedy žákyně docházející do pobočky v Soukenické ulici, ze které v následujícím roce vzniklo samostatné gymnázium. V tabulce se nacházejí také menší početní chyby, výroční zprávy totiž neuvádějí počty žákyň v ročníku, ale v jednotlivých třídách, autorka tak údaje musela sčítat. Stejně jako v textu autorka v některých letech opomíjí počty privatistek, v roce 1896/97 došlo k prohození počtu žákyň mezi 2. ročníkem přípravy a II. (VI.) třídou. Také poznámky k tabulce týkající se změn v organizaci školy by mohly být formulovány srozumitelněji.

Jako pomůcku pro orientaci v textu editorka zvolila jmenný rejstřík, kterému předchází seznam osob. U řady osob se jí opravdu podařilo dohledat zajímavé informace, které čtenáři poskytnou komplexnější pohled na skutečnosti uvedené v kronice. Je samozřejmé, že podrobné údaje nelze dohledat pro všechny osoby, ale ve výsledku je seznam nevyvážený. Vedle kompletních medailonků historických osobností a literátů se objevují záznamy typu „Wolf, profesor, Paříž“. U řady osob působících ve službách Magistrátu hl. m. Prahy je pak uváděno pouze civilní povolání a nikoliv funkce, kterou zastávaly.

Vzhledem k tématu edice je hlavním nedostatkem seznamu osob často používané označení „středoškolský profesor“ a „studentka Minervy“ bez dalšího upřesnění osoby. Nedostatek informací zamrzí především u studentek ústavu, jejichž údaje jsou k dohledání v katalogích školy. Doplnění údajů o datu narození z katalogu si pak zasloužily přinejmenším žačky, které byly natolik významné, že editorka dohledala datum jejich úmrtí.

Podobně by se dalo postupovat u pedagogů školy, třebaže zde je další výzkum komplikován tím, že se pro toto období nedochovaly osobní spisy učitelů. Základní údaje o jejich působení v ústavu jsou ale jak v kronice, tak ve výročních zprávách. Kdyby editorka tyto údaje dohledávala, mohla zabránit některým chybám v prepisu jmen či aprobaci profesorů.

Kritizovala jsem zatím mnohé, překvapující ovšem je především to, co v práci zcela chybí. Editorka uvádí edici pouhým výčtem z historie školy, nenajdeme zde vysvětlení důvodů, pro které se rozhodla kroniku editovat, ani hodnocení samotného pramene. Krátkou informaci o kronikách editorka uvádí v poznámce č. 11 úvodu s odkazem na „zásady o zařízení školní kroniky“, dále však pramen nerozebírá. Přitom pro správné využití údajů kronik je důležitá informace, že jejich vedení bylo povinné a inspekce je pravidelně kontrolovaly. Předem daná struktura i pravidlo, že zápis má být proveden do začátku nového školního roku, kroniky předurčují pro systematický výzkum dějin školy i jednotlivých

témat, jakými je např. nemocnost žactva, oslavy státních svátků apod. Nevýhodou je nařízení, že kroniky měly být naprosto nestranné, neměly se zde vyskytovat polemiky, kritiky ani pochvaly. Kroniky jsou tedy zcela poplatné době vzniku, střídají se zde oslavy členů habsburského rodu s narozeninami T. G. Masaryka, zatímco řada informací se na stránky kronik nedostala. Autorka měla obsah kroniky analyzovat, mohla při tom využít i aktový materiál, který se ve fondu školy dochoval téměř kompletní.

Celkově by se tedy edice dala označit jediným slovem: jako nedůsledná. Kdyby byl text editován bez zbytečných chyb a edice byla doplněna řádnou studií, mohla publikace dobře sloužit jako alternativa pramene. Ve své současné podobě však publikace představuje spíše nebezpečí pro další výzkum – pokud si badatel neověří údaje zde uvedené, může nevědomky šířit mylné informace. Vzhledem k tomu, že edice vyšla i ve formě e-knihy, lze se domnívat, že bude dostupnější než např. výroční zprávy, které, ač digitalizované, nejsou badateli přístupné on-line.

Nechci snižovat význam kroniky pro další bádání, domnívám se však, že vůbec nebylo nutné ji editovat. Kronika sice ozřejmuje chod ústavu, který zajistil českým dívkám možnost vysokoškolského studia, neobsahuje však mnoho údajů, které by se nenašly např. ve výročních zprávách. Navíc se po prvním desetiletí existence školy kniha stává průměrnou kronikou jakéhokoliv jiného ústavu, obsahuje nekonečné výčty profesorů a žáček, aniž by nabízela unikátní informace.

Zora Damová

Petr Roubal, ČESKOSLOVENSKÉ SPARTAKIÁDY, Academia, Praha 2016, 405 stran.

Autor zkoumá fenomén českých a československých hromadných tělocvičných vystoupení s upřímnou snahou porozumět událostem a pochopit jejich dobový význam jak sociální, tak politický. Snaží se vyhybat soudobým zjednodušeným názorům na druhou polovinu 20. století a respektuje mnohostrannost a specifčnost tohoto období. Spartakiády byly jedním z nejdůležitějších masových komunistických rituálů. Byly to mohutné akce předpokládající vynaložení obrovského množství jak materiálních prostředků, tak lidských sil a námahy. Ztělesňovaly ambici nového režimu vytvořit nového člověka a novou společnost. Měly být předobrazem budoucí společnosti.

Autor si klade čtyři základní otázky: Kde se vzaly spartakiády jako kulturní a politický fenomén? Co bylo jádrem jejich ideologického sdělení, respektive co strana spartakiádami říkala společnosti? Jak byla tato logistická operace organizována? Jak na spartakiády reagovala veřejnost? V návaznosti na tyto okruhy se kniha člení na čtyři části. V první autor hledá genealogii hromadných tělocvičných vystoupení. Jejich ideologické počátky nachází až v polovině 17. století. Tehdy měla vznikat tato politická metafora, tj. pojetí národa jako jednoho těla tvořeného množstvím těl jako jeho jednotlivých částí. Tento koncept pak postupně nahrazuje dřívější pojetí státu a dochází k posunu důrazu od konceptu státu ke konceptu národa.

Vlastními předchůdci spartakiád byly pruské (německé) turnfesty a návazně sokolské slety, které hrály důležitou úlohu ve vnější prezentaci německého či českého národa, zobrazovaného jako organické společenství (Volk). Počátky takových tělocvičných slavností můžeme najít ve změnách nahlížení na národ a vojenství po napoleonských válkách. Samo cvičení si pak bralo za vzor prvky vojenského výcviku, který používal uniformní rozfázované pohyby jednotlivých úkonů (např. nabíjení zbraně) spolu s jejich řízenou synchronizací, a tím dosahoval i maximální kontroly nad jednotlivci. V civilní sféře měla nápodoba těchto cvičení jednak připravovat muže pro případnou vojenskou službu, jednak demonstrovat obecnou odhodlanost a připravenost k boji za vlast a národ. Hromadná cvičení se brzy stala jedním ze způsobů politické reprezentace bez ohledu na národní nebo politické hranice. Sokolové pak v rámci politického „slovanství“ šířili tento způsob tělovýchovy i do ostatní slovanských zemí.

Obraz synchronizovaného pohybu mužských a později i ženských těl evokoval některá základní témata, klíčová jak pro nacionalistická, tak i pro levicová hnutí. Ústředním tématem knihy se tak stává rozbor vizuální politické strategie, v níž se pomocí množství těl vytvářel obraz jednoho kolektivního politického těla národa či lidu. Zobrazení komunistického „pracujícího lidu“ prostřednictvím spartakiád bylo součástí této tradice, ale zároveň ji měnilo. Měnilo se pojetí těla, symbolika, ale i přístup jednotlivců. Zatímco do roku 1948 to byla především oslava jednotného národa, později přistupuje jako mocný instrument sám prožitek spartakiády. Vedle aktivní účasti na hlavních akcích zde působí i doprovodná atmosféra hlavního města navozující spontánní podobu lidové veselice.

Další část práce se věnuje sémiotice zejména první spartakiády. Ukazuje, jak jednotlivé tělovýchovné skladby představovaly lid jako dokonalý

mechanismus složený z jednoznačně určených společenských a profesních skupin s jasně vymezenými úkoly. Všechny jednotlivé symbolické prvky, jež byly snadno zaměnitelné, tvořily pevně ohraničené součástky celkového soukolí. Symbolika mechanismu byla zosobněna nejúspěšnější skladbou spartakiády „Nová směna nastupuje“, v jejímž závěru tisíce cvičenců vytvořily svými těly obraz několika otáčejících se ozubených kol. Tělo a jeho pohyby se také, v rozporu s nedávnou sokolskou praxí, podřizovala této mechanické logice. Těla cvičenců byla materiálem pro vytváření rozličných nápisů a symbolů, jejich pohyb pak měl ztvárňovat nejrůznější pracovní činnosti.

Naproti tomu pozdější spartakiády, zejména tři normalizační v letech 1975, 1980 a 1985, jimž je věnována další část třetí kapitoly, se do značné míry vracely k sokolskému zpodobňování lidu jako organismu. Symbolické prvky již nebyly řazeny mechanicky jeden za druhým. Symbolika jednotlivých skladeb – šťastné dětství, krása ženského těla, mužná odvaha – dohromady vytvářela pevný a do sebe uzavřený „organický“ celek. Symbolem těchto spartakiád bylo cvičení matek s tří- až šestiletými dětmi, které odkazovalo ke světu „neměnných“ přírodních a rodinných hodnot. V masové choreografii se místo symbolů a písem objevovaly jednoduché abstraktní kompozice. V pozadí těchto změn nestál normalizační návrat k sokolské tradici, ale snaha o nalezení společného jmenovatele mezi politickou mocí a širší veřejností, a to za cenu eliminace všech rušivých prvků (např. odstranění sovětské vlajky). Šlo o zvláštní druh dialogu, ve kterém se vládnoucí strana snažila nalézt symboly a významy přijatelné pro konzumenty rituálu, který se tak ve výsledku stával působivým a konsenzuálním, až se podle autora naskytá otázka, zda se ještě jednalo o komunistický rituál.

Čtvrtá kapitola se zabývá hospodářským zázemím těchto akcí, které představovaly obrovský podnik, organizovaný v podmínkách zaostalé ekonomiky státního socialismu. Z organizačního hlediska existovala mezi sokolskými slety a komunistickými spartakiádami překvapivá míra kontinuity. Kontinuita se týkala místa (Strahovský stadion), ale i tradice masových prostných cvičení. Oporou přípravy spartakiád zůstávala síť bývalých sokolských jednot, které po krátké pauze a pod jinými názvy působily od padesátých let v rámci venkova. K úspěchu přispívaly i odborné expertízy bývalých sokolských činovníků a tvůrců sletových skladeb, jejichž pojetí postupně znovu ovládlo odbornou diskusi, týkající se hromadných cvičení. Nový režim jim dal k dispozici řadu finančních prostředků a politických nástrojů, aby se spartakiády staly opravdu masovými akcemi socialismu.

Komunistická strana tak získala masový politický rituál za cenu toho, že vytvořila nemalý autonomní prostor pro bývalé sokoly, kteří pak často nerozhodovali jenom o ryze odborných otázkách, ale také o otázkách koncepčních. Vedle toho stála za úspěchem spartakiád obrovská finanční štědrost státních institucí. V symbolické směně mezi stranou a lidem šly podle autora finanční kalkulace stranou. Kromě toho se autor zabývá řadou praktických záležitostí, jako bylo organizační členění spartakiádních orgánů, vedení nácviků, logistika dopravních otázek, ubytování a stravování cvičenců v Praze. V tomto smyslu byla práce na spartakiádách prakticky nepřetržitá, neboť jakmile skončila jedna spartakiáda, začala příprava další. Nejdříve se věnovala hudbě a choreografii, následovalo zajištění úborů a pomůcek a posléze, asi rok před vlastní spartakiádou, se plošně začínalo s nácvikem.

Značná část kapitoly se zaměřuje na Strahovský stadion a jeho stavební úpravy. Pozornost je též věnována spartakiádnímu rozpočtu, který však byl jen jednou částí finančních prostředků vynaložených v této záležitosti. O tom, jak velikými zásahy do života Prahy sletové a spartakiádní podniky byly, svědčí stovky milionů věnovaných jak do příprav na Strahovském stadionu a v jeho okolí, tak do urbanistických úprav v širším městském kontextu. Například v roce 1948 věnovalo město 120 milionů na úpravu letiště, přičemž byla vybudována nová vodovodní přípojka s kapacitou 300 litrů za vteřinu, která byla rozvedena až do šaten. Dále bylo upraveno celé širší okolí stadionu jak ze smíchovské, tak z břevnovské strany, byla vybudována řada přístupů s podchody a přechody, nadjezdy a podjezdy, aby nedocházelo ke křížení cest pro vozidla a pro pěší. Byly zřízeny dvě tramvajové smyčky a ze smíchovské strany byly postaveny dvě nové komunikace a nová trolejbusová trať. Byly ale provedeny i stavební investice mimo bezprostřední okolí Strahova. U všech výpadech silnic byla vybudována záchytná parkoviště, bylo otevřeno nové autobusové nádraží Na Florenci. Většina vlakových nádraží prošla úpravami. Další drobnější stavební akce byly provedeny na křižovatce Na Poříčí, v Hyberské ulici, v Jindřišské ulici a jinde.

Poslední kapitola se zabývá škálou reakcí veřejnosti na spartakiády, od odporu přes rezervovaný odstup až po nadšené přijetí bývalými sokoly, jejich příznivci i obyčejnými účastníky, a to jak aktivními cvičenci, tak účastníky pasivními v úloze diváků. Otevřený odpor býval spíše sporadický. Zejména ve východních částech státu, kde nebyla silná sokolská tradice, přistupovalo obyvatelstvo k nácviku spartakiádních cvičení víceméně neochotně. Také některé národnostní menšiny nepro-

jevovaly zvláště velké nadšení. Zatímco maďarská menšina na Slovensku byla ke spartakiádě spíše lhostejná, polská menšina na Ostravsku proti ní otevřeně vystupovala. Také u Slováků spartakiády příliš nadšení nevzbuzovaly a někdy docházelo i ke zcela radikálním akcím, jako bylo žhářství, strhávání plakátů nebo přestřihávání elektrického vedení. Častější však byl pasivní odpor vůči nácviku třeba ve formě zesměšňování. Rezervovaný odstup se projevoval také v uměleckých a intelektuálních kruzích. Zcela nejčastější reakcí však byla snaha mladých lidí co nejvíce užít všeho, co tato akce nabízela. Vedle návštěvy hlavního města a jeho lákadel se jednalo o řadu doprovodných akcí a celkovou atmosféru,¹ která spíše než nudnou ceremonii připomínala lidovou oslavu, mající v některých případech za následek i vznik nových potenciálních cvičenců. Režimem organizovaný rituál tak vytvářel rámec, který si společnost naplňovala vlastní festivitou, často založenou na tradičních vzorcích. Chování cvičenců v Praze před vlastním cvičením a po něm bylo tak vším možným, jen ne obrazem dokonalé disciplíny, kterou svými těly manifestovali na cvičišti.

Studie vědomě rezignuje na srovnávání s podobnými synchronními cvičeními v ostatních státněsocialistických zemích střední a východní Evropy. Kniha se opírá o pohled kulturní antropologie na lidské tělo jako na klíčový symbol, který má schopnost se stát metaforou celého politického společenství. Komunistické vedení se na počátku padesátých let sice pokoušelo o totální kontrolu společnosti vyjádřenou i symbolikou spartakiády v roce 1955, ale později se ukázalo, že tento koncept je dlouhodobě nepoužitelný. Autor dochází k závěru, že společnost sice byla možná „komunistická“, ale rozhodně zůstala společností v tom smyslu, že se i nadále skládala z komplexu protichůdných společenských zájmů a skupin, z nichž každá si tvořila svůj vlastní „komunismus“, tj. svůj vlastní modus vivendi s diktátorskou mocí a často i na úkor jiných společenských skupin.²

Poslední spartakiáda plánovaná na rok 1990 ztroskotala na nezájmu státních institucí, bez jejichž pomoci bylo uskutečnění takové monstrózní akce nemyslitelné, a další podobný podnik, prezentovaný jako sokolský slet, pak zase na nezájmu cvičenců, i když byl mohutně dotován jak finančně, tak i ideologicky. Posledním hromadným synchronním

¹ Srovnej OLDŘICH MIKŠÍK, *Psychologie hromadného chování. Sociálně psychologické jevy v mimořádných psychických zátěžích hromadné povahy*, Praha 1980.

² Viz též MIROSLAV VANĚK A KOL., *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, Praha 2002.

vystoupením lidských mas tak dle autora zůstávají listopadové demonstrace v roce 1989. Jako jejich pozůstatky zůstávají hromadné davové prožitky při některých sportovních utkáních, např. mexické vlny, nebo hromadná sledování důležitých utkání na velkoplošných obrazovkách umístěných na exponovaných místech, jako jsou náměstí velkých měst.

Tomáš Jelínek

Pavlna Morganová, PROCHÁZKA AKČNÍ PRAHOU. AKCE, PERFORMANCE, HAPPENINGY 1949–1989, VVP AVU, Praha 2014, 495 stran.

Autorka, která akční umění zkoumá již po dvě desetiletí,¹ v úvodu knihy nazvala své pojetí fotograficky ilustrovaného místopisu akcí, performancí a happeningů, provedených v Praze doby komunismu, „alternativním průvodcem časem a prostorem“ (s. 7). Úvod knihy Morganová otevřela výkladem základních pojmů: nejobecnější z nich, „akce“, „znamená původně čin a na rozdíl od performance neboli představení může být provedena před diváky, ale i beze svědků. [...] Pro akci i performanci je klíčový reálný časový průběh a pomíjivost.“ Happening „je – na rozdíl od performance a akce, jež mají od počátku svůj obecný význam – autorským pojmem amerického umělce Allana Kaprowa. Ten tak od roku 1958 označoval svá díla, do nichž se snažil zapojit do té doby pasivního diváka.“ (s. 9) Pro knihu možná klíčovou větu napsala autorka o stránku později: „Akční umění se v českém prostředí vyvíjelo od přelomu 40. a 50. let, kdy své první akce na ulicích realizoval Vladimír Boudník. Teprve pozdější vývoj umění nám umožnil rozpoznat v jeho proklamacích explosionalismu zárodky toho, co dnes nazýváme akcí, performancí nebo happeningem.“ To znamená, že jako kritérium pro zařazení a klasifikaci dokumentárně fixovaných, řekněme „uměleckých událostí ve veřejném prostoru“ platí kritéria povýtce subjektivní: nejprve autorčino posouzení na základě dochovaných zpráv o „událostech“, posléze mínění performerů samých, jejich do plánu předem zahrnutá ochota události dokumentovat a podávat o nich zprávy do zahraničí. (Dodejme, že autorka vůbec nepřihlédla k meziválečnému bohatému akčně uměleckému životu ve znamení dadaismu nebo hovadismu, pěstovaného např. okruhem Osvobozeného divadla.)

¹ PAVLINA MORGANOVÁ, *Akční umění*, Olomouc 1999.

V bonnském „Kunstmuseum“ býval (a věřím, že existuje dodnes) velký sál s desítkami nebo snad stovkami plechových, nahoře prosklených beden, obsahujících šrotu podobné pozůstatky, případně dokumenty z performancí Josefa Beuyse. Je to gigantické kolumbárium „popela“ jeho dávno minulých pestrých a mnohdy hudebně podložených akcí, které tu však coby dějové „události“ (zejména ne-pamětníkům) nepřipomíná prakticky nic. Podobného zážitku jsme v recenzované knize bezprostředně ušetřeni, bohatá fotografická příloha však má namnoze (nikoliv většinou) právě tento charakter: Cílem je existenci fotografie především doložit konání „události“, méně již zprostředkovat ji samu. Autorka v tomto kontextu cituje Petra Rezka z roku 1997: „Chtěl bych jen upřesnit ... že performance nejsou tam, kde jsou, a za nejpodstatnější považují, že se nedá říci, že jsou. Mají zvláštní postavení tím, že jsou přístupné až ve vzpomínce. Ta vzpomínka, to je obraz.“ (s. 17) Kdybychom tuto tezi vzali vážně, bylo by třeba nárokovat, aby autorka založila svůj výzkum především na orálně historickém výzkumu, k němuž ovšem nepřistoupila, ač s některými „aktéry“ o jejich dávných aktivitách hovořila (srov. s. 18n.). Pro autorku je rozhodující „na vizualitě závislá dokumentace, zatupující finální artefakt v rámci uměleckého provozu“ (s. 15). Čtenář má pak ovšem pocit, že kdyby se některé snímky ztratily, bylo by je bez problémů možno plnohodnotně nahradit jinou dobovou fotografií – obrázkem zcela bez vazby na onu událost.

Tyto skeptické poznámky o značně problematické koncepci výběru „událostí“ a o neméně problematické dokumentační hodnotě části fotopříloh nechtějí publikaci znevážit. Je za ní skryto velké dokumentační úsilí. Autorka, která popisované a dokumentované „události“ v knize rozčlenila místopisně podle částí Prahy, kde se odehrály (princip řazení: od akčně nejvíce frekventovaného centra na Malé Straně a Hradčanech přes Staré a Nové Město k periferii), vybavila publikaci také chronologickým seznamem všech zmíněných akcí, jejich autorským soupisem, výběrovou bibliografií, jmenným a místním rejstříkem, poznámkou o původu obrazové dokumentace a ediční poznámkou, vztahující se k autorským popisům akcí.

Chronologický soupis akcí ukazuje, že s výjimkou jediného záznamu o Boudníkových staroměstských vystoupeních z roku 1949 (s. 139–143, provázeno Boudníkovou vzpomínkou na jeho akce v ulicích roku 1952, publikovanou roku 1966 ve Výtvarné práci) zahrnuje kniha přehled akcí „jen“ z let 1962–1989. Není bohužel jasné, do jaké míry jde o autorčin subjektivní výběr, provedený s důrazem na vizualitu zařazených

„událostí“ (oproti např. teatralitě „paradivadelních“ vystoupení nebo „spektakulárních koncertů“), resp. o podchycení relativní většiny akčních událostí, které se jí podařilo najít. Takto např. autorka „opomenula i většinu performancí, jež byly vernisážovými vystoupeními či jinými doprovodnými akcemi“ (s. 17). „Vernisážový večer Hry“ (14. 10. 1966) byl ovšem do knihy zařazen (s. 56n.), protože byl součástí volného pražského festivalu Fluxus. Podobně byla do knihy – přísně vzato nelogicky – zařazena Knížákova na náplavce Mánesova mostu proslavená přednáška „Proč právě tak“ z roku 1964 (s. 64).

V každém případě se ukazuje, že těžiště v knize zaznamenaných akcí leželo v šedesátých letech, kdy je sice také často provázela nebo dokonce drsně narušovala policejní přítomnost (např. zatčením části z asi stovky studentských účastníků Brikciusova happeningu „Díkůvzdání“, známého také jako „Chlebové mystérium“, z 21. června 1967, spočívajícího především v nesení pecnů chleba od Střeleckého ostrova do Kolovratské zahrady), nejednou aktivovaná udáními přihlížejících občanů, kdy ale policejní zásahy ještě neměly pro aktéry zásadní důsledky. Od sedmdesátých let se pod tlakem zesílené policejní represe aktivity přenesly z veřejného prostoru do „nenápadna“ (akce Jiřího Kovandy – s. 14), do soukromí, do příměstské přírody nebo do skrytých sklepních a půdních prostor, přístupných jen jejich nočním hlídačům (Anežský klášter, Uměleckoprůmyslové muzeum), kde se Šemberovy, Mlčochovy, Milerovy nebo Kovandovy aktivity odehrávaly před zraky jen úzkého kroužku důvěrných přátel z řad estetiků a uměnovědců. Až závěr osmdesátých let (po)otevřel opět dveře inscenovaným „událostem“ za účasti veřejnosti. Ty však Morganová sleduje opět jen velmi výběrově: např. úplně stranou ponechává aktivity „Společnosti za veselejší současnost“ – zřejmě proto, že nebyly motivovány především výtvarně, nýbrž přímo nebo nepřímo politicky.

Do jaké míry lze však přísahat na čistou výtvarnost a apolitičnost např. Knížákových akcí šedesátých let? A jak lze odlišit uměleckou a politickou komponentu výstavy Sochy a objekty na malostranských dvorcích, která se uskutečnila ve dnech 12. až 24. května 1981 na ohromném území Malé Strany a Hradčan? Výstava, organizovaná Divadlem v Nerudovce a základní organizací SSM Pražského střediska státní památkové péče pod patronací OPBH v Praze 1, byla po třech dnech zakázána, doběhla však přesto, aniž by byly exponáty odstraněny, celou svoji plánovanou dobu. Jen plánky rozmístění tří desítek vystavených děl si od čtvrtého dne museli diváci kopírovat nebo překreslovat sami. Morganová

tuto – stabilní a neakční – výstavu zařadila do knihy se zdůvodněním, že několik vystavených děl („Vymezení“ Ivana Kafky, Rullerova instalace „Zastav se na chvíli“) mělo spíše konceptuální než sochařský charakter. Jako dávný účastník této masové a mezigenerační události bych spíše řekl, že happeningem se stal sám akt navštěvování výstavy, decentralizované do dvorků: Zpočátku tisíce a posléze nejméně stovky nadšenců od studentského do stařeckého věku pobíhaly Malou Stranou a Hradčany, lidé se navzájem zastavovali a vyptávali, korigovali navigaci, informovali a radovali se z nečekaných setkání nad i pod pozoruhodnými díly.

Knihy Pavlína Morganové je pro historika Prahy vítanou inspirací cenným rozšířením vědomostí o neoficiální kultuře, etablující tu v širší, ondy naopak v nejužší, spiklenecky zapouzdřené komunitě umělecké postupy a experimenty, současně prováděné v západní Evropě a USA. Je dokladem o tom, že komunistický režim dokázal akční umělce přibrzďovat, počátkem sedmdesátých let je vytlačil z veřejnosti, nedokázal je však zablokovat nebo izolovat od mezinárodního vývoje. Kniha se ovšem také – z hlediska historika zbytečně a málo průkazně – snaží sektářsky zúžit své téma, nevnímá problematiku akcí, performancí a happeningů šedesátých až osmdesátých let v celé její tematické šíři a kulturním kontextu. Komunistický režim akční umění nechápal, a tedy a priori podezíral a obával se ho, snažil se ho (jako vše, čemu nerozuměl) eliminovat. To vedlo po celou dobu – snad s výjimkou „krizového roku 1968“ – ke srážkám akčních umělců s policií, cenzurou, dohlížecími politickými orgány. I to by ovšem nemělo být pouze konstatováno, protože i tato skutečnost se stávala konstitutivním prvkem zkoumaných akcí.

Jiří Pešek

Marie Klimešová – Jan Rous, JIŘÍ BALCAR, Arbor Vitae – Galerie výtvarného umění v Chebu – Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, Řevnice – Cheb – Praha 2013, 311 stran + 403 vyobrazení.

Jiří Balcar (1929–1968) se půl století po tragickém skonu stal v Čechách (nejen v zahraničí) jedním z nejpřítomnějších čelných představitelů českého umění šedesátých let. Marie Judlová/Klimešová, která umělci věnovala drobnou monografii už v roce 1988,¹ se k němu vrátila rozsáhlým syntetickým dílem, na němž se kapitolou o Balcarově knižní

¹ MARIE JUDLOVÁ, *Jiří Balcar*, Praha 1988.

grafice (s. 177–259) podílel Jan Rous. Knihu, bohatě vybavenou obrazovým materiálem vztahujícím se k Balcarově tvorbě jak volné, tak užité (knižní úpravy, filmové a divadelní plakáty), doplňuje soubor klíčových starších textů o Balcarovi z pera Ludmily Vachtové (1967) a Jindřicha Chaloupeckého (1990), dále výbor z Balcarových textů a dopisů, přehledná biografická tabulka, jakož i soupis výstav a bibliografie, obé z pera Ireny Lehkoživové.

Důvodem, proč tuto knihu tematizovat pro Pražský sborník historický, je umělcův vztah k velkoměstu jako fenoménu, který jej snad ze všeho nejspíše děsil, který však zároveň nebyl ochoten opustit a s nímž byl intenzivně konfrontován také při výjezdech do zahraničí. Téma – chmurného – města se v Balcarově existencialistickém civilismem hluboce ovlivněném díle objevuje od poloviny padesátých let. Litografie „město enface“ z roku 1958 (s. 27) je toho názorným dokladem. „Město a jeho znak u Balcara tvoří jeden celek. Město je bludištěm, které nejpozději v roce 1960 dostalo podobu labyrintu,“ říká Klimešová a dokládá to stránkou z Balcarova skicáku z roku 1960 (s. 28). Skica je sice v knize uvedena jako *Bez názvu*, pod zmenšeninou reprodukované stránky s kresbou vpravdě kafkovské velkoměstské uliční soutěsky lze však bez potíží rozluštit titul: „Stále stejné bludiště.“

K tomu je třeba připomenout, že Balcar, ač umělec nikoliv právě „režimní“, opakovaně se zejména v plakátové tvorbě potýkající s tupostí socialistické cenzury,² mohl v roce 1958 vyjet do Bruselu na světovou výstavu a o rok později se na týden podíval do Paříže. Koncem padesátých let nebyl tábor socialismu pro umělce již zdaleka tak pevně uzavřen, jak by bylo možno odhadovat na základě poměrně zuřivých represivních pokusů a čistek, jimiž „strana a vláda“ v téže době usilovala o znovuzískání absolutní dominance nad společností po moskevském a návazně pražském „sjezdovém“ jarním šoku roku 1956.³ Balcarova výtvarná reakce na velkoměstské prostředí byla tedy již v této době živena těž aktuální zkušeností z velkých západních měst. Šedesátá léta mu pak otevřela

² K tomu nejnověji: ZDENEK PRIMUS, *Jiří Balcar. Filmové plakáty malbou a koláží 1959–1967*, Karlovy Vary 2016.

³ Srovnej Jiří PEŠEK, *Kontinuita a diskontinuita české kultury 1945–1965*, in: *Na rozhraní světů. Rakousko a Československo po 1945*, (edd.) GERNOT HEISS – ALENA MÍŠKOVÁ – JIŘÍ PEŠEK – OLIVER RATHKOLB, Innsbruck – Wien 1998, s. 441–460, zde s. 450n.; VOJTĚCH LAHODA, *Krotký modernismus*, in: *Ohniska znovuzrození. České umění 1956–1963*, Praha 1994, s. 15–63. Ke kulturní politice srov.: PETR ČORNEJ, *Literární život. Politické a kulturní souvislosti*, in: PAVEL JANOUŠEK A KOL., *Dějiny české literatury, II. (1945–1958)*, Praha 2007, s. 13–56, zde s. 53–57; KATEŘINA BLÁHOVÁ, *Politické a kulturní souvislosti*, in: PAVEL JANOUŠEK A KOL., *Dějiny české literatury, III. (1958–1969)*, Praha 2008, s. 15–49, zde s. 16n.

dveře do zahraničí dokořán a dovolila mu konfrontaci s „motivem velkoměsta“ v zatím nepředstavitelné míře.

V tomto kontextu se nabízí otázka po soustavném zpracování sítě kontaktů českých a západoevropských výtvarníků okolo roku 1960. Často připomínaná návštěva Dore Ashton a Pierra Restany v Praze cestou z kongresu AICA ve Varšavě 1960 a jejich diskuse s českými umělci, mj. i s Jiřím Balcarem, nebude jistě méně ceněna, dostane-li se jí širšího kontextu již navázaných kontaktů přes železnou oponu. Klimešová připomíná, že Ashtonová posléze „s jistou ironií popisovala setkání s nejmladšími vyznavači informelu, jejichž tvorbu označila za odvozenou z několika katalogů nové španělské malby a ze zprostředkovaných informací získaných od polských umělců. [...] Praha byla podle jejího soudu ‚pomalá‘, konzervativní trvání na ‚obsahu‘ a ‚formě‘, ať jakkoliv maskováno abstrakcí, bylo v Praze přirozené a historické.“⁴ (s. 31) Balcar měl ovšem již roku 1960 o západoevropském umění zřejmě velmi obsáhlý přehled. To samozřejmě neznamenalo, že by se musel vydat některou z cest závazně doporučených západními vykladači.

Dominantním tématem Balcarových tématem městských prací (litoografií, tuší, kvaší i olejů) zůstávala ovšem nejméně od roku 1957 Praha. Opakovaně se vracel k motivu kostela sv. Ludmily na Vinohradech, opakovaně kreslil neutěšené ulice se zástavbou pozdního 19. a první poloviny 20. století, jen občas oživené osamělým stromem. Především se však Balcar – ve zřetelné návaznosti na civilismus Skupiny 42 a zejména snad na obrazy Františka Hudečka (srovnej olej *Fantom. Město-Ulice* z roku 1957/58) – vracel k motivu chodců, jednotlivců i spěchajícího, bezejmenného a nevlídného davu (s. 48–67). Drsně černobílé expresivní litografie a kresby se střídaly s pracemi v chladných a agresivních barvách. Již koncem padesátých let měla některá z těchto děl v podstatě abstraktní charakter. (*Bez názvu [ulice]*, nedatováno, zřejmě 1958, s. 59). Jen zcela výjimečně získaly jeho tušové kresby lyrické (snad šimovské) ladění (*Ulice se svítlnou*, s. 59). Motiv města se v té době neobjevoval jen v Balcarově volné tvorbě, ale i v jeho knižní grafice. Jan Rous připomíná, že „v roce 1960 výrazně tento motiv zazněl na obálce knihy ‚Prezident krokadýlů‘ Warrena Millera a byl tu povýšen na expresivní, téměř

⁴ DORE ASHTON, *News from the castle behind the Iron curtain*, Art News 59/7, 1960, s. 31. Klimešová pracuje s českým překladem, pořízeným Jiřím Balcarem nebo alespoň umělcem uloženým v jeho papírech. Snad by bylo na čase znovu editovat obě verze a učinit je základem diskuse o diskurzivním (ne)porozumění spřízněných duší přes železnou oponu a o znalostním horizontu českých umělců oné doby.

abstraktní symbol města jako chaotického bludiště.“⁵ (s. 181, obr s. 195)

Téma města Balcar ovšem zkoumal nejen na úrovni pohledu na ulice nebo zástavbu, ale – snad právě v kontextu s jeho přechodem k svérázné abstrakci na počátku šedesátých let a v návaznosti na Boudníkovy grafiky, které znal již od doby studií na VŠUP – i s takovými fenomény urbánního života, jako jsou „klíče“, „dekrety“ nebo později, v kontextu s pobytem v USA a zážitkem New Yorku v roce 1964, *Subway Station* z roku 1966 (reprodukce s. 35). Malíř od roku 1963 procestoval celou Evropu s Černým divadlem. V souvislosti s výstavami se také opakovaně vracel do Západního Berlína a do celé řady západoněmeckých měst. Snad nejen na základě těchto zážitků vytvořil pak živě společenský, ale těžkými depresemi pronásledovaný Balcar mj. sérii litografií „osudových interiérů“ nazvaných *Čekání* – s různými doplňkovými, konkretizujícími atributy. (Exemplárně s. 44, *Čekání AHO*.) Od roku 1961 se pak jeho obrazy města proměnily v působivé „labyrinty“. I v tomto smyslu na Balcara dále zapůsobil jeho americký pobyt roku 1964 a konkrétně zkušenost New Yorku, kde se cítil být „jakoby vyňat z pravidelného času tohoto města“. Klimešová připomíná, že Balcar přirovnával nepochopitelný systém newyorské podzemní dráhy k atmosféře Kafkových románů. (s. 34)

Zeptejme se na závěr, zda Balcarův vztah k Praze, resp. obecněji velkoměstu, oscilující mezi fascinací a strachem, mezi inspirací a pocitem bezvýchodnosti z labyrintu ulic a podzemních cest, byl živěn nějakou reminiscencí na velmi podobné až identické pocity malířů a spisovatelů (ale i moralistů a populistických politiků) konce 19. století, kteří velkoměsto pokládali za molocha žádajícího si lidské oběti, zda to byla výtvarná aplikace „kafkárny“ (uvědomme si dobový význam v šedesátých letech nově „objeveného“ Kafkova díla), případně ohlas Balcarova zájmu o existencialistickou filozofii a literaturu, nebo zda měl jeho postoj také aktuálnější základ. Praha byla přece meziválečnou avantgardou a dokonce ještě literáty a publicistikou těsně poválečných let apostrofována jako město světla, město moderní architektury a pulzujícího mladého života. Balcar ale osobně zažil a výtvarně refletoval až Prahu nejhorsích let komunistické diktatury, město komunistickým režimem cíleně ponižované, neopravované, stísněné a (bytově) těsné, resp. cílenými zásahy proměňované z tradičního, sociálně především středostavovského, významem

⁵ Snad stojí za to připomenout, že tato kniha málo významného amerického levicového spisovatele byla Josefem Škvoreckým a Janem Zábranou vybrána a (obtěžně) prosazena k vydání, resp. přeložena nikoliv pro své literární kvality, nýbrž s ohledem na její extrémně radikální slang, plný štvavých nadávek.

evropského centra kultury, informací, obchodu a správy v provinční průmyslové město, ovládané dělnickou třídou. Nálada tehdejších pražských ulic proto skvěle rezonovala s kafkovskými pocity a existencialismem.

Obávám se však, že na přelomu padesátých a šedesátých let nevypadala o moc lépe ani velká část německých a dokonce ani západoevropských měst, která malíř navštívil: Většina z nich jen relativně pomalu a provizorně hojila své rány nebo dokonce teprve postupně vstávala z ruin. (New York, s nímž byl Balcar konfrontován roku 1964, naopak prožíval, řízen pevnou rukou Nelsona Rockefellera, své „dobré roky“... než se v sedmdesátých letech bezmála zhroutil v bankrotu.) Praha, město padajících balkonů a věčně stojících prázdných lešení, se začala z katastrofální „poúnorové“ situace pozvolna osvobozovat až v průběhu šedesátých let. To už ale Jiří Balcar výtvarně reagoval na úplně jiné – mezinárodní – podněty.

Jiří Pešek

Jitka Vondrová, REFORMA? REVOLUCE? PRAŽSKÉ JARO 1968 A PRAHA, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha 2013 (= Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 45), 280 stran.

Autorka rozsahem nevelké publikace, vydané v sešitové řadě studií ÚSD AV ČR, se věnuje jednomu ze stěžejních témat novodobé české historie – politické krizi socialistického Československa v letech 1967–1969 – a v jeho rámci jednomu z klíčových historiografických problémů: roli hlavního města Prahy, Pražanů a pražské politické reprezentace v období tzv. pražského jara 1968. V souladu se svým badatelským zaměřením a v návaznosti na edice pramenů, na jejichž publikování se podílela, Vondrová zvolené pole výzkumu dále zužuje a od prvních stránek svého pojednání soustřeďuje pozornost téměř výhradně na městskou organizaci KSČ, na roli jejího vrcholného politického orgánu, Městského výboru KSČ, a na vývoj vztahů mezi pražským Městským výborem a celostátním vedením komunistické strany. Sama definuje svůj cíl takto: „Popsat jejich místo v dějinném fenoménu, v pokusu československé společnosti osvobodit se z pout tzv. reálného socialismu...“ (s. 5).

Základní osou autorčina výkladu je snaha zachytit názorový vývoj uvnitř tehdejší KSČ, jak se projevoval v proměně jejího politického kurzu po kádrových změnách v lednu 1968 (po odvolání Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ a zvolení Alexandra

Dubčeka) a při formování nové programové linie komunistické strany (dobovou terminologií tzv. polednové politiky). Jitce Vondrové jde především o zachycení procesu názorové diferenciaci mezi konzervativní „neostalinistickou“ částí stranických funkcionářů v tehdejší ústředním výboru i v původním pražském městském výboru KSČ a mezi stoupenci reformního kurzu, reprezentovaného nově zformovaným Dubčekovým předsednictvem ústředního výboru KSČ a v dubnu 1968 zvoleným „obrozeným“ Městským výborem KSČ v Praze. Tato diferenciaci proběhla v několika etapách na jaře a v létě 1968 a vyústila v ostrou polarizaci nejen mezi jmenovanými stranickými orgány (ÚV KSČ, PÚV KSČ, MěV KSČ), ale zejména též uvnitř každého z nich.

Na konci sledovaného období, v pozdním létě 1968, se Městský výbor KSČ v Praze, který byl hlavním prosazovatelem radikálně reformních myšlenek, stal fakticky nátlakovým orgánem, „druhým centrem“ v komunistické straně (v interpretaci zahraničních komunistických stran „štáblem kontrarevoluce“). To také byl jeden z hlavních argumentů pro zdůvodnění invaze vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968. Naopak Předsednictvo ÚV KSČ, které mnohem více než místní pražské vedení muselo brát ohled na mezinárodní aspekty působící na československou vnitřní politiku a také na konzervativní postoje části členské základny, zejména vyšších i nižších stranických funkcionářů a příslušníků Lidových milicí, setrvačně ovlivněných stalinovými ideologickými dogmaty, zaujímal stále více kompromisní a „centristické“ pozice. Projevilo se to výrazně již na zasedání Ústředního výboru KSČ ve dnech 29. května – 1. června 1968, kde sice byl potvrzen reformní politický kurz zakotvený v tzv. Akčním programu KSČ a bývalý první tajemník A. Novotný byl zbaven členství ve straně, avšak za hlavní nebezpečí pro další vývoj Československé socialistické republiky byl označen nikoli zdiskreditovaný totalitní stalinismus, nýbrž reformní radikalismus, pravicový revizionismus a zesilování protisocialistických a protikomunistických tendencí ve společnosti. Byl to ústupek domácím konzervativcům, především však zahraničním spojencům, kteří se situací v Československu zabývali na setkáních v Drážďanech a v Moskvě a jejichž emisaři, sovětský premiér Kosygin a ministr obrany Grečko, zkoumali v květnu situaci přímo v Československu. Hlavní kolektivní orgán strany, Ústřední výbor KSČ, byl sice cílem sílící kritiky ze strany progresivistů a reformátorů, avšak jeho nejkonzervativnější členové mohli být nahrazeni stoupenci reformy pouze prostřednictvím volby celého nového ÚV na mimořádném sjezdu KSČ. Jeho svolání se reformá-

torům podařilo prosadit a datum konání bylo stanoveno na 9. září 1968. Dříve než mohla být na tomto fóru dovršena konfrontace progresivních a konzervativních československých komunistů a definitivně rozhodnuto o politickém směřování Československé socialistické republiky, vzali řešení do svých rukou zahraniční spojenci z Varšavské smlouvy a otázku dalšího vývoje rozhodli vojenským zásahem 21. srpna 1968.

Jitka Vondrová v deseti kapitolách chronologicky, systematicky a podrobně sleduje vývojový proces uvnitř orgánů komunistické strany od ledna 1968. Zasvěceně komentuje proměny pozic a postojů jednotlivých významných protagonistů a zájmových skupin, osvětluje formování stanovisek stranických orgánů a upozorňuje na vnitřní i vnější souvislosti, které při jejich utváření hrály roli. Přes nespornou odbornou kvalitu výkladu však lze k podanému obrazu vznést některé výhrady, popřípadě připojit řadu otázek a otazníků. Autorka, jak již bylo řečeno, soustřeďuje pozornost takřka výhradně na vývoj uvnitř řídicích orgánů KSČ. Zatímco obraz vnitřního střetání v komunistické straně sleduje soustavně, dění mimo KSČ v podstatě pomíjí, přesněji řečeno zaznamenává je jen potud, pokud se tyto širší jevy staly bezprostřední součástí či předmětem rozhodování stranických orgánů. V takovýchto případech pak Vondrová dobové veřejné dění vnímá a traktuje nikoli objektivně, nýbrž pohledem jakoby zevnitř strany. Praha jako hlavní město státu a ohnisko rozhodujících událostí, ale také „pražské jaro“ v podobě, jak je obecně vnímáno, tedy jako celospolečenský obrodný proces a pokus o demokratizaci dosavadního „totalitního“ systému probuzením veřejné angažovanosti širokých občanských vrstev, vychází proto v jejím podání dosti zkrátka.

Uvedená jednostrannost a určitá plochost výsledného obrazu pražského dění je důsledkem skutečnosti, že Vondrová pracuje takřka výhradně s prameny MV KSČ a ÚV KSČ, jež v knize doplňuje (spíše nahodile nežli systematicky) o memoáry některých vedoucích stranických funkcionářů. Využití denního tisku, dobové publicistiky a dalších typů pramenů je oproti tomu málo četné a má převážně pouze ilustrativní charakter. Přesný pramenný podklad autorčiných vývodů se sleduje místy dosti obtížně, protože autorka své zdroje cituje z velké části prostřednictvím tematických pramenných edic k dějinám československé krize 1967–1970, jež byly soustavně vydávány především bezprostředně po sametové revoluci, v devadesátých letech 20. století (Vondrová se na nich sama významně podílela). Odkazy v poznámkách pak nežádka směřují pouze ke zkrácenému názvu edice a k její příslušné stránce, nikoli k názvu či alespoň k označení konkrétního pramene, z něhož se čerpá.

Interpretační přístup a popsané užší zaměření výzkumu Jitky Vondrové lze akceptovat – byť pouze se stálým zřetelem k tomu, že dobové dění je viděno téměř výlučně skrze prameny stranické proveniencce a tedy vlastně očima aparátu KSČ a jejích špiček. To sice odpovídá dobové realitě roku 1968, to jest „vedoucí úloze“ a faktickému politickému monopolu komunistické strany, avšak širší veřejnost a zejména angažovaní nestraníci, studenti a další aktivní občané tehdy vnímali situaci a události poněkud jinak. Také z tohoto důvodu (a ne pouze vzhledem k příliš široce zvolenému názvu studie) je jen obtížně vědecky zdůvodnitelná konstatovaná jednostrannost podaného obrazu doby a zaměření výkladu výhradně na vnitrostranické dění. Argument, že to logicky vyplývá z tehdejší vedoucí úlohy KSČ, která věděla a rozhodovala doslova o všem, dnes obtojí stěží. Vždyť právě v roce 1968 tento princip všemocnosti strany přestával platit. Realita Prahy v období tzv. pražského jara byla daleko plastičtější, mnohostrannější a dramatičtější, než jak se jeví v záznamech stranických sekretariátů a v usneseních stranických orgánů. V textu Vondrové se ovšem tato skutečnost odráží jen na nemnoha místech, kde je zaznamenán či naznačen tlak a vliv nestranické veřejnosti, studentských aktivit, uměleckých tvůrčích svazů, nekomunistických politických stran, nově vznikajících a obnovovaných spolků či klubů (KAN, K 231) na rozhodování vedoucích orgánů KSČ. Takřka vůbec tu není reflektována zásadní a rostoucí role sdělovacích prostředků, zejména např. *Literárních novin* (pak *Literárních listů* a *Listů*), stejně jako role různých veřejných iniciativ, petic a politických kampaní, které vznikaly mimo stranu, avšak nemohly zůstat bez vlivu na politiku a rozhodování jejího vedení (klasickým příkladem je manifest a petice *Dva tisíce slov*).

Za koncepční i faktický problém posuzované práce je nutno považovat také její ukončení 21. srpna 1968. Pouhé stručné shrnutí událostí na ÚV a MV KSČ v noci z 20. na 21. srpna, sumarizace dalšího dění v Praze, průběhu jednání v Moskvě a toho, co se dělo po návratu československých stranických představitelů z Moskvy, v jediné nedlouhé kapitole, nazvané *Po invazi...* (s. 243–259), není s ohledem na pojetí předchozího výkladu dostatečné. V důsledku zvoleného časového ohraničení je sice vylíčen ještě průběh a obsah vysočanského XIV. sjezdu KSČ a je oprávněně konstatováno, že anulováním sjezdu a jeho výsledků „utrpěl radikálně reformní proud historickou porážku uvnitř KSČ“ (s. 255), avšak nejsou již podrobněji analyzovány příčiny a okolnosti rychlé kapitulace tohoto proudu, jakož ani postupná demontáž polednové struktury stranického vedení, ztráta vlivu a postupný odchod progresivistů z klíčových funkcí atd.

Ještě ve větší míře než pro ÚV KSČ a jeho předsednictvo pocítujeme toto desideratum, pokud jde o posrpnový vývoj Městského výboru KSČ. Vondrová konstatuje, že „Praha kapitulovala rychleji, než mohl kdokoli čekat“ a že o průběhu dění v MV KSČ chybějí přímá svědectví. Hlavní roli nicméně připisuje osobě vedoucího tajemníka MV Bohumila Šimona a rychlému návratu k předlednovým aparátnicko-byrokratickým pořádkům (s. 257–258). Nezodpovězenou otázkou pak ovšem zůstává, kdo v Praze po této rychlé kapitulaci ovlivňoval, inicioval, popř. koordinoval další iniciativy a veřejné akce usilující o udržení polednového demokratizačního kurzu. Převážně šlo o aktivity radikálního studentského hnutí a nestraničné veřejnosti, avšak též o projevy a iniciativy různých organizačních článků a skupin komunistické strany. Všechny se vesměs odvolávaly na oficiálně stále platný Akční program KSČ. V tomto ohledu je namístě upozornit, že Jitka Vondrová v celé recenzované práci, v období před 21. srpnem i po něm, fakticky nevěnuje pozornost jiným než vedoucím stranickým orgánům (PÚV KSČ, ÚV KSČ, MV KSČ v Praze). Překvapivě se pouze několikrát a dosti zběžně zmiňuje např. o Vysokoškolském výboru KSČ. Lze toho po právu litovat – stejně jako skutečnosti, že autorka ve svém pojednání nedospěla alespoň do listopadu 1968, kdy se odehrál další a možno říci konečný zlom, jenž definitivně pohřbil naděje společnosti na uchování alespoň některých základních principů polednové „obrodné“ (reformní) politiky KSČ. Zcela legitimní ovšem může být námitka, že dění od 21. srpna 1968 až do nástupu Husákova „normalizačního“ stranického vedení v dubnu 1969 představuje svébytné náročné výzkumné téma, a tedy látku pro další samostatnou vědeckou publikaci.

Přes vznesené výhrady lze výklad událostí roku 1968, jak jej podává Jitka Vondrová, ocenit kladně. Třebaže je její pohled, jak bylo konstatováno, v závislosti na použitém pramenné základně do značné míry zúžený a jednostranný tím, že interpretuje dobový politický vývoj převážně jako vnitřní proces ve špičkových orgánech komunistické strany, kniha přináší poznatky, které jsou podstatné pro pochopení povahy a vývoje celého tehdejšího společenského dění. Otevírá nadto řadu témat a problémů, jež jsou v proudu líčení sice jen letmo nadhozeny, jsou však natolik významné, že by si zasloužily samostatnou pozornost a další zevrubnější probádání. K nejzajímavějším z nich patří například představy radikálních komunistických reformátorů z okruhu pražského městského výboru o přetvoření dosavadního totalitního modelu vlády jedné strany v nový model „socialistické demokracie“, opřený

o konsenzus komunistické strany s dalšími politickými subjekty na základě rovnocenného partnerství, zrušení tzv. kádrového stropu a dělby moci v rámci reformované Národní fronty. Tento model „otevřeně“ Národní fronty (nově nazvané Česká socialistická akce) by znamenal faktickou likvidaci mocenského monopolu KSČ a mohl být předstupněm nastolení klasického pluralitního demokratického systému, v dobové terminologii reformátorů „samosprávné společnosti“. Nasvědčují tomu informace, jež Vondrová shromáždila (na s. 132–138 aj.) o probíhajících i připravovaných jednáních členů komisí MV KSČ s partnery z nekomunistických stran Národní fronty, s iniciátory zamýšlené obnovy sociálně-demokratické strany i se zástupci nově vznikajících organizací, stojících mimo Národní frontu (KAN, K 231). Nositeli těchto myšlenek byli ovšem především „netrpěliví intelektuálové“ a univerzitní učitelé, soustředění kolem Vysokoškolského výboru KSČ a v expertních komisích MV KSČ (R. Kalivoda, J. Křen, P. Machonin, K. Kosík, M. Hübl, L. Lis ad.). Sdíleli je, a to ne zcela důsledně, jen někteří komunističtí funkcionáři (J. Šabata, V. Šilhán, B. Šimon, J. Litera). Pro většinu členů stranických orgánů a početného byrokratického aparátu KSČ včetně čelných představitelů Dubčekova stranického vedení (J. Smrkovského, O. Černíka) byl však pluralitní demokratický systém bez vedoucí úlohy komunistické strany (která by se musela ve volné „čestné soutěži“ politických programů a idejí ucházet o přízeň voličů spolu s dalšími rovnoprávnými politickými subjekty) nepřijatelný, „protikomunistický a protisocialistický“. Nejzazší mezi reformy pro ně byl Akční program KSČ, v němž bylo zakotveno v modifikované (umírněné) podobě jak zachování vedoucí úlohy KSČ, tak existence Národní fronty jako organizace povinně sdružující všechny legálně existující politické subjekty. Tyto principy byli straničtí konzervativci i centristé odhodláni hájit všemi prostředky.

Obdobně zajímavé jsou poznatky Jitky Vondrové o dobových úvahách stranických reformátorů, týkajících se opuštění principu tzv. demokratického centralismu (závaznosti názoru většiny) a možnosti uplatnění práva členů strany na odlišný názor připuštěním existence frakcí a frakční činnosti. Svěbytný názor měli pražští reformní komunisté rovněž na připravovanou federalizaci Československa a na slovenský požadavek politické parity v nové federaci. Byli stoupenci vytvoření samostatné České komunistické strany, která by nebyla založena na administrativně byrokratickém aparátnickém systému, nýbrž na moderních demokratických principech a stala by se oporou reformních sil. Ustavení České národní rady jako parlamentu české části federace naopak podle

Vondrové výrazně ovlivnili konzervativci, poslanci dosavadního Národního shromáždění a straničtí funkcionáři z vysočanských továren v čele s A. Kapkem (s. 186).

Celospolečenský dosah a vliv na širokou veřejnost mimo KSČ měla příprava a projednávání nových zákonů o zrušení cenzury, o soudních rehabilitacích a o Ústřední zpravodajské správě. Zatímco první dva zákony byly přes řadu obtíží prosazeny a posléze schváleny Národním shromážděním – příznačné je konstatování tehdejšího ministra kultury a informací M. Galušky, že zrušení cenzury „je přijímáno některými soudruhy jako nutné zlo“ (s. 180), třetí zákon, jenž měl buďto zabránit, nebo naopak nadále umožnit Státní bezpečnosti vměšovat se do vnitropolitického dění, kontrolovat a ovlivňovat pohyb ve společnosti, se pro nepřekonatelné rozpory mezi ministrem vnitra J. Pavlem a ultrakonzervativními představiteli bezpečnostních složek a služeb nepodařilo připravit ani projednat.

Výrazem znepokojení a obav angažovaných představitelů pražských intelektuálních kruhů z toho, že polednové reformní procesy vážnou a hrozí jejich úplné zastavení, se stal manifest *Dva tisíce slov*, který publikoval spisovatel L. Vaculík 27. června 1968. Jitka Vondrová je si vědoma zásadního vnitropolitického i mezinárodněpolitického významu tohoto dokumentu, který byl výzvou k tomu, aby další prosazování a urychlení demokratizačních reforem bez ohledu na vnitřní dění v KSČ vzala do svých rukou nejširší veřejnost (dělníci, zemědělci, úředníci, umělci ad.). Rozebírá však opět pouze reakci jednotlivých orgánů a představitelů KSČ na tuto výzvu a její dopad na jednání letních stranických konferencí, které volily delegáty a schvalovaly podklady pro mimořádný XIV. sjezd KSČ. O vlivu manifestu na širokou nestranickou veřejnost a na situaci v Praze bezprostředně před invazí 21. srpna se v publikaci nedočteme.

Ve výčtu přínosných míst i desiderat posuzované studie Jitky Vondrové by bylo možno pokračovat, je však záhodno ponechat prostor, aby se „laskavý čtenář“ sám seznámil s publikací jako celkem a vytvořil si vlastní názor. Zajisté dopěje k závěru, že se mu dostal do rukou text vědecky kvalitní, obsahově přínosný a po formální stránce vytríbený, prozrazující ruku zkušené a odborně erudované autorky. Je nicméně namístě závěrem znovu a do třetice upozornit na to, že se nejedná ani o vylíčení historie „pražského jara“ 1968, ani o studii objasňující roli hlavního města Prahy a jeho obyvatel v událostech mezi lednem a srpnem 1968. Název knihy je v tomto směru klamný. Ve skutečnosti jde o pouhý segment velkého

tématu: o historii Městského výboru KSČ v Praze, o objasnění vývoje jeho vztahu k ústředním orgánům strany a jeho role v tzv. obrodném procesu roku 1968. Slova „Reforma? Revoluce?“ použitá v názvu knihy nejsou v textu nijak vysvětlena a pojem „revoluce“ není ani nikde použit. Pouze v části Úvodu věnované terminologii (s. 7–10) autorka dospívá k definici pojmu „reformní komunismus“, jak jej reprezentoval politický kurz KSČ v roce 1968, a vedle něho jako pražské specifikum autorka definuje ještě pojem „radikálně reformní komunismus“. V tomto případě podle Vondrové nešlo o pouhou reformu, nýbrž o „revoluční reformu“(!), která již mířila mimo stávající (komunistický) politický systém. V dlouhodobější perspektivě měla československý režim údajně přiblížit k politické pluralitě („standardům obvyklým v západních demokratických společnostech“). Jaký je vztah mezi pojmy „revoluční reforma“ a „revoluce“ a proč je v titulu knihy použit druhý, a nikoli první z nich, není řečeno.

Václav Ledvinka

Hana Jordánková – Ludmila Sulitková, BIBLIOGRAFIE K MORAVSKÝM KRÁLOVSKÝM MĚSTŮM VE STŘEDOVĚKU A RANÉM NOVOVĚKU (1990–2010), Statutární město Brno, Archiv města Brna, Brno 2014 (= Brno v minulosti a dnes, supplementum č. 20), 358 stran.

Dalším svazkem z řady vydavatelské produkce Archivu města Brna je publikace dvojice renomovaných brněnských badatelek, Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové. Jejich pozornost se obrátila k excerpci řady periodik, sborníků i monografií s cílem sestavit komplexní bibliografii k moravským královským městům ve středověku a raném novověku za léta 1990–2010. Nutno předem poznamenat, že vytyčený záměr se oběma autorkám zdařil. Impulzem ke zmapování vědecky relevantní bibliografie rozsáhlého tématu byla pro autorky konference *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma*, konaná roku 2011.¹ Při přípravě

¹ 30. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy, Historického ústavu Akademie věd ČR, Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze: *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí*, konaná 11. a 12. října 2011 v Praze. Viz MARTINA KROCOVÁ, *Tagungsbericht: Towns in the middle ages and in early modern periods as research topic in the last twenty years*, 11. 10. 2011 – 12. 10. 2011 Prague, in: H-Soz-Kult [online], 19. 11. 2011,

příspěvku na tuto konferenci² si H. Jordánková a L. Sulitková uvědomily hiát týkající se moravských měst, a to nejen od poslední bilanční konference v Pardubicích v roce 1991, na níž zhodnocení historiografické produkce k moravským městům ani nezaznělo.³ Pražská konference tak určila hranice nejen věcnému, ale i časovému vymezení bibliografie.

Bibliografickým záznamům o počtu 3 372 jednotek⁴ předchází úvodní studie, která osvětluje kritérium výběru královských měst na území Markrabství moravského, podává přehled historiografických vědecko-organizačních aktivit a stromovou strukturu bibliografie. Pro středověk je počítáno s celkem šestnácti městy (Brno, Bzenec, Hodonín, Ivančice, Jemnice, Jevíčko, Jihlava, Litovel, Olomouc, Podivín, Pohořelice, Přerov, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Uničov, Znojmo); v raném novověku se tento počet zmenšil v důsledku změny právního statusu některých z nich na šest (Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Uherské Hradiště, Uničov).

Po změně společensko-politické situace po roce 1989 se rozšířily možnosti pro rozvoj vědecko-organizačních aktivit na poli výzkumu dějin měst, ať již ve formě pořádání různých vědeckých fór, nebo v podobě grantových projektů a s nimi spojených publikačních výstupů. Autorky předkládají přehled řady pravidelných i příležitostných konferencí, workshopů a dalších vědeckých platform pro období středověku a raného novověku, které reflektují města jako své hlavní téma nebo se městské problematiky dotýkají alespoň druhotně. H. Jordánková a L. Sulitková se kromě toho věnovaly i soupisu jubilejních sborníků, v nichž jsou vydány příspěvky týkající se moravských královských měst. Úvodní studie se tak stala cennou historiografickou prací sama o sobě. Naznačuje totiž (na příkladu Moravy), jak nové formy organizace vědecké práce ovlivnily směřování domácího urbánního bádání.

[cit. 14. prosince 2016], <www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-3896>.

² HANA JORDÁNKOVÁ – LUDMILA SULITKOVÁ, *Die Historiographie zu den mährischen königlichen Städten in Mittelalter und Früher Neuzeit und die Editionen städtischen Schriftguts*, in: *Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit als Forschungsthema in den letzten zwanzig Jahren*, (Hrsg.) OLGA FEJTOVÁ – MICHAELA HRUBÁ – VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK – LUDMILA SULITKOVÁ, Praha 2013 (= Documenta Pragensia 32/1), s. 165–249; v české verzi pak TYTÉŽ, *Historiografie ve vztahu k moravským královským městům ve středověku a raném novověku a edice městských písemností*, Brno v minulosti a dnes 26, 2013, s. 297–348.

³ *Česká města v 16–18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu*, (ed.) JAROSLAV PÁNEK, Praha 1991 (= Práce historického ústavu ČAV, řada C, Miscellanea 5).

⁴ Některé záznamy jsou však multiplikovány z důvodu jejich samostatného uvedení u jednotlivých měst, kterých se dotýkají.

Při sběru bibliografických dat autorky vycházely z monografií, encyklopedií, soupisů, vědeckých článků za léta 1990–2010 s určitými časovými přesahy způsobenými pozdějším vydáváním sborníků, včetně recenzí a zpráv předmětných monografií. V potaz byly vzaty i příspěvky, které zazněly na konferencích o městské problematice na Slovensku, a nebyly opomenuty ani kvalifikační práce (bakalářské, magisterské, rigorózní, disertační), jež vznikly na českých a moravských vysokých školách, zejména na brněnské Masarykově univerzitě. Stranou zůstala pouze didaktická literatura a vysokoškolská skripta.

Základní rozdělení bibliografie určuje abecední pořadí moravských královských měst. Bibliografickým záznamům jednotlivých lokalit předchází kapitola shrnující všeobecné práce k dějinám měst na Moravě (v širším měřítku zahrnuje i další země Koruny české), členěná dle tematicky dané struktury (s. 50). Záznamy u jednotlivých měst jsou rovněž strukturovány tematicky (s. 50–52). Jejich členění je však mnohem rozvinutější a detailněji specifikované: nejprve je uvedena obecná bibliografie, následují práce z oblasti pomocných věd historických a práce ediční a soupisové, celková monografická zpracování dějin města a dále podrobněji tematizované oddíly sledující město z různých aspektů (dějiny osídlení, politické a vojenské dějiny, právní a správní vývoj, demografický a národnostní vývoj, církev a zbožnost, vzdělanost a kultura). V rámci oddílů jsou záznamy řazeny abecedně dle autorů. Nejvíce bibliografických položek se váže k Brnu a Olomouci, což vyplývá z povahy obou měst.

Úvodní studie je v knize otištěna i v německém překladu, doplněném o německo-český slovníček lokalit (s. 53–114). Je tak překlenuta jazyková bariéra směrem k zahraničním badatelům a otevírá se širší prostor využití bibliografie. Úvodní strany k bibliografii jednotlivých měst doprovázejí jejich znázornění na vedutách nebo výřezy z historických map. V publikaci nechybí ani jmenný rejstřík autorů s odkazy na čísla bibliografických záznamů a seznam excerpovaných časopisů. Knihu uzavírá německé a anglické resumé.

Úctyhodné množství titulů, které H. Jordánková a L. Sulitková podchytily, přináší ucelený přehled historiografické produkce za léta 1990–2010 k problematice středověkých a raně novověkých moravských královských měst do konce vlády Marie Terezie. Tato příručka bezesporu usnadní zájemcům (nejen) o dějiny „jejich města“ orientaci v důležitém tématu.

Markéta Růčková

BRNO OČIMA MILENY FLODROVÉ. VÝBĚR ČLÁNKŮ A STUDIÍ Z LET 1964–2006. K vydání připravila Hana Jordánková, Statutární město Brno – Archiv města Brna, Brno 2015, 387 stran.

Vydáním vybraných článků a studií renomované brněnské historičky Mileny Flodrové se Archiv města Brna rozhodl neokázalým, leč záslužným a velmi přínosným způsobem vzdát hold mnoha Brňany ctěné a obdivované badatelce, která se „svému“ městu intenzivně věnovala na poli jak vědeckém, tak popularizačním, kde se její přednášky pro zájemce o brněnskou historii z řad široké veřejnosti staly nejnavštěvovanějšími akcemi svého druhu. Příležitost k tomuto počínu přineslo významné životní jubileum paní Milenky, jak si ji blízcí spolupracovníci s jejím svolením zvykli oslovovat. Redakční kolektiv se k této formě gratulace uchýlil ve snaze respektovat rozpačité pocity oslavenkyně ze vzletných díky a oficiálních gratulací směřujících k její osobě. Cílem je v duchu její celoživotní služby Brnu poskytnout nejen odborné veřejnosti autorčiny nejvýznamnější publikační výsledky v komfortu jednoho svazku.

Příspěvky jsou rozděleny do šesti tematických celků, z nichž první se v kladném slova smyslu vymyká z původně vymezeného koncepčního záměru redakce, jednoznačně jej však lze považovat za přívětivé obohacení svazku, které vnáší do odborného schématu lidský rozměr, zpřístupňující publikaci i laickému čtenáři. V kapitole Zákoutí mé duše jsou v pěti chronologicky navazujících částech zveřejněny vzpomínky Mileny Flodrové v podobě, kterou sama před jedenácti lety představila posluchačům Českého rozhlasu. Provedou čtenáře úryvky z raného dětství, prožitého v Košicích, přes krátký prozatímní pobyt v Hranicích na Moravě až do osudového zakotvení v Brně v březnu 1939. Pak v barvitě sledu gradují zážitky z let válečných i neméně dramatických let poválečných, aby se osudy studentky historie a archivnictví spojily s Muzeem města Brna a společně s ním pak vystoupaly na hrad Špilberk.

Po strhujícím vyprávění následuje první blok šesti studií Mileny Flodrové, věnovaných politickým dějinám Brna. První tři: Nejstarší dějiny Špilberku ve světle písemných pramenů, Truhlice na zemské desce moravské v Muzeu města Brna a Kosmas a Brno, vyšly v rozmezí let 1988–1992 v časopise *Forum Brunense*. Zbýlé tři byly zpracovány jako příspěvky do sborníku *Moravští Lucemburkové 1350–1411*, provázejícího stejnojmennou výstavu Muzea města Brna z roku 2000.

Rozsahem (147 stran) i počtem studií (7) dominuje v publikaci blok s tematikou brněnské topografie, což věrně odráží odbornou profilaci autorky, kterou završila i monograficky několikerým vydáním přehledu vývoje názvů brněnských ulic. Z uvedených příspěvků je však této problematice zasvěcen pouze první (Určující mezníky v historickém vývoji brněnského názvosloví), zařazený v roce 1994 do konferenčního sborníku *Brno – město uprostřed Evropy*. Ostatní, zveřejněné dílem v periodiku *Brno v minulosti a dnes* a dílem ve *Zprávách Státního památkového ústavu v Brně*, se zaměřují na historii jednotlivých domů („Královský“ a „markrabčící“ dům v Brně; Dům U Zlaté koule, bratří Kleinové a jejich palác v Brně; Dům U Zlaté lodi; Takzvaný Buchhaus aneb Domus dominorum praetorianorum), případně na pojmenování městské čtvrti (Nenovice nebo Vejvanovice [Jazykový problém místopisný z pohledu historika]). Ve sborníku k počtě dlouholetého autorčina spolupracovníka Bohumila Samka, *Generosum labor nutrit*, pak vyšel článek K lokaci původního brněnského hradu (z poněkud jiného pohledu), tedy k otázce často společně diskutované a sledované.

Následující tři bloky spojuje dlouhodobě rozvíjený odborný zájem Mileny Flodrové o brněnská řemesla a profese, publikačně zúročený především ve sbornících *Brno v minulosti a dnes* a *Forum Brunense*. Středověké období zde zastupuje pohled do pramenné základny archivní (Problematika pramenů k dějinám brněnských řemesel) a archeologické (Výrobky brněnských řemeslníků 14. století), prezentované jako týmový výsledek mezioborové spolupráce v periodiku *Archaeologia historica*. Na prahu novověku už stojí studie K počátkům knihtisku v Brně, na kterou navazuje poslední blok s názvem Lékaři a lékárníci, do něhož patří stati ke jmenovaným profesím i k související hmotné kultuře (Brněnská barokní lékárna ve sbírkách Muzea města Brna; Lékárna a lékárníci U Zlaté koruny v Brně; K historii brněnských lékáren v pobělohorském 17. století; Náhrobník magistra Allexandra, brněnského přírodovědce-lékaře z 1. poloviny 14. století).

K výše zmíněným pozitivům svazku je třeba přičíst i kvalitní redakční práci, při níž se v rámci reedice jednotlivých studií podařilo opravit některé drobnosti, které v původních vydáních unikly pozornosti. Výsledkem je tak ucelený publikační formát zaměřený na širokou skupinu zájemců o brněnskou historii, emotivně rezonující i v úvodním bloku vzpomínek.

Irena Loskotová

Susanne Rau, RÄUME DER STADT. EINE GESCHICHTE LYONS 1300–1800, Campus, Frankfurt am Main – New York 2014, 572 stran.

Evropské výzkumy raně novověkých urbánních dějin zaznamenaly zejména během posledních tří desetiletí intenzivní aplikaci různých metodologických konceptů, jejichž využití však bylo často spojeno se značnou mírou formalismu. V monografii Susanne Rau dostává odborná veřejnost do rukou publikaci, která se věnuje otázce urbánního rozvoje francouzského Lyonu především s oporou v konceptu prostoru (*Raum – space*), který však autorka využívá v kontextu řady dalších paradigmat z oblasti historiografických, ale i sociologických výzkumů. Většina z nich sice již byla odbornou literaturou orientovanou na výzkumy raně novověkého města využita, ale převážně separátně. Německá historička, známá zejména svými výzkumy z oblasti raně novověké historiografie či konfesionalizace, zúročila v této knize své rozsáhlé pramenné bádání k pozdně středověkému a raně novověkému vývoji východofrancouzské metropole a pokusila se nahlédnout na formování jejího městského prostoru (prostorovosti) z nejrůznějších hledisek, mezi nimiž vystupuje do popředí jeho vnímání jako základní dimenze kultury, respektive sociability.

Proces urbanizace je tu nahlížen současně z hlediska prostoru, ale i jednání, které v něm probíhá. Šlo o prostor veřejný, jehož percepce se v období raného novověku začínala měnit a který není definován jen jako otevřená prostranství (ulice, náměstí, vodní cesty etc.), ale kam se řadí i interiéry, které byly zpřístupněny veřejnosti, byť často v omezeném modu. Prostor jako základní předmět svého bádání definuje Rau v několika základních tezích – jako pozorovatelem vytvářený sociální konstrukt a výsledek sociálních procesů, jako formu organizace koexistence společnosti a v neposlední řadě jako nositele symbolického řádu. Cílem autorky přitom bylo zachytit městský prostor ve čtyřech základních dimenzích, tj. jeho vznik, proměnu, dobové vnímání a jeho využívání.

Význam, jaký Rau připisuje metodologickému zázemí své práce, dokládá skutečnost, že celou úvodní čtvrtinu monografie věnuje právě prezentaci různých konceptů, které více či méně aplikovala ve své práci. Odpovědi autorka hledá na základě aplikace širokého spektra paradigmat (mediální komunikace, sítě, hranice etc.), která využívá nikoliv separátně, ale v jejich vzájemné souvislosti. Připomíná, že pro knihu nevyužila žádné nové prameny. Její výzkum urbánního vývoje Lyonu

může být proto inovativní právě jen tím, že si klade nové otázky, na něž se pokouší odpovídat na základě nové interpretace již dříve využitých pramenů. Jejich rozsáhlý soupis s netradičním komentářem, který nejen popisuje využitý archivní materiál, ale současně naznačuje jeho interpretační možnosti, je připojen na závěr monografie. Její pramennou bázi představují vedle ikonografických materiálů mapy a plány, narativní prameny, jako jsou cestopisy, kroniky, autobiografie, deníky apod. Základem je ovšem masa úředních dokumentů, především pozůstatků městské soudní civilní i trestní agendy. Zohledněny však byly i další písemnosti z činnosti městské správy, s důrazem na formující se raně novověkou policejní agendu. Na druhé straně autorka využila i širokou paletu normativních materiálů vznikajících na jednotlivých úrovních dobové správy. Při jejich interpretaci konfrontovala normativní vymezení městského prostoru s chováním společnosti v jeho rámci.

V úvodní části se Susanne Rau soustřeďuje na otázku transformace městského prostoru v souvislosti s funkčními proměnami města, které fungovalo souběžně jako komunikační uzel a „melting pot“ celého regionu. Geografická pozice vytvořila z Lyonu již ve středověku významné hospodářské (obchodní) i politické středisko, v němž nechyběly ani vazby do zámoří. Své postavení v dobových ekonomických i komunikačních sítích si Lyon upevňoval, byť často diskontinuálně, po celé raně novověké období. S uvedenou situací pak přímo souvisel vývoj nejen počtu, ale i etnické a sociální skladby obyvatelstva, dále stavební rozvoj městského prostoru a jeho komunikačních spojnic (ulic, náměstí, mostů). Při sledování vývoje topografie městského prostoru dostává v této souvislosti své místo i problematika dobového vnímání tohoto stavu. Děje se tak s důrazem na 16. století, kdy docházelo k dynamickému rozšiřování a současně i otevírání městského prostoru. Ten autorka sleduje až do sklonku 18. století, kdy bylo jeho další rozšiřování spojeno se vznikem konkrétních architektonických projektů, zaměřených na propojení staré a nové zástavby a na využití suburbánního teritoria, které poskytovalo zázemí pro další rozvoj města.

Místopis Lyonu je ovšem autorkou nahlížen i ze zcela specifických hledisek církevní topografie, reflektující často dramatický konfesijní vývoj města, a také pod zorným úhlem rozložení mocenských institucí, jejichž činnost se přímo podílela na definování prostoru města, respektive na vytváření řádu pro jeho fungování a rozvoj. Tematizována je tak činnost institucí panovnické a arcibiskupské správy, ale zejména městské samosprávy. Centrální místo v topografii výkonu správy města zaujímala

radnice, představující místo koncentrace politického vlivu. S prostory působnosti správy byla stále intenzivněji propojována i agenda policejní. Do struktury mocenských institucí, které ji realizovaly, autorka zahrnuje i církevní organizace, které se výrazně podílely na normování chování městské společnosti a jejichž působení mimo jiné přispívalo ke strukturování prostoru města, neboť mělo vliv na vytváření formálních i neformálních sítí městského obyvatelstva.

Úvod monografie, který se zabývá problematikou „topografie moci“, uzavírá statisticko-demografický exkurz, který sleduje změny skladby obyvatel Lyonu v závislosti na ekonomickém, politickém, ale i náboženském vývoji a jejich reflexi v utváření topografie, respektive v dislokaci obyvatelstva z hlediska sociálně profesního. Podobně jako v celé knize autorka i zde nastiňuje trendy ve vývoji celého města a dokládá je na konkrétní situaci jedné z městských čtvrtí.

Vnímání prostoru a jeho vývoje je předmětem následující kapitoly, která těží informace především z dobových narativních pramenů v čele s cestopisy. Na tyto prameny nahlíží autorka jako na součást dobové mediální komunikace, která nám zprostředkovává zkušenosti obyvatel a návštěvníků Lyonu z jeho každodenního života. Jejich reflexe i následný konstrukt městského prostoru jsou tu představeny na základě percepce antických památek v době raného novověku a jejich začlenění do prostoru města, dále s ohledem na festivity, které pokrývají široké spektrum od náboženských procesí až po maškarády a karnevaly. Ty se odehrávaly v různých otevřených i uzavřených prostorech města a ve vazbě na rozdílné sociální zázemí. Ústřední místo mezi prameny zaujal jeden z průvodců po městě z 18. století, který se soustředil na zpřístupnění a popis uměleckých památek. Autorka ho prezentuje jako konstrukt umělecké topografie města pro jeho návštěvníky. Jistým nedostatkem prezentace tohoto typového příkladu je ovšem skutečnost, že v práci schází doklady o dobové recepci této knížky.

Vedle průvodců zaujaly mezi použitými prameny významné místo i cestopisy a cestopisné zprávy o městě od autorů různého etnického i sociálního původu. Autorka sleduje strukturování jejich textu z hlediska popisu topografie města a vnímání veřejného prostoru. Dokumentuje obvyklé trasy pohybu cestovatelů i prostředí, v němž se setkávali s místními obyvateli. Významnou roli v rámci míst setkání sehrávaly různé typy nocleháren, hostinců a v případě Lyonu i vináren, resp. od sklonku 17. století také kaváren. Uvedeným prostorám se věnuje závěrečná kapitola, koncentrující se na téma kultury pohostinství.

Pohostinnost či pohostinství prezentuje Rau jako základní reflexi městské society a jejího vývoje, jako fenomén, který výrazně ovlivnil formování městského prostoru a současně byl do určité míry jeho odrazem. Klíčovými aspekty, které autorka zohlednila v této kapitole, byl kvalitativní rozvoj, diferenciacie a rozdělení prostor spojených s poskytováním pohostinských služeb. V souvislosti s „místy pohostinnosti“ je sledován zejména vývoj jejich funkce ve vazbě na různé formy komunikace. Diferenciaci pohostinských zařízení, respektive jejich transformaci v průběhu sledovaného období pokládá Rau za významný znak procesu urbanizace. Vývoj pohostinnosti jako základní formy veřejné sociability v raném novověku měl dle autorky přímou vazbu, respektive byl bezprostřední reakcí na různé potřeby domácího obyvatelstva, ale i cizinců, pokud, jako v případě Lyonu, představovali početnější skupinu.

Při sledování vývoje topografie pohostinských zařízení odhalila Rau jisté vzory pro jejich dislokaci, závisující na aktuálních potřebách městské společnosti, ale reflektující i určitá obecná pravidla (výhodná poloha na náměstí, poblíž komunikačních uzlů apod.). Transformace ve formě i postavení pohostinských zařízení je představena také v souvislostech změn v percepce veřejného a privátního prostoru. Autorka se tak zabývá otázkou odrazu dobového vnímání „veřejnosti“ v přístupnosti konkrétních míst poskytujících pohostinské služby pro různé skupiny obyvatel. Řada z nich v raném novověku fungovala v systému omezené veřejnosti, respektive přístup do těchto zařízení byl formálně i neformálně limitován, a to nejen pro určité sociální skupiny obyvatelstva, ale také z hlediska časového. Jisté regulaci vstupu do těchto zařízení odpovídala i jejich vnitřní architektura, která vytvářela oddělené prostory pro uzavřené společnosti.

Pozornosti Susanne Rau neunikla ani otázka chování obyvatel či návštěvníků města ve veřejném prostoru v závislosti na jeho proměnách, které rekonstruuje hlavně na základě soudních pramenů. Jejich užití ovšem do jisté míry deformuje výsledný obraz, protože zmíněné prameny a priori nezachycují „normalitu“ chování městské společnosti, nýbrž právě abnormalitu, respektive vybočení ze standardu chování. Místa poskytující pohostinský servis byla ovšem také prostorem, který sehrával významnou roli v integraci městské společnosti a přinášel koncentraci veřejnosti na malém prostoru. Tam pak velmi často docházelo k překračování norem chování, respektive ke konfliktům, které zachytily soudní prameny. Z konceptu soustředění veřejnosti v prostorech poskytujících pohostinství vychází Rau i v závěrečné úvaze, zaměřené na problematiku

inkluzi a exkluzi, která na těchto místech probíhala intenzivnější a snáze zachytitelnou formou než jinde. Tuto otázku autorka diskutuje opět především s oporou v dochované soudní materii. Dokumentuje různé prostředky i mechanismy (zasedací pořádky apod.), jimiž se oba procesy manifestovaly v uvedeném prostoru, v němž se setkávaly na jedné straně různé skupiny domácího obyvatelstva a cizinci na straně druhé.

Susanne Rau ve své metodologicky inspirativní práci přiblížila proces pozdně středověké a raně novověké urbanizace z hlediska perspektivy vývoje fenoménu prostoru města v úzké vazbě na situaci dobové sociability. Urbanizace tak ve sledovaném období představuje v této práci konstituování, vnímání a osvojení prostoru města. Na příkladu pozdně středověkého a raně novověkého Lyonu se autorce podařilo zaznamenat řadu podstatných aspektů tohoto vývoje, mezi nimiž schází jen srovnání se situací v jiných městech. Jen komparace může z jejich závěrů vyvodit obecnější teze o průběhu procesu urbanizace pozdně středověkých a raně novověkých měst. Katalog témat pro toto srovnání s městy různé velikosti i funkce, vycházející z topografie měst v čele s topografií sociability, zohledňující otázku využívání městského prostoru i existující strukturu a formu veřejnosti a pohostinnosti, nabídla autorka v mimořádném rozsahu.

Olga Fejtová

MĚSTO V PŘEVRAtech KONFESIONALIZACE V 15. AŽ 18. STOLETÍ, (edd.) Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium, Praha 2014 (2016) (= *Documenta Pragensia*, sv. 33), 757 stran.

Sborník *Documenta Pragensia* vychází už více než třicet let, přičemž dodržuje s jistými prodlevami roční periodicitu. Jeho obsah bývá založen na každoroční tematicky sevřené konferenci, pořádané v reprezentativních prostorách Clam-Gallasova paláce (v říjnu 2012 ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR a Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK v Praze, sborník datovaný 2014 vyšel nicméně ještě o dva roky později). Podmínkou úspěchu je jednoznačné tematické a časové vymezení konferencí při současné široké paletě oslovených badatelů (včetně řady zahraničních), a stejně jako v případě následných sborníků také jejich výběrový charakter, neomezující se na prezentující účastníky konference a vyžadující od autorů napsání kvalitních studií.

Lpěním na těchto pravidlech, stejně jako dlouhou dobou vycházení, umožňující pokrýt široké spektrum témat urbánní historie (zejména raně novověké), se řada *Documenta Pragensia* stala jedním ze zásadních, v podstatě nepostradatelných edičních počínů české historické vědy. A to bez ohledu na to, že se vnější hodnotitelé na sborníky dívají „skrz prsty“ a upírají jim akademickou relevanci – právě tento případ ostatně ukazuje, jak nesmyslné je takovéto apriorní a namnoze čistě formální hodnocení.

Snad jediným nedostatkem Document je omezená dostupnost: celou tištěnou řadu vlastní nanejvýš pár jednotlivců a o málo víc knihoven, nadto se v ní špatně hledá.¹ V elektronické podobě jsou na internetových stránkách Archivu hl. m. Prahy k dispozici jen starší čísla (v současnosti do XIX/2001),² a to jen v podobě naskenovaných nebo (nověji) tiskových PDF celých svazků. Právě u takovéto řady, z níž většina zájemců – mimo archiváře a městské historiky sensu stricto – využije jedno, dvě tematická čísla a pár dalších, v různých číslech rozesetých studií, by přitom bylo víc než žádoucí vytvořit solidní internetový archiv, poskytující plné texty všech příspěvků a umožňující rychlé autorské, tematické, časové i jinak specifikované vyhledávání; možná by nebylo od věci ani to, kdyby takto zpracovaný archiv paralelně vždy po několika letech vycházel na CD. Takhle daleko nejsme naneštěstí v případě většiny historických (ani jiných) časopisů, je to však jediná cesta k širšímu užívání a akademickému zhodnocení kvalitních, avšak pro velkou část dnešních studentů i pro mnohé badatele z pohodlnosti „nedostupných“ nebo dokonce „neznámých“ zdrojů, o „zajímavé“ laické veřejnosti, středoškolských učitelích a amatérských historících ani nemluvě. Očekávatelná značná návštěvnost takovýchto internetových stránek i skokový nárůst citací (a plagiátů nejen v rámci studentských prací) by ostatně mohly usvědčit z omylu svrchu zmíněné „sborníkoborce“.

Dost ale obecných tvrzení, třiatřicátý svazek Document je věnován jednomu z nejdůležitějších procesů raněnovověkého evropského náboženského vývoje – konfesionalizaci.³ Pětatřicet statí stejného počtu

¹ Pro usnadnění vznikl před několika lety *Průvodce třiceti ročníky sborníku Documenta Pragensia*, (edd.) LUCIE PROCHÁZKOVÁ – HANA SVATOŠOVÁ, Praha 2010.

² Viz *Documenta Pragensia (starší ročníky v pdf ke stažení)*, Archiv hlavního města Prahy [online], [cit. 4. srpna 2017], <<http://www.ahmp.cz/index.html?mid=110&wstyle=o&page=%27%27>>.

³ Brilantní teoretické uchopení této problematiky zpracovala jedna z editorek sborníku: OLGA FEJTOVÁ, „Já pevně věřím a vyznávám...“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha 2012 (= *Documenta Pragensia Monographia*, sv. 28), s. 18–79;

autorů můžeme přitom rozdělit do několika oddílů (editoři tak ovšem nečinili): nejprve je pozornost věnována sociálním souvislostem a konkrétním případům multikonfesního náboženského soužití a následné rekatolizace českých měst v 16. a 17. století (královská vs. vrchnostenská města, případové studie z Prahy, Olomouce, Jihlavy, Slaného, Sedlčan, Českých Budějovic) s dílčím přesahem k obnově legálního protestantismu na konci 18. století (Brno a Nové Město na Moravě). Následují komparativně významné případy německých, rakouských, uherských a polských měst (konkrétními případy jsou v jednotlivých studiích zejména Brémy, Erfurt, Gdaňsk, Mohuč, Norimberk, Vídeň), již s větším podílem zájmu o novější dějiny a vzájemné vztahy mezi římskými katolíky a protestanty v 17.–18. století.

Tento rozdíl je však pochopitelný, v Českém království, případně Moravském markrabství slavila protireformace královských i většiny poddanských měst úspěchy již před polovinou 17. století, a zůstaly-li někde skryté zbytky vyznavačů reformačních věr, své přesvědčení pečlivě tajili, aniž je byli s to předat dalším generacím. Proto také toleranční obnova českého a moravského protestantismu byla až na výjimky venkovskou záležitostí. Naproti tomu v německých zemích a v Uhrách bylo přes zjevné konfesionalizační snahy soužití dvou a více vyznání mnohem delší, dlouhodobě se zde projevovaly nejen mocenské zásahy „shora“, ale rovněž vzájemné pŕtky, spojenectví a kompromisy mezi jednotlivými konfesemi a jejich (různými) představiteli v konkrétních souvislostech každodenního sociálního provozu. Jednoduše řečeno, bylo tedy o čem psát. Srovnání mezi jednotlivými městy a zeměmi, poskytované vybranými příspěvky, je přitom zajisté kusé a z podstaty věci neúplné (stávající poznání mnohdy ani nedovoluje určit, nakolik reprezentativní jsou případy jednotlivých měst), poskytuje však plastický obraz, který by nemohla zahrnout žádná „národní studie“.⁴

(Pomyslná) třetí část sborníku přibližuje vybrané konkrétní „rekatolizační instituce“, úlohu řeholních společenství (minorité, premonstráti, různé řády v Brně) v českých zemích v předbělohorské době. Na jedné

jediným závažným nedostatkem této studie je skutečnost, že prakticky nezohledňuje českou literaturu. Zkrácený a zjednodušený výklad Fejtové se stal úvodní studií recenzovaného sborníku, na niž navázal Jiří Mikulec zasazením problematiky do kontextu (výzkumu) českých náboženských dějin.

⁴ V relativní úplnosti by bylo možné komparovat jen omezené množství vzájemně dobře srovnatelných případů, jako to v případě pronásledovaných protestantů v oficiálně římskokatolických regionech nedávno udělala kupř. Eva HAJDINOVÁ, *Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století*, Praha 2016.

straně se tak časově vrací k první části svazku, na straně druhé alespoň v určité míře dokumentuje (dřívější) české a moravské analogie ke vztahům a procesům, které v jiných zemích probíhaly déle a které rozkryla druhá část sborníku. Současně můžeme říci, že tyto příspěvky navazují na nedávné bohaté výzkumy českých historiků věnované právě raně novověkým klášterům.⁵ Poslední část je pak zaměřena na „uměleckou reflexi“ a projevy rekatolizace v dobové literární tvorbě (pohřební kázání), výtvarném umění, hudbě a v neposlední řadě v sociálním provozu kulturních institucí (tiskárny, školy). Celkově nízký počet studií a jejich disparátní charakter z tohoto souboru činí spíše miscellanea, jejichž zařazení má – kromě vlastního věcného přínosu – ozvlášťující a „re-kreační“ charakter: zpřijemňují četbu jinak značně kompaktního a pro nezbytnou lokální faktografii čtenářsky úmorného svazku.

Celkově vzato nelze říci, že by sborník *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století* přinášel něco „třeskutě nového“, alespoň pokud mohu soudit podle příspěvků českých autorů a těch zahraničních kolegů, jejichž produkci stíhám soustavně sledovat. To však není účelem publikací tohoto typu. V případě zavedených badatelů jejich příspěvky představují krátké a výstižné shrnutí určité části jejich práce, jež je rozeseta v řadě publikací, na které je odkazováno. V případě mladších autorů jde o prezentaci nových výzkumných témat a výsledků širší akademické obci, která by je jinak snadno přehlédla. Jako celek je sborník dobrým rozvedením problematiky, která měla řadu místních a regionálních, sociálních či institucionálních rovin a specifik a již tudíž nelze bez kognitivních škod glajchšaltovat do podoby souhrnných, obvykle na zemském a/nebo konfesním základě postavených syntéz. Není vyčerpávající, ale dostatečně zřetelně ukazuje mnohotvárnost procesů, vztahů, korporací a osob činných v konfesionalizaci raněnovověkého urbánního prostoru v různých regionech střední Evropy. Zároveň přitom jednotlivé příspěvky přinášejí cenné poznatky badatelům věnujícím se konkrétním tématům, oblastem, epochám či souvislostem. Sborník, stejně jako další novější čísla řady Document, je tak ve všech aspektech plně srovnatelný s analogickými zahraničními publikačními řadami vydávanými prestižními institucemi a/nebo nejnověji v rámci dlouhodobých badatelských programů a skupin, financovaných třeba z rámcových programů Evropské unie.

⁵ Kromě řady individuálních děl různého rozsahu, způsobu i kvality zpracování lze připomenout kolektivní průhledy: *Úloha církevních řádů v pobělohorské rekatolizaci*, (ed.) IVANA ČORNEJOVÁ, Praha 2003; *Locus pietatis et vitae*, (edd.) IVANA ČORNEJOVÁ – HEDVIKA KUCHAROVÁ – KATEŘINA VALENTOVÁ, Praha 2008.

Vzhledem k tomu, že do sborníku přispěli badatelé ze šesti zemí ve čtyřech jazycích (čeština, slovenština, němčina, angličtina), je každý text vybaven krátkým anglickým abstraktem a za celým svazkem následuje rozsáhlý soubor delších anglických či německých shrnutí jednotlivých studií (s. 658–751). Pro širší recepci díla je to určitě dobře, i když čtenáře tištěné verze, beztak značně dlouhé, dalších sto stránek v rukou či na klíně valně nepotěší. Snadno dostupná shrnutí, překračující svým obsahem a charakterem rovinu abstraktů, by naopak byla ozdobou a vysoce praktickým doplněním shora doporučené internetové prezentace Document, stejně jako v případě jiných podobných publikačních řad.

Zdeněk R. Nešpor

Guillebert de Mets, DESCRIPTION DE LA VILLE DE PARIS 1434. Text, translation, and notes by Evelyn Mullally, Brepols, Turnhout 2015, 180 stran.

Co může čtenáře Pražského sborníku historického zaujmout na středověkém popisu města Paříže? Překvapivě mnoho. Předně se s údivem dozví, že rané chvály měst nevznikaly jen v renesanční Itálii a v kabinetech středoevropských humanistů 16. století. Však také autorem latinského Pojednání o chválách Paříže (*Tractatus de laudibus Parisius*) z roku 1323 nebyl nikdo jiný než nonkonformní aristotelik Jan z Jandunu. Neméně pozoruhodný je veršovaný latinský popis francouzské metropole od italského sekretáře vévody Karla Orleánského z roku 1451, a to zvláště díky popisu relikvií v Saint-Chapelle a sochařské výzdoby katedrály Notre Dame. Guillebert de Mets, autor *Popisu města Paříže* z roku 1434, jemuž je kniha věnována, Jandunův spis neznal, zato však čerpal z jiného díla, anonymního rýmovaného seznamu pařížských ulic, tzv. *Dit des rues de Paris*. Prapůvodcem tohoto průvodce byl jakýsi Guillot de Paris, který ho sepsal někdy kolem roku 1300. To je neuvěřitelně záhy, uvážíme-li, že mnohé názvy jím zachycených ulic přežily mnoho staletí.

A právě porovnáním podoby označení ulic Evelyn Mullally dospěla k závěru, že Guillebert de Mets vycházel z až dosud neznámé imitace Guillotova veršovaného vyprávění, které se dochovalo v rukopisu Britské knihovny Cotton Vitellius E x. Nebude na škodu přiblížit si rámcový příběh. Autor líčí, jak po příjezdu do Paříže ztratil na jedné z křižovatek svou ženu. Hledal ji poctivě všude, prošel každou ulici na levém břehu Seiny, pak i na ostrově v Cité a posléze též na pravém břehu. Čas od času

odpočíval v krčmách, a snad i proto manželku nenašel. Řekli bychom, že po průvodcích musela být i ve středověké Paříži poptávka. Zřejmě tomu tak nebylo, neboť i Guillebertův popis se dochoval v jediném, navíc poškozovém rukopisu. Pozornosti badatelů však neunikl, takže byl poprvé zpřístupněn již v roce 1855.

Evelyn Mullally se úkolu ujala velice důkladně, a to z hlediska jak věcného, tak i filologického. Vše podstatné se čtenář dozví v rozsáhlém i obsažném úvodu doplněném poněkud schematickým plánem Paříže v 15. století a reprodukcí počátku díla v rukopisu Belgické královské knihovny 9959-64. Latinský text Popisu města Paříže, jak zní název díla již v rukopisu, vždy na protilehlé straně doprovází překlad do angličtiny, obojí jen s nejnútnejšími poznámkami pod čarou. Značnou část badatelského přínosu tvoří rozsáhlý komentář k překladu, který mimo jiné upřesňuje polohu a případně též dnešní názvy 310 ulic, které Guillebertova topografie zahrnuje.

Guillebert se narodil kolem roku 1390 v Geraardsbergenu ve Flandrech, které se krátce před tím staly součástí burgundského vévodství. Ještě před tím, než vstoupil do služeb vévody Jana Nebojácného, Guillebert snad studoval na pařížské univerzitě. Žádné záznamy o tom nejsou, jeho vzdělání však muselo být na slušné výši, když mohl zastávat odpovědné místo vévodova knihovníka. Živil se však hlavně jako kopista nákladně zdobených rukopisů. Jedním z nich byl francouzský překlad Augustinova veledíla *O Boží obci* z pera Raoula de Presles. Guillebert z něho vydatně čerpal v první, historické části svého Popisu města Paříže. Tyto úvodní partie nejsou původní, Guillebert je zkomponoval z běžně známých románů a kronik, z nichž některé přepsal. Čím starší děje, tím větší jim věnoval pozornost. Jméno současného francouzského krále Karla VI. v jeho Popisu padne jen omylem, protože ve skutečnosti šlo o Karla V.

Topografickou část Guillebert rozdělil do pěti úseků. V prvním podal popis středního areálu (Cité) mezi dvěma rameny Seiny, v němž se nalézá katedrála a královský palác. Rozměry katedrály značně podcenil, počet volně stojících sloupů však udal správně. Kamenné sochy kolem chóru i obrovská malba sv. Kryštofa vzaly později za své. Abychom nepropadli iluzi, co vše se z Guillebertova Popisu dovíme, je na místě dodat, že jde jen o máloslovné zmínky. Platí to i o biskupově paláci a domech kanovníků. Co znalce Prahy nepochybně překvapí, je počet patnácti far v samotné Cité. Královský palác autorovi imponoval rozměry, zvláště pak Velký sál s postavami francouzských králů a s mohutným mramorovým

stolem. V Sainte-Chapelle ho nezaulyaly prosklené prostory s barevnými vitrážemi, nýbrž relikvie sv. Kříže a velká tlapa gryfa, bájného monstra s tělem lva a s hlavou i křídly orla. Ze čtyř mostů na prvním místě uvádí Most směnárníků a zlatníků, jejichž krámy ležely na protilehlých stranách vozovky. Obdobně byly zastavěny i další mosty. Následuje prostý výčet ulic s ojedinělou zmínkou o prostitutkách v ulici Glatigny.

Ve druhém úseku Guillebert podal stručný popis chrámů, ulic a několika výstavných domů na levém břehu Seiny, v dnešní Latinské čtvrti se sídlem univerzity, kolejí a studentských příbytků. Více se rozepsal jen o privilegovaném opatství řeholních kanovníků u Svaté Jenovéfy, jinak sídlo univerzitního kancléře. Jelikož univerzita neměla vlastní správní centrum, rektor vyřizoval záležitosti svého úřadu v kostele Mathurinů, kam svolával též kongregace doktorů a mistrů. Zvláštní postavení mezi početnými kolejemi měla výstavná cisterciácká kolej sv. Bernarda, s nádherným spirálovitě točitým schodištěm. Své koleje měli ovšem v této čtvrti i dominikáni, minorité a karmelitáni. Zatímco výuka kanonického práva probíhala v koleji Dormans-Beauvais, pro svobodná umění a bohosloví byla určena bohatě dotovaná Navarská kolej, na níž mimo jiné působil proslulý teolog Jean Gerson. Guillebert neopomenul v Cité zmínit krámky s drůbeží, vejci a jinými potravinami na náměstí Maubert u Malého mostu a na ostrově Notre Dame pak zápasště a střelnici pro lučištníky nebo střelce z kuše.

Ve třetím úseku se Guillebert vrátil přes mosty na pravý břeh Seiny s velkým počtem kolegiálních i farních kostelů, opatství a výstavných paláců zámožných měšťanů. Ve výčtu kostelů letmo zmínil nápodobu Kristova jeruzalémského hrobu a obraz proslulého válečníka Betrandu du Guesclin v chrámu sv. Kateřiny. V kolegiálním kostele celestinů neopomenul vyzdvihnout vedle jiných „vznešených“ obrazů nástěnné malby ráje i pekla. Zaujal ho též velký hřbitov se špitálem u kostela sv. Neviňátek, na němž se nalézala kostnice s malbami a slovními výklady Tanců smrti. Ty byly dokončeny v roce 1425, takže šlo o jedno z nejstarších vyobrazení uvedeného námětu. Jen ve výčtu se mihnou názvy řady významných paláců včetně královské rezidence v Saint-Pol a opevněné budovy Grand Châtelet, sídla pařížského probošta a představitele královské moci v metropoli.

Na rušném pravém břehu Seiny se ještě zdržíme, neboť život tu kypěl nejen v kupeckých krámech a řemeslnických dílnách všeho druhu, ale i v ateliérech zlatníků, dekorátérů a výtvarných umělců. Svědčí o tom sama jména ulic, a pokud se převládající výrobní odvětví nedalo z jejich

názvu rozpoznat, Guillebert je několika málo slovy napověděl. Pokud jde o výstavné budovy, bylo jich tolik, že se vzdal jejich výčtu. Možná že do paláců aristokratů a vysokých církevních hodnostářů neměl přístup, a proto o nich pomlčel. I tak je pozoruhodné, s jakým obdivem mluví o reprezentačních palácích pěti přebohatých měšťanských rodů, jejichž členové zastávali významné úřady a služby na královském dvoře. Jeden z těchto měšťanských paláců v ulici Prouvaires, jehož majitel Jacques Dussy patřil k důvěrníkům krále Karla VI., Guillebert zřejmě dobře poznal, jak o tom svědčí jeho podrobný popis. Dům sice již nestojí, přesto ho můžeme letmo navštívit.

Hned mohutné dveře s řezbami pávů a různých ptáků dávaly najevo zámožnost majitele domu. Vstupní síň byla vyzdobena obrazy a mravoučnými nápisy visícími na zdech. Jeden z pokojů byl naplněn hudebními nástroji, mezi nimiž nechyběly přenosné varhany. Na všechny prý Jacques Dussy uměl hrát, což je možné, neboť byl členem královny literární společnosti zvané Cour Amoureuse. V jiné komnatě, jež byla určena výhradně pro hry, spatřil šachy, vrhcáby a přemnohé další hry. V paláci nechyběla ani studovna obložená drahými kameny a provoněná lahodnými vůněmi. Nejspíš šlo o reprezentační prostor domu, neboť pulpity s knihami byly v krásně vyzdobené a mnoha sedadly opatřené domácí kapli. Nejvíce ze všeho však zřejmě Guillebertovi imponovala zbrojnice s arzenálem všech soudobých sečných i palných zbraní, válečnické výstroje i všelijakých štítů, z nichž některé činila drahocennými jejich dekorativní výzdoba.

O zbývajících dvou oddílech jen stručně. Ve čtvrtém Guillebert zachytil městské hradby, věže a brány, poslední pak věnoval chvále Paříže a výčtu jejích znamenitostí. Kupodivu mezi ně zařadil i více než 4 000 vináren, 80 000 žebráků a 60 000 kopistů. Pokud se počet obyvatel Paříže odhaduje na 100 000, pak tato čísla jistě nepůsobí věrohodně. Týden co týden bylo podle něho v Paříži snědeno 3 000 ovcí, 240 kusů dobytka, 500 telat a stejné množství vepřů. Každého všedního dne bylo navíc prodáno 700 sudů s vínem, nemluvě o množství vína, z něhož nebyla zaplácena taxa do královské komory. Měl snad Guillebert tyto údaje přímo z finanční správy? To se od jinak pečlivé editorky nedozvíme. Paříž se však mohla pyšnit i svými učiteli, básníky a malíři. Jmenovitě mezi nimi nechybějí zmíněný již teolog Gerson, humanista a překladatel Decameronu Laurent de Premierfait, malíři bratři z Limburga a jistý kopista Perin, který byl ve službách císaře Zikmunda. Je to jediná zmínka o panovnících lucemburského rodu. Marně bychom tudíž v Guillebertově

Popisu města Paříže hledali zmínku o českém králi Janu Lucemburském a jeho sídle v paláci Nestle, tzv. Českém dvoře (Hôtel de Bohême). Přesto snad procházka po Paříži první třetiny 15. století nebyla pro českého čtenáře bez užitku.

František Šmahel

BRESLAU UND KRAKAU IM HOCH- UND SPÄTMITTELALTER. STADTGESTALT – WOHNRAUM – LEBENSSTIL, (Hrsg.) Eduard Mühle, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2014 (= Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Bd. 87), 384 stran.

Osmdesátý sedmý svazek münsterských Städteforschungen zahrnuje čtrnáct studií polských medievistů, historiků, historiků umění a archeologů, které byly mezi léty 2006 a 2011 publikovány v polském jazyce časopisecky, ve sbornících (jedna dokonce vyšla ve sborníku *Sociální svět středověkého města* vydaném v Praze),¹ popřípadě tvoří kapitoly monografií. To, že jsou studie koncentrovány pouze na dvě nejvýznamnější středověká města ležící v dnešním Polsku, na Vratislav a královský Krakov, editorovi sborníku umožnilo v posledních desetiletích stále intenzivnější polské bádání o dějinách středověkých měst, jež jak publikačními výstupy, tak tématy badatelského zájmu dalece přesahuje interes o středověká města v Čechách. Editor sborníku, který donedávna působil jako ředitel Německého historického institutu ve Varšavě, se v mnoha ohledech zasadil o propagaci polské medievistiky v německém badatelském prostředí. (Dnes bohužel ve varšavském německém institutu stojí medievistika zcela na okraji zájmu.) Vedle překladu práce Marcina Starzyńskiego² o krakovské městské radě je dokladem oné propagace recenzovaný sborník.

Editor sborníku při výběru textů položil důraz především na srovnávací charakter. Vratislav, politicky dominující ve slezském prostoru a napojená na českou královskou politiku, byť s jistými odstředivými tendencemi, jež se projevovaly v samostatném politickém i ekonomickém vystupování města jako takového, a Krakov, rezidenční sídlo polských

¹ MAREK SŁOŃ, *Dlaczego tylko jeden Wrocław? Próba porównania rozwoju aglomeracji miejskich Wrocławia, Pragi, Krakowa i Poznania*, in: *Sociální svět středověkého města*, (ed.) MARTIN NODL, Praha 2006, s. 119–131.

² MARCIN STARZYŃSKI, *Das mittelalterliche Krakau. Der Stadtrat im Herrschaftsgefüge der polnischen Metropole*, Köln – Weimar – Wien 2015.

králů, jež si v druhé polovině 14. století vydobylo nejvýznačnější hospodářské postavení v Polském království, byly zvoleny pro své podobnosti a zároveň pro zřetelné odlišnosti jako velmi vhodné příklady. V obou městech docházelo ve 13. a 14. století k výrazným změnám, jež se promítaly v architektonickém vývoji města i v sociokulturním chování místních mocenských elit. Obě města měla rovněž tu výhodu, že v nich v nedávných desetiletích probíhaly velké archeologické výzkumy, a jejich závěry jsou zachyceny ve studiích zařazených do recenzovaného sborníku.

Přítom je ovšem hned na první pohled patrné, že mezi vratislavskými a krakovskými studiiemi v tomto svazku přece jen panují jisté rozdíly. Ve studiích vratislavských hrají mnohem větší roli sociálně a sociokulturně pojaté badatelské otázky, kdežto studie krakovské jsou víceméně omezeny na stavebně historické, stavebně prostorové a architektonické problémy. Tím ale rozhodně nemá být řečeno, že by studie Waldemara Komorovského o stavebním rozvoji Krakova intra muros ve 14. a 15. století, resp. o pozdně středověkých patricijských rezidencích od téhož autora, stejně jako stať o měšťanských domech na krakovském rynku od Marka M. Łukacze, nemluvě o kolektivní studii o přestavbách domů v této centrální části města, zůstávaly u pouhého statického popisu. Naopak, všechny z nich dokládají velmi dynamický rozvoj města především ve 14. století, podmíněný jak bohatnutím měšťanů, tak proměnou Krakova ve skutečnou panovnickou rezidenci, jež měla i ve své městské části plnit reprezentativní funkci. Krakovským stavebně historicky pojatým studiím se vymyká pouze stať Jakuba Wysmułka, věnovaná zbožnosti krakovských měšťanů, kterou autor interpretoval na základě dochovaných testamentů. Autor, známý u nás svou populárně laděnou, avšak nepovedenou knihou o husitské revoluci,³ zde prezentuje část svého výzkumu, nedávno publikovaného monograficky.⁴ Wysmułek ve své studii analyzuje krakovské testamentsy z období let 1303–1396. Pramenná základna, s níž pracuje, je velmi malá: 79 dokumentů, jež tvoří 34 skutečných testamentů a 45 majetkových pořízeních, v nichž se objevují údaje o „zbožných činech“. Jistě i z tohoto důvodu autor přejal moji tezi o testamentu jako anomálii⁵ v pozdně středověké městské spo-

³ JAKUB WYSMUŁEK, *Stos, od którego zgorzał cały kraj. Historia husytyzmu i rewolucji husyckiej*, Kraków 2010.

⁴ JAKUB WYSMUŁEK, *Testamentsy mieszczan krakowskich (XIV–XV wiek)*, Warszawa 2015.

⁵ MARTIN NODL, *Średniowieczny testament jako anomalia*, in: *Dom, majątek, klient, sługa. Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej w społecznej (XIII–XIX wiek)*, (edd.) MARCIN R. PAUK – MONIKA SACZYŃSKA, Warszawa 2010, s. 149–160.

lečnosti a jednotlivé projevy zbožnosti zkoumal nikoli statisticky, nýbrž kvalitativně. Z hlediska tematického se však jeho pojednání nijak neliší od mnoha podobně pojatých výzkumů, neboť si všímá zbožných darů farním kostelům, špitálům, žebravým řádům, kostelům za městskými hradbami, náboženským bratrstvům, jednotlivým duchovním i krakovským bekyním, resp. zmínek o poutích jako projevech zbožnosti krakovských měšťanů (převážně jde o pouti do Říma, teprve na konci století se ojedinele objevují pouti do Cách, Compostely a do tehdy oblíbeného a českými reformátory později tak kritizovaného Wilsnacku).

Archeologickým studiím věnovaným Vratislavi vévodí dvě stati, jejichž autorem je Jerzy Piekalski. V první z nich, lákavě nazvané *Formování veřejného a privátního prostoru ve Vratislavi 13. století*, autor považuje za cézuru dědičné pronajímání parcel soukromým osobám, kupcům a řemeslníkům, kteří na parcele zároveň podnikali i bydleli. Vedle parcel autor traktuje jako privátní sféru i domy, které si měšťané na těchto parcelách vystavěli. Procesu parcelace je rovněž věnována studie Pawła Konczewského, jenž se však zaměřuje na parcely nejen na centrálním náměstí, ale i v přilehlých ulicích, resp. na Dominikánském náměstí. Autor ovšem opakovaně dochází ke zjištění, že původní podobu parcel, jakési „praparcely“, není možné odhalit a také archeologicky je mnohem snazší zmapovat až dělení parcel ve 14. a 15. století, často i díky přestavbám již kamenných domů. Jim z architektonického hlediska v recenzovaném sborníku věnovali pozornost Małgorzata Chorowska a Czesław Łasota, kteří svůj výzkum protáhli až do poloviny 16. století. S přestavbami domů souvisí i druhá studie Małgorzaty Chorowské, v níž autorka zkoumala vlivy šlechtických sídel na podobu měšťanských domů. Podle ní k onomu napodobování docházelo již na konci 13. století a projevovalo se přebíráním staveb typu paláců, používáním cihel a provedením fasád na domech, jež tvoří uzavřené, několikapatrové bloky v uliční frontě. Rovněž utváření specializovaných, vnitřních prostor v domech bylo podle autorky dokladem měšťanského přejímání forem komfortu šlechtického bydlení.

Komfortu, resp. vzájemnému prolínání standardu a luxusu je věnována i studie Jerzego Piekalského a Krzysztofa Wachowského. Autoři se zde pokoušejí stanovit jakýsi standard měšťanského bydlení, a to jak z hlediska architektonické podoby domu, tak z hlediska jeho výzdoby a vybavení. Ve svém výzkumu docházejí ke zjištění, že prvky reflektující snahu o luxus nacházíme nejen v patricijských domech, ale i v domech středně majetných měšťanů, což do značné míry relativizuje vedení

ostřejší hranice mezi luxusem a standardem. Autoři si toho však jsou dobře vědomi. S architektonickými změnami města souvisel i jeho prostorový rozvoj. Jak ukázal Marek Słoń, Vratislav byla v tomto ohledu atypická, protože na rozdíl od Prahy a Krakova nevzniklo ve Vratislavi další, z právního hlediska svébytné město, jež by dynamizovalo rozvoj města starého. Příčiny tohoto specifického vývoje autor spatřuje především v odlišných vztazích vratislavských měšťanů k zeměpánům, než jaké panovaly v Praze a Krakově. Snaží se doložit, že vratislavští měšťané se na rozdíl od staroměstských a krakovských dokázali ubránit snahám o rozšíření města nikoli v rámci jedné obce, nýbrž prostřednictvím zakládání nových, právně samostatných obcí.

Na úvahy o přebírání šlechtických zvyklostí ve způsobu života a především v bydlení vratislavskými měšťany navazuje studie Mateusze Golińskiego, jež vychází z jeho prosopograficky pojatých monografií o vratislavských měšťanech. Z jedné z nich⁶ je přetištěna i jeho pramenně bohatě zdokumentovaná analýza proměn majetkových vztahů vlastníků nemovitostí na hlavním vratislavském náměstí mezi léty 1345 a 1420. Ta na jedné straně dokumentuje ohromnou dynamiku změn vlastnictví, časté prodeje nemovitostí v centrální části města do cizích rukou. Získání nemovitosti na náměstí autor spojuje se snahou dotyčného měšťana uplatnit se ve správě města. Na druhé straně však vratislavská topografie jasně ukazuje, že velká část, nejméně polovina radních vlastnila domy nikoli na náměstí, nýbrž i v jiných, sociálně ne tak exkluzivních částech města.

Nejbohatší vratislavští měšťané získávali svůj majetek obchodními aktivitami. Jedním v nejvýznamnějších obchodních partnerů Vratislavi byl Krakov. Jak ukazují nejnovější prosopografické výzkumy Mateusze Golińskiego ve zde publikované studii, krakovský a vratislavský patriciát byl provázán řadou vztahů. Dokládá to jak výzkum městského přistěhovalectví, tak rodinné vazby, rozkryté především prostřednictvím pramenů týkajících se majetkoprávních a dědických sporů, vzniklých v důsledku druhých sňatků žen vratislavského původu, které se provdaly či přestěhovaly do Krakova. Oboustranné vazby mezi Krakovem a Vratislaví prokazují i koupě nemovitostí ve Vratislavi osobami krakovského původu, stejně jako rentovní podnikání, jak to rovněž prosopograficky doložil Grzegorz Myśliwski ve studii, jež je překladem kapitoly jeho

⁶ MATEUSZ GOLIŃSKI, *Przy wrocławskim rynku. Rekonstrukcja dziejów własności posesji, Część 1: 1345–1420*, Wrocław 2011; *Część 2: 1421–1500*, Wrocław 2015.

knihy o místu Vratislavi v evropském obchodu a ekonomice pozdního středověku.⁷ V každém případě nejen tyto dvě studie, věnované provázanosti vratislavských a krakovských elit, ukazují, že z hospodářského hlediska Slezsko a Malopolsko představovaly prostor propojený intenzivními osobními a finančními kontakty. Ty mohly mít vliv i na přenášení kulturních a politických vzorců z jednoho prostředí do druhého.

České bádání o dějinách středověkých měst může v tomto ohledu jen želet, že se mu nedostalo stejné možnosti jako badatelům polským, totiž prezentovat v rámci münsterských Städtetforschungen to nejzajímavější, co bylo u nás publikováno za poslední dvacetiletí. Německý historický institut v Praze zkrátka nemáme a komise pro srovnávací dějiny měst českou historiografii prezentovala pouze prostřednictvím německého vydání ryze právněhistoricky pojaté knihy Jiřího Kejře o počátcích českých měst.⁸ Ta ale reflektuje metodologické přístupy ke vzniku měst v podobě, jež tkví hluboko v myšlení šedesátých a sedmdesátých let 20. století, a na nové interpretační trendy nebrala ohled. Je nutno konstatovat, že oproti polskému bádání bohužel stojíme zcela na okraji zájmu německé urbánní medievistiky. V příštích desetiletích se na tom patrně nic podstatného nezmění.

Martin Nodl

⁷ GRZEGORZ MYŚLIWSKI, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII–XV wiek). Centrum czy peryferie?*, Wrocław 2009.

⁸ JIŘÍ KEJŘ, *Die mittelalterlichen Städte in den böhmischen Ländern*, Köln – Weimar – Wien 2010.

Marcin Starzyński, DAS MITTELALTERLICHE KRAKAU. DER STADT-RAT IM HERRSCHAFTSGEFÜGE DER POLNISCHEN METROPOLE, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2015 (= Städtetforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Bd. 92), 223 stran.

Monografie Marcina Starzyńského je zkrácenou verzí polské knihy *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, vydané v roce 2010 krakovským nakladatelstvím Vistulana. Změny oproti polskému vydání jsou minimální. Autor fakticky pouze vypustil prosopografický soupis krakovských radních z 13.–15. století (s. 211–301) a stručný přehled dluhů městské rady z let 1412–1490 (s. 339–342). Strukturou a pojetím se jedná o práci diplomaticko-správní. Autor ji rozčlenil na dvě období: do roku 1312, kdy

byl v Krakově nejvyšším představitelem městské správy fojt, resp. mezi léty 1312 a 1500, kdy městu vládla svébytná městská rada. Otázky, které si položil v souvislosti s činností krakovské městské rady, jsou v jeho případech ryze tradiční: jakým způsobem se rada formovala, jaké byly její kompetence, jak byli radní vybíráni a voleni, zda v radě působili radní krátkodobě, či dlouhodobě a zda krakovská rada tvořila uzavřenou mocenskou skupinu osob. Mimo tento okruh otázek se autor snažil na základě dochovaných pramenů postihnout i obchodní politiku města a podíl krakovské rady na celozemské politice od konce 13. do konce 15. století. Především pro prosopografickou část své práce, v níž se zaměřil na konkrétní osoby krakovských radních, Starzyński využil pramenný materiál v podobě radních manuálů, soudních knih, početních knih, městských kopií a spolu s tím i listin, dochovaných v archivech měst, s nimiž Krakov ve 14. a 15. století udržoval intenzivní styky (především Vratislav, Norimberk, Bardejov, Lvov).

Starzyński velmi detailně, v diskusi s bohatou literaturou, analyzoval nejen právní lokaci města v roce 1257, ale také rychlý rozvoj městské samosprávy. Na rozdíl od pražských poměrů máme totiž v Krakově doloženu existenci jak městského soudu, jehož členové byli s největší pravděpodobností jmenováni fojtem (dědiční fojti jsou v Krakově doloženi hluboko před rokem 1257, nejméně od dvacátých let 13. století), tak i městské rady záhy po lokaci. Městskou radu jako samosprávný orgán máme doloženu přinejmenším již v roce 1264, tedy pouhých sedm let po právním založení města (v lokačním privilegiu se o radě samozřejmě nemluví).

První podrobnější údaje o krakovských radních pocházejí z přelomu 13. a 14. století. Rada tehdy čítala šest osob, které byly podle magdeburského vzoru vybírány na návrh rady odstupující. V raném období však ještě neexistoval pevný termín jmenování nové rady, i když se postupem doby prosazoval týden po páté neděli velikonoční. Zlom ve vývoji znamenalo povstání fojta Alberta v letech 1311–1312, kdy vzrostl počet radních na osm a kdy se rada, patrně jako celek, zapojila do revolty proti Vladislavu Lokýtkovi. Daný okamžik představoval vrchol politických aspirací krakovské rady, jež si osobovala právo společně s fojtem jmenovat nového vládce. Neúspěch povstání vedl ve svém důsledku k vyhnání radních, v některých případech i k jejich usmrcení, třebaže doloženo ho nemáme. Naopak máme k dispozici doklady o konfiskaci majetku některých osob, jež byly do povstání zapojeny (s. 46–47). Bezprostředně po potlačení revolty byla jmenována nová sedmičlenná rada na dlouhých sedm let.

Rovněž v následujících letech byly rady jmenovány velmi nepravidelně na několik let najednou. Jako sedmičlenná působila rada až do roku 1362, kdy byla bez pramenně doložitelného vysvětlení jmenována rada desetičlenná. Z téže doby pocházejí i zprávy o sporech krakovských měšťanů se zemskými či královskými úředníky, stejně jako zpráva o královském nařízení, jež mělo napříště upravovat způsob volby rady (autor ho nově, byť zcela hypoteticky, datuje právě do roku 1362). Pozoruhodné je, že počet radních nezůstal trvale na deseti, ale postupně klesl na osm, resp. na původních sedm členů. Radu měli ovšem napříště jmenovat krakovský vévoda či královský správce (není jasné, zda po vzájemné dohodě, či zda stačil jen jeden z nich). Důležitější je však skutečnost, že podle tohoto nařízení měli polovinu rady tvořit řemeslníci (populo mechanico) a polovinu kupci (populo civili ac mercatorum). Praxe poslední čtvrtiny století byla však jiná: rada byla tehdy osmičlenná a jmenoval ji výhradně krakovský vévoda.

Dalším zásahem do způsobu jmenování rady byl radní výnos z roku 1404, který upravoval obsazení rady až do roku 1407. V souvislosti s ním autor věnoval značnou pozornost osobě radního Andrzeje Wierzyńka, jenž byl obviněn a následně usvědčen ze zpronevěry radních peněz. Andrzej se hájil tím, že si pouze bral to, co mu rada dlužila za vykonané služby. Trest smrti byl vykonán stětím a tělo bylo pohřbeno za městskými hradbami za Novou bránou. Andrzejův syn, jenž se později stal radním, však na místě uložení otcova těla nechal postavit kostel sv. Gertrudy. To, že provinění otce syna nedehonestovalo, způsobila skutečnost, že soudní proces, který rodina vyvolala, byl z právního hlediska natolik komplikovaný, že se do něj nakonec musel vložit sám král, který na celou záležitost raději uvalil „věčné mlčení“. Spor o radního Andrzeje Wierzyńka podle Starzyńského odráží vnitřní konflikty v radní vrstvě. Do souvislosti s napětím ve městě dává autor i pogrom, jenž v Krakově propukl v březnu roku 1407. Zde však měl autor přihlídnout k podrobné kapitole věnované témuž tématu v knize Hanny Zaremské.¹

Ostatně celé 15. století nahlíží autor z hlediska činnosti rady prizmatem konfliktů. Pozornost proto věnuje spíše než běžnému, každodennímu konání rady (zdůraznění si zaslouží doklady o součinnosti staré a nové rady) okamžikům, kdy se rada dostávala do střetu buď

¹ HANNA ZAREMSKA, *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*, Warszawa 2011, s. 456–477.

s krakovskými měšťany, nebo se šlechtou, resp. s panovníkem. Pozoruhodný je v tomto ohledu rok 1418, kdy z řad měšťanů, napůl z řad kupců a napůl z cechů, byla jmenována komise, jež měla dohlížet na městské hospodaření. Ještě více to platí o události související se zavražděním magnáta Andrzeje Tęczyńskiego, v němž tvrdé tresty postihly část samotných radních. Na rozdíl od Zdzisława Nogy² však Starzyński nedospívá k závěru, že by v průběhu 15. století došlo k zásadní výměně krakovské mocenské elity. To, že se objevovali noví radní, podle něho souviselo s přirozenou změnou osob, které zasedaly v radě, jež ale podle jeho soudu nebyla v Krakově 15. věku společensky či dokonce rodově uzavřeným celkem. Bohužel se však jedná o pouhé teze, které autor ve skutečnosti analyticky nedoložil.

Relativně obsáhlá kapitola o kompetencích rady nepřináší nic podstatně nového. Autor v ní popisuje vydávání nejstarších radních nařízení, resp. zásahy rady jak do městského obchodu, tak do chodu krakovských cechů. Rovněž dva připojené exkurzy pouze konstatují radní snahu o získání patronátu nad kostelem Panny Marie, resp. vztah městské rady k obnovení krakovské univerzity. Ono lákavé téma vztahu města a univerzity zůstalo, bohužel, méně než naznačeno, s konstatováním, že otec Matouš z Krakova neměl nic společného s mocnou rodinou Stadtschreiberů.

Kapitola o obchodní politice je jakýmsi hutným doplňkem k dosavadnímu bádání, jemuž dodnes vévodí již letitá monografie Stanisława Kutrzeby.³ Podkladem pro analýzu ekonomických aktivit krakovské rady byly autorovi početní knihy, dochované z let 1390–1393, 1395–1405, 1407–1410, 1414, 1431 a 1487. Starzyński především pro přelom 14. a 15. století na jejich podkladě zkoumal politiku darů města vůči panovníkovi a královně, resp. vůči panovníckému dvoru, královským a zemským úředníkům či církevním hodnostářům. Obchodní politiku města, pokud vůbec můžeme takto moderní termín použít, autor ohledal prostřednictvím privilegií, jichž se městu dostávalo od panovníků, a prostřednictvím ochrany krakovských kupců obchodujících nejen v Polsku, ale i na evropských trzích. Na základě dochovaných pramenů dospívá k závěru, že z obchodní politiky profitovala pouze úzká vrstva radních z řad kupců, jejichž obchodní zájmy se v tomto ohledu kryly s obchodními zájmy města. Otázkou však je, zda z výsadního postavení krakovského obchodu

² ZDZISŁAW NOGA, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Kraków 2013.

³ STANISŁAW KUTRZEBA, *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*, Kraków 1902. Nově byla Kutrzebova práce vydána v souboru jeho studií *Finanse i handel średniowiecznego Krakowa*, Kraków 2009.

v království netěžili i kupci ostatních polských měst, vzhledem k rodinnému propojení některých kupeckých rodin v Polsku, a tedy i propojení jejich kupeckých aktivit. Utváření obchodních sítí, navázaných na krakovské kupce, Starzyński v tomto ohledu bohužel nezkoumal.

Kapitola věnovaná politické roli města má vcelku skrovné vyznění. Autor si je vědom skutečnosti, že Krakov až na úplné výjimky samostatnou politickou činnost nevyvíjel, což do značné míry souviselo se stavovskými zcela upozaděným postavením měst v Polském království. Starzyński to zcela přesně charakterizuje, když říká, že krakovský patriciát na rozdíl od pruských řádových měst působil pouze na okraji „velké“ politiky (s. 142). Jasně se to ukazuje jak ve výhradně úvěrové podpoře panovníka ve střetu s řádem německých rytířů, tak při financování královských posílů z městské pokladny. Pravdou však je, že královští poslové, placení z městských peněz, mohli během svých diplomatických aktivit pozitivně působit i v ryze městských záležitostech. Případů, kdy se rada protivila panovníkovým požadavkům, je pro 15. století doloženo velmi málo. Samostatně, proti vůli krále, rada – resp. celé město – vystoupila pouze v roce 1425, kdy původně odmítala holdovat Jagiełlovu čerstvě narozenému synovi. Nakonec se však tlaku podvolila a přísahu složila. Z jazykového hlediska je zajímavé, že radní přísahali německy. Shromážděnému davu však byly panovníkovy požadavky předloženy jak německy, tak polsky. Samotný zápis o složení a formě přísahy byl ale pořízen latinsky (s. 152–153). Politicky aktivně Krakov vstupoval do jednání mezi králem a řádem německých rytířů. Jak se ale zdá, iniciativa neležela v tomto ohledu na polském panovníkovi, nýbrž na pruských stavech, kteří spatřovali v polských královských městech garanta dojednaných příměří. Autor v tomto ohledu mluví o instrumentální, tedy účelové roli města. S tím lze jistě souhlasit, ale na druhé straně i samostatná politika městské rady, proti vůli panovníka či polské šlechty, se nedá charakterizovat jinak než jako instrumentální, a tudíž ji v tomto ohledu není třeba stavět do protikladu.

Závěr Starzyńského knihy (s. 160–163) je – popravdě řečeno – dosti překvapivý. Autor zde tvrdí, že v radě stále častěji zasedaly několik let po sobě stejné osoby, a pokud již nebyly členy rady, tak měly podíl na správě města jako tzv. staří radní. Cesta do rady prý často vedla přes zasedání v soudních orgánech města. Doloženy jsou však osoby, které byly již nedlouho po přistěhování do města a po přijetí městského práva (časové údaje o přistěhování do města a následném přijetí městského práva však autor nikde nezkoumal) zvoleny do městské rady díky své

dřívější úřední činnosti, nebo díky svému majetku. Autor však uvádí pouze tři jména: Andrzej Czarnysza, Mikolaj Serafin a Jan Boner. Hlavní roli v radě hráli v 15. století dle jeho soudu velcí kupci, kteří se podíleli na mezinárodním obchodu a finančními transakcemi byli svázáni s panovnickým dvorem či vysokými zemskými úředníky, přičemž vstup do rady pro ně měl být vrcholem úřednické kariéry. Vše, co Starzyński tvrdí, je jistě možné a také pravděpodobné, avšak z jím provedeného výzkumu to nevyplývá. Analyticky totiž nic podobného nevyzkoumal. Jeho prosopografický soupis radních s údaji o jejich činnosti v radě, popřípadě působení v roli přisedících městského soudu, jsou pouhým, bez analýzy ponechaným, suchým výčtem.

Starzyńského výzkum tak zůstal stát na půli cesty. Na rozdíl od Zdzisława Nogy, jenž z prosopografického výzkumu radní elity vyvodil závěry ohledně její mobility, povolání a hospodářských aktivit radních, ohledně rodinných vazeb mezi radními, resp. důsledků vstupu do rady na majetkový a sociální vzestup příslušníků elity, Starzyński se takto pojatým problémům nevěnoval. Vůbec se nezamyslel nad tím, proč se někteří bohatí, i s obchodem spjatí krakovští měšťané programově na činnosti rady nepodíleli, tedy vědomě do ní nevstupovali a úřední či politická kariéra jim byla cizí. A přitom právě takto koncipované výzkumy odlišují dnešní urbánní dějiny středověku od tradičního a klasického diplomaticko-správního přístupu ke středověkým městům⁴ a jejich samosprávným orgánům. Starzyński sice zcela nepochybně obohatil starší znalosti o krakovských dějinách 13.–15. století, prostřednictvím nově zkoumaných pramenů vnesl více světla do krakovského městského hospodaření, a to především z hlediska darů a podílu na panovnické politice, avšak v případě sociálních dějin krakovských elit, nemluvě o krakovské společnosti jako celku, mohl přinést mnohem víc. Jeho tvrzení o uzavřenosti či otevřenosti krakovské mocenské elity zůstávají spíše tezemi, jež bude napříště třeba doložit mnohem hlouběji sociálně-historicky pojatým výzkumem.

Martin Nodl

⁴ Ostatně stejně ryze diplomaticko-správně, bez sledování sociálních aspektů, je pojata i další Starzyńského kniha, *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*, Kraków 2015.

Harm von Seggern, QUELLENKUNDE ALS METHODE. ZUM AUS-SAGEWERT DER LÜBECKER NIEDERSTADTBÜCHER DES 15. JAHR-HUNDERTS, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2016 (= Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte, Bd. 72), 328 stran.

První část rozsáhlé práce o pozdně středověkém Lübecku vychází z autorova habilitačního spisu. Plánovány jsou ještě další dva svazky; ty autor sám charakterizuje jako vysloveně zaměřené na hospodářské dějiny, zatímco předkládaný první svazek má přinášet důležitá metodická východiska a podstatná zjištění, pokud jde o výpovědní hodnotu základního pramene práce, tzv. Niederstadtbücher města Lübecku. K tomu je třeba vysvětlit, že v Lübecku ovládla během 13. století městská rada soudnictví, dosud vykonávané rychtářem (*Vogt*), a vznikly dva radní úřady soudců (*Gerichtsherren*), které převzaly jeho působnost; od konce čtyřicátých let 14. století se pro tento nový soud objevuje označení „iudicium minus“, *Niedergericht*, a odtud již vede cesta k označení příslušných soudních knih. Jejich „předkem“ byla kniha, do níž měly být podle zmínky z roku 1277 zapisovány dluhy. K tomu postupně přibýly další typy zápisů. Podle autorova názoru by mohlo jít o nejrozsáhlejší soubor městských knih z německého území – nakolik lze podle dosavadní neúplné evidence zjistit. I v průběhu doby – a to i zcela nedávno, po druhé světové válce – došlo k některým ztrátám.¹ Zvláště pozoruhodné je, že od roku 1481 jsou tyto knihy v Lübecku dochovány ve dvou paralelních řadách – jako čistopisy, psané na pergamenu poměrně velkého formátu (35 × 25,5 cm), a jako koncepty na papíru poněkud menšího formátu (30 × 22 cm).

Autor rozčlenil práci do šesti kapitol. Nadobyčej rozsáhlý je úvod, což je zjevně způsobeno tím, že autor do této kapitoly neumístil jen obligátní seznámení s prameny a s dosavadním zpracováním tématu, ale soustředil zde většinu svých obecně metodických úvah o dějepiscectví, úloze pramenů v historikově práci a při poznání minulosti vůbec, ale také o významu městských knih jako pramene a o možnostech jejich využití. Zde se poměrně výrazně projevuje trochu odlišné prostředí, v němž se pohybuje německý badatel. Pro většinu českých historiků, prošlých výukou na některé ze zdejších univerzit, patrně nepředstavuje zvláštní problém to, že se k minulosti dostávají zprostředkovaně, prostřednictvím

¹ Autor hned v úvodních pasážích své studie stručně připomíná osud velké části lübeckého městského archivu – ten byl na sklonku války ukryt v dole, po válce zavlčen do Sovětského svazu a částečně také uložen v Postupimí; vrácen do Lübecku byl koncem osmdesátých až počátkem devadesátých let 20. století (s. 18).

pramenů. Někdy postupují ověřenými metodami na dlouho využívaných typech pramenů, někdy se podaří položit nové otázky nebo najít nový způsob, jak se prostřednictvím pramenů pokusit o rekonstrukci minulosti. Stejně i městské knihy jako pramen nepředstavují zvláštní problém pro toho, kdo prošel základním kurzem pomocných věd historických a slyšel tudíž o základních typech úředních písemností ve středověku. Autor se však s obojím teprve obšírně vyrovnává.

Další kapitola je již zaměřena konkrétně na správní dějiny Lübecku, tedy vlastně na kontext, v němž byly městské knihy vedeny. I zde se autor vyrovnává s určitým metodickým problémem – pojem *Verfassung* a s ním související termín *Verfassungsgeschichte* mu příliš evokuje nějaké písemně fixované městské zřízení, a proto pro středověkou realitu, fungující na základě psaných ustanovení různého původu i závažnosti i nepsaných jednání a obyčejů, upřednostňuje termín „Verfassheit“. Jinak však poskytuje čtenáři vcelku přehledný tradiční přehled vývoje města a jeho správy, přičemž neopomíjí ani lübecké městské právo. Čtenář by očekával, že další část knihy se již zaměří na samotný pramen – tedy na příslušné městské knihy. Je tomu skutečně tak, jen se nesmíme nechat zmást názvem *Methodik*. V této kapitole je podrobně pojednáno o jazyku knih, a to nejen ve smyslu jeho zařazení do určité struktury středověké němčiny, ale také o vazbě zápisů na lübecké právo, o souvislosti mezi délkou zápisů a jejich obsahem. Podrobně autor sleduje způsoby datování zápisů, případně vynechávání datace. I v lübeckých knihách, podobně jako ve středověkých listinách, jsou zachytitelné případy časové diference mezi právním pořízením a jeho písemným zaznamenáním. Zajímavý je postřeh o oficiálním datování podle zvyklostí císařské kanceláře, tedy s počátkem roku 25. prosince, zatímco v každodenním životě se užíval začátek roku 1. ledna. Zvláštní oddíl je věnován osobním jménům v knihách a měnovým jednotkám. Druhá část této kapitoly se zaměřuje na vznik zápisu: Do knih bylo zapisováno jak z iniciativy stran, tak na příkaz rady. Je zde také analyzována instrukce pro vedení knih z roku 1478. Velkou pozornost autor věnuje konceptům a vztahu mezi koncepty a čistopisy zápisů.

Následuje kapitola nazvaná Formální analýza. Zde by čtenář mohl očekávat pojednání o vnějších a vnitřních znacích sledovaných pramenů; do jisté míry tomu tak je. Část informací však autor umístil již do předchozí kapitoly. Zde se soustřeďuje na rozbor formuláře zápisů. Přitom si z diplomatiky – která se v jeho pojetí zabývá (patrně pouze) listinami – vypůjčil vcelku účelně termíny protokol a eschatokol. Výkladem

o protokolu, tedy o úvodních partiích zápisů, kapitola začíná. Poté však následuje rozbor různých typů zápisů – narovnání sporů před radou, svědectví, rozhodnutí rady atp. Kapitola končí výkladem o eschatokolu, tedy o příkazu k zapsání do knihy, dataci a svědcích pořízeních.

Další kapitola, rozbor obsahu, je v zásadě sestavena podle jednotlivých typů pořízeních. Autor přitom sleduje i jejich četnost v závislosti na čase – v intervalech 1478–1481, 1481–1488, 1489–1495 – což souvisí s časovým rozsahem jednotlivých knih. Celkem rozlišuje šestnáct hlavních typů, na něž připadá zhruba polovina všech zápisů (3 560 ze 7 570): knihy byly obsahově značně pestré. Dlužní záležitosti tvořily stále ještě nejpočetnější skupinu (953), nicméně lze zde nalézt početné zápisy týkající se testamentů a pozůstalostí, poručnictví, ale také třeba zápisy o propuštění z vězení. Zvláštní oddíl autor věnuje vztahu knih k notariátu, kde vidí zřetelné souvislosti, ostatně v knihách je zmiňována řada notářských instrumentů: Městští písaři působili často i jako veřejní notáři. Zápisy knihy sloužily nezřídka k zajištění práv stejně jako notářský instrument.

Pozoruhodná je šestá kapitola, věnovaná osobám v knihách – a to nikoli zmiňovaným měšťanům a obyvatelům, jejichž záležitosti se v zápisech objevují, ale zvláštní kategorii – prokurátorům a zástupcům stran. Ti při řízení před městskou radou vystupovali velmi často a na sklonku středověku docházelo už k jejich profesionalizaci. Tito specialisté dávali patrně městskému právu na sklonku středověku konkrétní podobu. Materiál umožnil věnovat se podrobněji konkrétní osobě – Jasperovi de Man, který se v zápisech vyskytuje v letech 1478–1492.

Práce je uzavřena – jak autor ostatně avizuje již v úvodu – závěrem, který je spíše mezibilancí. Seegern zde znovu odkazuje na úvod, kde se zamýšlel obecněji nad úlohou pramenů, a shrnuje hlavní závěry své studie, která měla být konkrétním rozpracováním možností využití určitého pramene – jednoho z typů lübeckých městských knih. Vychází přitom z představy o nauce o pramenech (*Quellenkunde*) jako o univerzální disciplíně, která činí prameny využitelnými pro historickou práci. Přináší řadu postřehů o výpovědní hodnotě knih pro hospodářské dějiny, ale také o možnostech využití knih jako ego-dokumentu.

Co říci o této studii celkově? Autor zná dobře starší i současné německé bádání o městských knihách, městském právu a správě. V rozsáhlém seznamu literatury však přece poněkud překvapí absence některých prací (M. Thumser, J. Tandeki, apod.); neněmecké (francouzské) knihy se objevují výjimečně a jde pak o obecně metodické texty J. Le Goffa a J. Veyna. Zpracování lübeckých knih je důkladné, přináší nejen

poznatky k dějinám konkrétního města, ale i řadu postřehů, které lze srovnat se situací jinde nebo využít jako metodický podnět. Text je někdy poněkud nepřehledný, zahlcený konkrétními příklady. Informace, které by čtenář očekával, jsou obtížně k nalezení, případně nejsou k nalezení vůbec. Velmi malá pozornost je věnována vnějším znakům pramene – nejde jen o formát a psací látku, význam mohou mít i údaje o vazbě, o pečlivosti či zběžnosti písma, vyznačovacích písmech či iniciálkách. Jaké další typy knih a úředních písemností v soudobém Lübecku existovaly – to si čtenář částečně dovodí (*Oberstadtbücher*), avšak pro další informaci by musel sáhnout po známé a i zde často citované práci E. Pitze z roku 1959.² Kniha tak působí poněkud nevyrovnaným dojmem; vedle inspirativních a dobře doložených zjištění stojí opomenutí důležitých informací, vedle znalosti metodických přístupů posledního století místy poněkud násilně působící snaha obhájit roli pramenů v historikově práci a zdůraznit význam městských knih jako pramene. Přínosné části však nad dílčími nedostatky rozhodně převažují.

Hana Pátková

² *Schrift- und Aktenwesen der städtischen Verwaltung im Spätmittelalter, Köln – Nürnberg – Lübeck*, Köln 1959 (= Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln, Bd. 45).

Helmut Bräuer, IM DIENSTE DES RATES. ORDNUNG UND MACHT-REALISIERUNG DURCH RATSBEDIENTETE IN EINIGEN STÄDTEN OBERSACHSENS UND DER LAUSITZ ZWISCHEN 1500 UND 1800, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2013, 196 stran.

V literatuře k dějinám městské správy patří mezi často frekventovaná témata problematika městských rad a dalších orgánů, představujících vrchol pomyslné mocenské pyramidy v místním prostředí. Platí to i pro období raného novověku: obvykle nejpozději od 16. nebo 17. století disponují archivy středně velkých a větších střeoevropských měst prameny umožňujícími podrobně rekonstruovat podíl městských elit na výkonu moci. Mnohem méně je však zpracována problematika tzv. menších městských úřadů a těch zaměstnanců města, kteří se ve službách obce zabývali výkonem moci na nižší a nejnižší úrovni. Především těm posledně jmenovaným je věnována monografie Helmuta Bräuera, jehož dřívější práce jsou vedle městského kronikářství a regionálních dějin Saska obecně zaměřeny zvláště na nižší vrstvy městského obyvatelstva v raném novověku. Měl-li v německém a rakouském měřítku autor

alespoň částečně na co navazovat, nalézal recenzent během čtení jen nemnoho českých studií, v nichž by mohl snadno hledat analogie nebo rozdíly pro české prostředí. Odhlédneme-li od klasických prací Zikmunda Wintra a novější literatury k městským kancelářím, resp. hrdelnímu soudnictví, představují obecní zaměstnanci nižších kategorií dosud jen velmi málo sledovanou sociální skupinu. Průkopnická práce Františka Išy o královédvorských branných z 18. století (*Krkonoše – Podkrkonoší* 9, 2009) přitom dokazuje, že vinu nenese v první řadě nedostatek pramenů. Ledacos se k tomuto tematickému okruhu lze dozvědět alespoň ze studií, které se snaží komplexně postihnout správu jednotlivých měst v celé její šíři.

Jeden aspekt se mi zdá symptomatický pro dosud nepříliš výrazný zájem české historiografie o uvedenou problematiku. Již v podtitulu Bräuerovy knihy je použit jednoznačný termín *Ratsbedienstete*, z něhož na první pohled plyne, že pozornost patří zaměstnancům města přímo podřízeným městské radě, a to v širokém spektru od prestižní funkce městského písaře až po posledního biřice. V české historiografii bychom podobně široký termín hledali marně. Mluvíme-li v prostředí zdejších měst přímo o „radním služebníkově“ (*servus*), pak je tím v dobové terminologii míněna funkce relativně vysoké váhy. (Jejím dozajista nejznámějším nositelem byl staroměstský *servus* Mikuláš Diviš z Doubravína, potrestaný v rámci staroměstské exekuce v roce 1621 přibitím za jazyk k šibenici a někdy nepřesně označovaný jako písař.) Souhrnné označení odpovídající uvedenému německému výrazu ale nemáme, budu tedy nadále při vědomí nebezpečí jistého zjednodušení užívat označení „zaměstnanci města“, resp. „obecní zaměstnanci“, přičemž mám na mysli skupinu osob podřízených radě a jí při nástupu do zaměstnání (a někdy i opakovaně v jeho průběhu) přísahajících.

Bräuerova kniha má přehlednou strukturu. Po krátkém úvodu, zahrnujícím úvahy o dobově podmíněných definicích sloužících a služby, následuje přehled starších i novějších témat ve výzkumu dějin městské správy. Autor se netají jistou skepsí k některým směrům výzkumu, dominujícím v posledních desetiletích (sociální disciplinace, konfesionalizace – souhlasit lze určitě s tím, že některými badateli je související terminologie užívána povrchně). Rovněž termín „služba“ je třeba chápat podmíněně – jiná byla spíše v obecné rovině pojímaná „služba“ radního písaře, jiná doslovná služba biřiců, vartýřů nebo poslů.

Rekonstrukce obecnějších jevů běžných při obsazování místa některého z obecních zaměstnanců je do jisté míry omezena povahou

pramenů – rozhodující část jednání byla jistě vedena ústně, okolnosti rozhodnutí rady nebyly zpravidla zaznamenávány, nebo se tak nedělo příliš podrobně. V předmoderních městech se informace o uvolnění místa obecního zaměstnance mohly dobře šířit nejspíše ústně, a to poměrně rychle. Dochovány jsou ovšem některé žádosti zájemců, na jejichž základě Bräuer představuje nezbytné prvky argumentace a sebe prezentace uchazečů – počestný život, spolehlivost, potřebnost (zvláště jednalo-li se např. o živitele početné rodiny nebo vdovu) a kvalifikaci, která byla zásadním kritériem u specializovaných povolání (písaři, porodní báby, apatykáři, hodináři apod.). Vedle nezbytných zdvořilostních floskulí bylo tedy nutné radě prezentovat vlastní osobu v souladu s očekáváním a případně nabídnout něco navíc – přinejmenším v 18. století už se dal počet žadatelů o některá místa ve větších městech počítat na desítky. Podstatnou roli samozřejmě mohly hrát i přimlvy nebo snaha o bezproblémový přechod zaměstnání z otce na syna, pochopitelný zvláště u specializovaných povolání.

Klíčovým momentem v průběhu služby byla přísaha, které autor věnuje samostatnou kapitolu. V přísaze byl obsažen slib poslušnosti a (přinejmenším formální) souhlas s řádem, v němž byla městská vrchnost zároveň křesťanskou vrchností (*christliche Obrigkeit*), jejíž moc měla (mít) v představách podřízených transcendentní charakter s přímým odkazem na příslušné pasáže v Bibli. K tomuto konfesijně-sociálnímu ukotvení správně-politického řádu ve městech se Bräuer opakovaně po právu vrací, jen si nemyslím, že je v rámci výkladu o mentalitě raně novověkých měšťanů nutno hovořit o „staletích manipulace“ (s. 119). V každém případě je tato konstantní kategorie dobových církevně-politických představ součástí přísazných formulí, a to jednou z nejpodstatnějších. Zajímavým fenoménem, potvrzujícím tezi o zásadní důležitosti služební přísahy, jsou v městských archivech Lipska, Saské Kamenice nebo Plavna dochované knihy přísah: *Eidbücher* (s. 47).

V souvislosti s podobou přísah pojednává Bräuer také o charakteristických rysech některých obecních zaměstnání, zejména v souvislosti s dobovým vztahem k majetku a jeho ochraně. Samostatné pozornosti se dostalo ženám, zaměstnávaným městskou radou: Především šlo o porodní babičky (*Hebammen, Wehfrauen*). Vedle přísah, jejichž znění je často dochováno, představují další zásadní pramen instrukce, k jejichž dodržování byli obecní zaměstnanci někdy vázáni také podpisem. Autor nastiňuje podobu a vývoj instrukcí, od ich-formy používané v 16. století po neosobní znění převažující na konci sledované doby.

V kapitole nazvané *Gliederung und Strukturiertheit* je tematizována hierarchie obecních zaměstnání, a to i v rámci jednotlivých oborů, např. mezi zaměstnanci městské kanceláře. Radní písař je autorem opakovaně připomínán jako osoba stojící jednak na vrcholu uvedené hierarchie, jednak v těsné blízkosti samotné rady. Radní písaři se vzhledem ke svému vzdělání, prestiži svého povolání a obvykle také příslušnosti k předním měšťanským rodinám sami posléze stávali členy rady – o důvod více, aby se ztotožňovali s jejími mocenskými nároky a praktikami. Také některá další povolání a funkce byly spojeny s předpokladem odpovídajících odborných kompetencí (lékař, apatykář, hodinář) nebo příslušností k vyšším vrstvám městského obyvatelstva (*Viermeister* – český ekvivalent by patrně zněl „desátník“). V některých případech (i tady bychom mohli hledat paralely se situací v českých městech) nemusel být dotyčný zaměstnancem města v pravém slova smyslu, mohlo se jednat o spíše čestnou funkci, jejíž výkon byl ovšem obvykle spojen alespoň s nenárokovatelnou odměnou. Autor dále představuje pět konkrétních profesí zastupujících různé části širokého spektra obecních zaměstnanců, kdy na jednom konci stojí již zmíněný, zpravidla movitý a měšťanským právem disponující *Viermeister*, a na druhém konci chudý a opovrhovaný *Bettelvogt*, který měl na starosti žebráky. Jednotlivé příklady jsou – podobně jako v ostatních kapitolách – založeny na obsáhlé dlouholeté heuristice v archivech lužických a hornosaských měst (Altenburg, Cvikov, Drážďany, Freiberg, Lipsko, Plavno, Saská Kamenice).

Následující kapitoly jsou zaměřeny na hmotné poměry zaměstnanců města a na praxi výkonu jejich služby, zejména pak na konfliktní potenciál, který s sebou přinášela. Větší část z *Ratsbedienstete* se evidentně rekrutovala z nižších vrstev městského obyvatelstva, žila v chudobě nebo s hrozbou chudoby trvale zápasila, menší část dokonce spadala přímo mezi marginalizované skupiny obyvatelstva (biřici, pohodní, lazebníci). Zároveň tito nejnižší zástupci města museli běžně řešit konfliktní situace, kdy se nespokojenost obyvatel města s rozhodnutími rady obracela proti vykonavatelům jejích příkazů. Takových situací byla celá řada, ať už máme na mysli výběr daní a městských dávek, nebo spory vzniklé během různých kontrolních úkonů (mravnostní nebo protipožární opatření) apod. Problematika konfliktů je v knize přítomna i v krátkém exkurzu, který předchází závěrečným úvahám a je věnován situaci zaměstnanců obce během morových epidemií. Tehdy se zvyšovaly nároky na výkon některých povolání, naplno běžely různé kontrolní mechanismy a docházelo k mimořádnému najímání pracovních sil městem (ošetřovatelé,

hrobníci). Knihu uzavírá výběrová edice, díky níž může čtenář získat konkrétní představu o formuláři v textu zmiňovaných pramenů – přísah, instrukcí, žádostí apod.

Monografie přináší zdařilý kolektivní portrét sociální skupiny, bez níž se žádné raně novověké město neobešlo a jejíž výraznější vnitřní strukturování a profesionalizace probíhaly právě ve sledovaném období. Text nenechává čtenáře na pochybách, že se jednalo o velmi diverzifikovaný okruh osob, jejichž vzájemné vazby určoval v první řadě jejich vztah, resp. míra podřízenosti městské radě. Vzhledem k tomu, že z geografického hlediska je sledován Čechům blízký prostor Horního Saska a Lužice, může kniha dobře posloužit jako inspirace pro naši urbánní historiografii, jíž podobná monografie zatím schází.

Marek Ďurčanský

Blanka Szeghyová, SÚDNICTVO A SÚDNA PRAX V MESTÁCH PENTAPOLITANY V 16. STOROČÍ, VEDA, Bratislava 2016, 187 stran.

Recenzovaná monografie je částečně doplněnou verzí autorčiny disertační práce z roku 2003, obhájené v Historickém ústavu Slovenské akadémie věd v Bratislavě. Objektem badatelského zájmu B. Szeghyové se stalo pět východoslovenských měst, sdružených v minulosti do regionálního společenství *Pentapolitana*, tj. Košice, Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov. Autorka se zaměřila v první řadě na (z hmotněprávního hlediska) trestní soudnictví uvedených měst.

V rozsáhlé první kapitole (s. 9–31) podává Szeghyová podrobný přehled dosavadního domácího i zahraničního bádání o dějinách městského práva a soudnictví na území současného Slovenska v pozdním středověku a v raném novověku. V této souvislosti je třeba výslovně ocenit, že se autorka velmi dobře orientuje také ve starší, jazykově maďarské a německé historiografii. Zvláštní pozornost věnuje ovšem novějším pracím, zabývajícím se právem a soudnictvím v jednotlivých zkoumaných městech. Dále podává přehled a charakteristiku použitých pramenů, přičemž poukazuje na jejich značné množství na straně jedné a mezerovitost na straně druhé. Stručně se dotýká také terminologických a metodologických otázek.

Ve druhé kapitole (s. 32–50) předkládá Szeghyová podrobný přehled organizace soudnictví v Uhrách na sklonku 15. a v 16. století. Charakterizuje také tematicky relevantní dobové prameny práva s časovým

záběrem od vrcholného středověku do konce 17. století. Třetí kapitola (s. 51–71) pojednává o soudnictví v městech Pentapolitany. Poté co přiblížila působení městské samosprávy, jejích funkcionářů a zaměstnanců, Szeghyová podrobně pojednává o městském soudu, přičemž největší pozornost věnuje osobám městského notáře (písaře) a městského rychtáře. Posledně jmenovaný vykonával ve městech Pentapolitany zpravidla také nižší soudnictví. Autorka se pokusila postihnout také úlohu městského sluhy (*bedelus, Büttel*) při výkonu soudnictví. Obsáhle a na širším srovnávacím základě se autorka zabývá osobou kata, který byl ve zkoumané době v městech Pentapolitany zpravidla placeným městským zřízencem. Zajímavé je zjištění, že kat „...nebol úplnou samozrejmosťou v 16. storočí ani pro väčšie mestá“ (s. 65). Szeghyová uvádí řadu případů, kdy si některá města Pentapolitany, nejčastěji Prešov, musela v 16. století „zapůjčovat“ kata z okolních měst. Na vybraných příkladech ukazuje, že i ve zkoumaných městech byl kat považován za nečestnou osobu, třebaže patřil k nejlépe placeným městským zaměstnancům.

Ve čtvrté kapitole (s. 72–78) podává Szeghyová stručnou, nicméně dostatečnou charakteristiku dvou základních typů řízení, v nichž byly v 16. století projednávány trestní případy před městskými soudy Pentapolitany, tj. akuzačního a inkvizičního procesu.

Rozsáhlá pátá kapitola *Klasifikácia deliktov* (s. 79–127), která tvoří spolu s následující kapitolou obsahové těžiště práce, přináší vedle rozčlenění jednotlivých typů zaznamenaných trestných činů (trestněprávních deliktů) také jejich podrobnější charakteristiku. Při klasifikaci trestněprávních deliktů vycházela Szeghyová, žel, z méně vhodné klasifikace, kterou vytvořil v roce 1984 Jaroslav Pánek. Rozčlenila tedy zjištěné delikty na: 1) delikty proti církevní ideologii; 2) delikty proti panovníkovi a státu; 3) delikty proti vrchnosti a městské administrativě; 4) delikty proti životu a zdraví; 5) delikty proti majetku; 6) delikty proti cti; 7) delikty proti mravnosti (s. 80–81).

Za metodicky i klasifikačně velmi podnětný naopak pokládám autorčin pokus o rozdělení deliktů zaznamenaných v nesporných případech (s. 81–83) a základní výčet nejčastějších žalobních nároků ve sporných (z hmotněprávního hlediska) civilních případech (s. 83–84). Škoda, že zde zůstalo jen u pokusu, bez následujícího hlubšího propracování. Zejména případná detailnější klasifikace civilněprávních žalob by byla užitečným východiskem pro další badatele. Delikty v nesporných případech rozdělila Szeghyová na poškozování ekonomických zájmů města, přestupky proti nařízením městského soudu, přestupky proti dobrému

křesťanskému chování a nedbalost při výkonu služby. Z hlediska současné terminologie se tedy převážně jednalo o správní delikty anebo disciplinární přestupky. Civilněprávní spory autorka charakterizuje jako spory „pre majetkovú, materiálnu či finančnú újmu“. Konkrétně mezi ně řadí: peněžité dluhy; spory o zastavený majetek; nevyplacení odměn za práci a služby; nesplnění povinnosti plynoucí ze smlouvy; pozůstalostní a dědické spory; poručnické a sirotčí spory; spory o náhradu hmotné škody, zejména škody způsobené domácími zvířaty na nemovitém majetku.

Nepochybně přesný je autorčin postřeh, že vedle civilněprávních sporů představovaly hlavní předmět žalob podávaných v akuzacním řízení dvě skupiny trestněprávních deliktů, a to ublížení na zdraví a urážky na cti. Nejčastějším trestným činem, který Szeghyová zaznamenala ve zkoumaných pramenech ve vymezeném období, byla nicméně krádež, která se vyskytuje ve více než polovině zjištěných případů. Tento delikt autorka podrobně charakterizuje a rozebírá. Všímá si přitom zejména ukládaných trestů a podává výčet nejčastěji kradených cenností a věcí. Za krádež byl ženám ukládán povětšinou trest vypovězení z města, zatímco u mužů se častěji setkáváme s trestem smrti. Kapitálními tresty byly zpravidla postihovány loupeže a zbojnictví, jejichž pachatelé byli ovšem výhradně muži. Přibližně do poloviny 16. století se ve zkoumaných městech setkáváme také s případy loupeživých rytířů. Dále Szeghyová zaznamenala delikty žhářství, rvačky a zranění.

Co se týče usmrcení, autorka dokládá, že zkoumané městské soudy rozlišovaly mezi neúmyslným zabitím a vraždou, přičemž nejtvrďší tresty ukládaly za loupežnou vraždu. Jako specifickou skutkovou podstatu *homicidia* autorka Szeghyová správně vymezuje i *suicidium* (s. 107). Z rámce tohoto deliktu naproti tomu vyčleňuje *infanticidium*, které mělo buď podobu vraždy novorozence dítěte (tj. *neonaticidia*), nebo vypuzení plodu. V každém ze zkoumaných měst zaznamenala autorka v průběhu druhé poloviny 16. století pouze dva až čtyři případy *infanticidia*. Její výzkum potvrdil také poznatek, že v 16. století byl za *infanticidium* ukládán takřka výhradně trest smrti.

Z mravnostních (sexuálních) deliktů zaznamenala Szeghyová v městech Pentapolitany smilstvo, kuplířství, cizoložství, bigamii, polygamii, opuštění manžela/manželky, incest a znásilnění. Do kontextu současného bádání dobře zapadá její poznatek, že pachatelé/pachatelky smilstva byli nejčastěji trestáni doživotním (věčným) vypovězením z města, nicméně že majetnější provinilci se mohli přísnějšímu trestu vyhnout

zaplacením peněžité pokuty a legitimizací svého předmanželského poměru. Zajímavé je zjištění, že za znásilnění byl v městech Pentapolitany ve zkoumané době trest smrti ukládán zřejmě pouze v případech, kdy se obětí stalo malé dítě. B. Szeghyová zachytila také několik případů deliktu magie (kouzelnictví).

V šesté kapitole (s. 128–152) přináší autorka přehled a analýzu ukládaných trestních sankcí. Ty rozdělila na: a) „náhrady škody, pokuty a jiné postihy“; b) vězení; c) vypovězení (vyhnání) z města; d) fyzické, zneuctující (potupující) a zmrzačující tresty; e) tresty smrti. Szeghyová celkem přesně vymezuje rozdíl mezi pokutou a náhradou škody. Mezi ony nespecifikované „jiné postihy“ zařazuje veřejné práce, doživotní službu městu, zákaz výkonu řemesla ve městě, veřejné odvolání urážky na cti a potupné stání v kostele či na náměstí u pranýře. Co se týče vězení, potvrdila autorka poznatek, že v 16. století sloužilo toto zařízení spíše k zadržení rozličných pachatelů a jako vyšetřovací vazba a že v něm byly vykonávány nanejvýš jen krátkodobé tresty odnětí svobody. Pozornost si zaslouží autorčin popis poměrně široké škály ukládaných zneuctujících trestů. Ze zmrzačujících trestů lze v městech Pentapolitany zaznamenat urážnutí ruky, nosu a ucha, vyříznutí jazyka a oslepení. Pozoruhodnou trestní sankci z výše uvedené kategorie představovalo připoutání na kříž – tento trest uložil roku 1596 bardejovský městský soud.

Z trestů smrti zaznamenala autorka ve zkoumaných pramenech oběšení, stětí (mečem), utopení, lámání kolem, čtvrcení, zahrabání za živa a naražení na kůl. Nejčastějšími z nich byly tresty smrti stětím nebo oběšením. Trest smrti zahrabáním (pochováním) zaživa s následným propíchnutím srdce kůlem byl vykonáván pouze na ženách, a to takřka výhradně za usmrcení dítěte. Trest naražení na kůl zachytila autorka ve zkoumané době pouze jednou, a to roku 1574, kdy byl takto popraven turecký vyzvědač.

Ve stručné sedmé kapitole se Szeghyová pokusila postihnout mentalitu měšťanů zkoumaných měst, tak jak se jeví ve světle soudních zápisů. Povšimla si také otázky funkce trestu. Na základě prozkoumaných případů autorka podává přehled nejčastějších přitěžujících a polehčujících okolností. Polehčující okolnosti podle ní představovaly mládí pachatele, těhotenství, bezúhonná pověst, vyšší sociální postavení a dobré majetkové poměry. Přitěžujícími okolnostmi byly především špatná pověst a vysoká způsobená škoda. V odpovědi na otázku, zda a jak reformace ovlivnila městskou soudní praxi, přitakává Szeghyová názoru dosavadního zahraničního bádání, že v průběhu 16. století se výrazně zotřil postih

přečinů činů proti mravnosti, zejména pak hazardních her a deliktů souvisejících s prostitucí. Autorka potvrzuje také relativně nízký podíl žen na zaznamenané kriminalitě, který kolísal mezi 18% (Bardejov) a 38% (Košice). Podíl žen na autorkou vymezených mravnostních deliktech nicméně dosahoval v průměru bezmála dvou třetin (63%).

Po stručném závěru, ve kterém Szeghyová mj. upozorňuje na velký informační potenciál pramenů městské soudní proveniencie, následuje anglické resumé a seznam zkratk. Podle soupisu pramenů a literatury (s. 170–184) použila autorka vedle písemností z archivních fondů pěti zkoumaných měst také čtyři desítky titulů primární literatury a pramenných edicí. Kromě toho zde Szeghyová uvádí více než 200 titulů odborné literatury.

Publikaci lze vytknout jistou proporční nevyváženost. První kapitola věnovaná dosavadnímu bádání o dějinách práva a soudnictví v Uhersku ve středověku a v raném novověku je sice informačně velmi cenná, ale s ohledem na pojednávané téma přespříliš široce pojatá. Poněkud kratší mohla být také druhá kapitola o soudnictví v Uherském království v 16. století, byť i tato kapitola je zpracována velmi kvalitně a přehledně. Domnívám se, že zmíněnou disproporci bylo možné snadno vyvážit rozšířením páté a šesté kapitoly, které tvoří těžiště díla. Autorka, žel, tuto nabízející se možnost nevyužila, přestože nepochybně shromáždila dostatek pramenného materiálu, na jehož základě bylo možné uvedené stěžejní kapitoly rozšířit.

V práci B. Szeghyové zaznamená pozorný čtenář některé dílčí drobné nepřesnosti, závažnějších omylů a nesprávných interpretací v ní však nalezne pouze několik. Legendu, tradovanou také ve slovenské historiografii, představuje tvrzení, že na ženách nebyl vykonáván trest smrti oběšením (s. 151). I když autorka nemá uvedený způsob popravy u žen ve vymezeném období u zkoumaných soudů doložen, v žádném případě to neznamena, že by tento trest nebyl ve střední Evropě u žen používán. Je samozřejmě otázkou, v jakém rozsahu byl aplikován v Uhrách, nicméně například u městských hrdelních soudů v Čechách bylo v 16. století oběšení zpravidla nejčastěji používanou formou výkonu trestu smrti u odsouzených žen.

Další historiografickou legendou, tradovanou velmi dlouho jak v českém, tak i slovenském bádání, je představa, že původcem názoru, že tortura „jest věc nejistá, nebezpečná“, je autor českého městského zákoníku z roku 1579 Pavel Kristián z Koldína. V příslušném článku S. XX uvedeného zákoníku se ve skutečnosti jedná o Koldínův výstižný český převod

jednoho z ustanovení 48. knihy justiniánských Digest (D. 48.18.1.23). Zmiňovaná formulace („res est fragilis et periculosa“) vznikla již na počátku 3. století, pravděpodobně za vlády císaře Caracally. Jejím původcem totiž byl právník Eneus Domitius Ulpianus (170–228), považovaný za nejvýznamnějšího představitele tzv. klasické římské jurisprudence. V této souvislosti je ovšem nutno s lítostí přiznat, že se o této skutečnosti, kupodivu, pranic nedočteme dokonce ani v nedávno pořízené nové edici Koldínova zákoníku.¹

Málo kompetentní jsou Szeghyové úvahy o nízkém věku jako polehčující okolnosti a o hranici trestní odpovědnosti v raném novověku obecně (s. 155). V této souvislosti by byla na místě lepší znalost dobového trestněprávního *ius commune* (s nímž mohla autorka svá konkrétní zjištění konfrontovat). Tato znalost by jí rovněž umožnila zpřesnění některých formulací týkajících se užívání a procesní úlohy tortury (s. 154).

Při hlubším zamyšlení vyznívá zcela nonsensuálně autorčino konstatování: „Na rozdiel od dnešných súdov, ktoré rozhodujú len o vine či nevine, resp. o oprávnenosti nároku žalujúceho, ranonovoveké mestské súdy rozhodovali často operatívne, bez potreby formalít či predpísaného postupu a neváhali potrestat aj obe sporiace sa stránky, ak to považovali za vhodné.“ (s. 158) Čtenář obeznámený s raně novověkými soudními písemnostmi tuší, jak to Szeghyová patrně myslela: Chtěla tím vyjádřit (jistě oprávněný, i když zdaleka ne nesporný) názor, že soudní řízení bylo ve zkoumané době méně formální. Avšak i laik, který má aspoň jisté ponětí o náplni činnosti dnešní justice, patrně ví, že soudy rozhodují nejen o vině či nevině, ale např. i o trestech a zajišťovacích opatřeních, nejen o oprávněnosti nároku žalující strany, ale např. i o svěřeni nezletilé osoby do péče, atd.

Další výhrady se týkají už jen dílčích, namnoze terminologických nepřesností: Szeghyová používá pojem „delikt“ mnohem úžeji (s. 27), než je obvyklé v právní vědě – ta jako delikt zpravidla označuje každé porušení práva, v jehož důsledku vzniká (právní) odpovědnost. Za nevhodné pro období raného novověku pokládám použití termínu magistrát, a to i za předpokladu, že by v daném případě nebyla řeč o normodárci (s. 159). Vydavatelem městských normativních právních aktů (nařízení, statut atd.) bylo město jako celek (právnícká osoba), nikoli jeho (městský) úřad.

¹ KAREL MALÝ ET AL., *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, Praha 2013, zvl. s. 332 a 680.

Pokládal bych za užitečné, kdyby autorka příslušným odkazem verifikovala své konstatování, že „synonymom bigamie bolo cudzoložstvo“ (s. 29). Tvrzení, že se uherské soudy odvolávaly na hrdelní řád císaře Karla V. (*Carolinu*), považuji za natolik závažné, že ho není možné dokládat pouze poznámkou odkazující na obecnou formulaci v jedné práci Gábora Klaniczaye (s. 49, vč. pozn. 155), jak to činí Szeghyová; právě v tomto případě bych velmi uvítal odkaz na nějakou písemnost přímo reflektující dobovou soudní, resp. rozhodovací praxi.

Jako poněkud nesmyslné, nicméně neotřelé a nutící k zamyšlení se mi jeví autorčino oddělení práva meče coby oprávnění soudit hrdelní zločiny na straně jedné a práva (oprávnění) vykonávat trest smrti (popravy) na straně druhé (s. 56). Osobně jsem se s podobným oddělením soudní a exekutivní pravomoci v oblasti hrdelního soudnictví nesetkal (ovšemže mimo církevní justici). Bylo by proto opět namístě, kdyby Szeghyová toto oddělení doložila nějakým pramenným dokladem ze zkoumaného materiálu.

Úvahy o údajném rozdílném postavení *Scharfrichtera a Henkera* v německých zemích svědčí, žel, o autorčině nedostatečné znalosti novějšího bádání o dějinách katů na území římskoněmecké říše v pozdním středověku a raném novověku (J. Nowosadtko,² G. Wilbertz³ ad.). Stejně jako např. u výrazů *Nachrichter* či *Züchterer* se v obou výše uvedených případech jedná pouze o rozdílná regionální označení kata. To ostatně potvrzuje nakonec i sama Szeghyová konstatováním, že „... nič nenasvedčuje, že by v Uhorsku existovala hierarchia medzi katmi“ (s. 62). Při výkladu o katech by bylo na místě odkázat také na populárně vědeckou publikaci J. Francka o „katovském řemesle“ v českých zemích.⁴

Pasáži o lupičství a zbojnictví by slušel, vedle obligátního připomenutí teorie E. Hobsbawma, také odkaz alespoň na některou z prací německého historika U. Dankera.⁵ Je také škoda, že autorka nekonfrontovala své názory o proměnách postoje měst k prostituci a k veřejným domům v 16. století se zjištěními, k nimž dospěl již počátkem devadesátých let

² JUTTA NOWOSADTKO, *Scharfrichter und Abdecker. Der Alltag zweier „unehrlicher Berufe“ in der Frühen Neuzeit*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1994 (viz též mou recenzi ve sborníku *Minulostí západočeského kraje* 37, 2002, s. 290–293).

³ GISELA WILBERTZ, *Scharfrichter und Abdecker im Hochstift Osnabrück. Untersuchung zur Sozialgeschichte zweier „unehrlichen“ Berufe im nordwestdeutschen Raum vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, Osnabrück 1979.

⁴ JINDŘICH FRANCK, *Katovské řemeslo v českých zemích*, Hradec Králové 2007.

⁵ Zvláště UWE DANKER, *Die Geschichte der Räuber und Gauner*, Düsseldorf – Zürich 2001 (viz též mou recenzi v *Listech filologických* 126, 2003, s. 348–353).

německý medievista P. Schuster ve standardní monografii o pozdně středověkých městských nevěstincích v německy mluvících zemích.⁶

Za smilstvo bývá zpravidla považován pouze předmanželský, nikoli mimomanželský pohlavní styk (s. 111); ten je obvykle označován jako cizoložství. Z poněkud anachronického pramene, který Szeghyová v této souvislosti doslovně cituje (český překlad *Theresiany* [1768]), vyplývá pouze to, že prostitutce byla za vlády Marie Terezie považována za jednu z podob (skutkových podstat) deliktu smilstva, tedy předmanželského pohlavního styku (s. 112). Z terminologického hlediska je také sporné, zda by Szeghyová v případě znásilnění dítěte (*stuprum violentum infantis*) neměla psát spíše o pohlavním zneužití.

Pokládám za zavádějící, když autorka popisovaný zneuctvující trest připoutání na kříž označuje jako „ukřižování“ (s. 144). To bylo totiž v antickém starověku mj. vůbec nejkrutější formou trestu smrti.

Na druhé straně musí recenzent výslovně ocenit, že Szeghyová se ve 4. kapitole srozumitelně, takřka bezchybně a na nevelkém prostoru zhostila výkladu o dobovém procesním právu, což není v pracích o dějinách raně novověkého soudnictví prozatím zdaleka samozřejmostí. Za promyšlený pokládám shrnující výklad o funkcích trestu ve zkoumaných městech. Výslovně je třeba upozornit na to, že autorka předkládá pramenný doklad případu, kdy žena zachránila odsouzence k smrti tím, že „bola ochotná vziať si ho za muža“ (s. 157). Takové případy jsou totiž natolik ojedinělé, že bývají někdy považovány až za historiografickou legendu. Szeghyovou doložený případ je o to cennější, že je velmi pozdní (1600, Košice); v českých zemích lze podobné případy zcela ojediněle zaznamenat, pokud je mi známo, jen v druhé polovině 15. století, tedy v pozdním středověku, a nikoli v raně novověké éře.

Autorka se také, naštěstí, nepustila do obširnějšího výkladu o deliktu magie, který by bez hlubší znalosti výsledků novějšího zahraničního bádání vedl nutně k chybám a nepřesnostem. Szeghyová v příslušném stručném oddílu (s. 125–127) pouze shrnula základní údaje o kouzelnických a čarodějnických procesech v Uhrách a upozornila na několik případů magie ve zkoumaných městech v 16. století. Zůstalo tak pouze u terminologické záměny čarodějnictví a kouzelnictví ústící do sporného konstatování o „protináboženské povaze“ deliktu magie.

⁶ PETER SCHUSTER, *Das Frauenhaus. Städtische Bordelle in Deutschland 1350 bis 1600*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1992 (viz též mou recenzi v *Documenta Pragensia* 13, 1996, s. 388–392).

Přes výše uvedené dílčí výhrady a připomínky lze jednoznačně konstatovat, že monografie B. Szeghyové představuje fundovaný, závažný, cenný a myšlenkově inspirativní příspěvek k dějinám městského (zejména trestního) soudnictví nejen na území dnešního Slovenska, nýbrž i v celé střední Evropě. Zjištění a závěry, k nimž autorka dospěla, by tedy neměly uniknout domácím ani zahraničním badatelům, kteří se zabývají dějinami raně novověkého městského (zejména trestního) soudnictví, dějinami kriminality a příbuznými tématy.

Petr Kreuz

Jana Vojtíšková – Vít Šebesta, (KRÁLOVÉ)HRADECKÉ MĚSTSKÉ KANCELÁŘE DO ROKU 1620, Oftis, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013, 368 stran.

Publikaci o městské kanceláři v Hradci (Králové) přivítají zcela jistě dva okruhy badatelů. Předně zájemci o dějiny města Hradce Králové, kterým se do ruky dostává jedna z prvních ucelenějších prací o dějinách tohoto města ve středověku a na počátku raného novověku, která má větší ambice než být pouhým dějinným přehledem. Práci jistě uvítají i zájemci o dějiny městské správy v tomto období, kteří v ní získávají zajímavý komparační materiál a mnohdy nové informace o fungování jednotlivých druhů městské písemné agendy a úředníků, kteří se na ní podíleli. V tomto ohledu je práce zajímavá zejména přístupem autorů, kteří mnohdy pracují na bázi rekonstrukce, založené na kusých či nepřímých dokladech, jež reflektují nedochované originální archiválie.

Práce je rozdělena chronologicky do dvou hlavních kapitol. První, která je dílem Jany Vojtíškové, je věnována počátkům působení městské kanceláře do roku 1526. V jejím úvodu autorka shrnuje komplikovaný vývoj kanceláře, především osudy její písemné agendy, kterou postihla řada fatálních ztrát. Tuto skutečnost, popsanou již v některých dříve vydaných studiích, lze považovat i za důvod dosud chybějícího soustavnějšího moderního zpracování starších dějin Hradce Králové (krom přehledu J. Mikulky).¹ V úvodu autorka stručně shrnula hlavní historické milníky ve středověkém vývoji města, resp. popisuje jeho význam a postavení v rámci městských založení 13. století v Čechách (s. 17–21). Právě

¹ JAROMÍR MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850, I./1.–2.*, Hradec Králové 1996–1997; *II./1.–2.*, Hradec Králové 1994–1995.

kontext vzniku města by stálo za to objasnit zevrubněji a v návaznosti na novější literaturu. Komplexní pohled F. Hoffmanna na tuto problematiku byl již v mnohém rozvinut novějšími výzkumy (viz s. 18). Kontext a základy, na nichž byla jednotlivá středověká města vystavěna z hlediska právního, totiž v následných obdobích zásadním způsobem ovlivňovaly i práci městské správy a také podobu městských písemností.

Pro popis vývoje středověké městské správy byla autorkou využita tzv. diplomatická metoda, založena částečně též na rekonstrukci vydavatelské a příjemcké činnosti městské kanceláře. Počátky písemné agendy jsou zde logicky spojovány s prvním listinným materiálem a dokladem o existenci notáře a městské pečeti. Pečeť je pro Hradec doložena až k roku 1362, ač lze předpokládat, že jí město disponovalo již dříve. Nicméně právě léta 1362/1363 jsou dobou, kdy můžeme doložit i činnost hradeckého městského notáře. Dlouhé období od vzniku právního města tak nelze dokumentovat v pramenech.

Počátky právního města lze totiž spojit již s listinou Přemysla Otakara I. z roku 1225, která se dochovala v originále a autorka na jejím základě přichází s poměrně zásadním poznatkem, resp. s korekcí většinového dosavadního názoru na šíření magdeburského práva do Čech. S odvoláním na názor Jiřího Kejře pohlíží Vojtíšková na listinu z roku 1225 jako na doklad starší existence městského charakteru sídelní aglomerace v Hradci než v Litoměřicích. Jindřich Tomas viděl počátky právního města na základě řady argumentů mezi lety 1218 a 1228. Autorka tak polemizuje s dosavadní tezí o rozšíření magdeburského práva z Litoměřic po Labi dále do Čech, přičemž je inspirována i dílčí polskou studií, která nabízí spojitost mezi přijetím magdeburských právních zvyklostí s kolonisty, kteří do Hradce přišli ze Slezska. Jde o tak zásadní změnu pohledu na implementaci magdeburských právních zásad v našem prostředí, že by tu bylo na místě předložit důkladnější rozbor a hlavně využít mnohých starších i nových studií k magdeburskému právu, které vyprodukovala zejména německá historiografie.² Bez předložení hmatatelných argumentů je totiž její názor problematický. K polemice s J. Tomasem ohledně existence právního města v Litoměřicích lze připomenout, že

² WILHELM EBEL, *Deutsches Recht im Osten (Sachsenspiegel, Lübisches und Magdeburgisches Recht)*, Kitzingen am Main 1952; TÝŽ, „Unseren fruntlichen grus zuvor.“ *Deutsches Recht des Mittelalters im mittel- und osteuropäischen Raum*, Köln – Weimar – Wien 2004. Stručný popis projektu zaměřeného na výzkum a šíření magdeburského práva viz *Projekt: Magdeburger Recht. Edition und Repertorium der Rechtsmitteilungen und Rechtsprüche des Magdeburger Schöppenstuhls* [online], [cit. 11. února 2017], <<http://userpage.fu-berlin.de/~jushist/>>.

vznik městské aglomerace pod litoměřickým hradem je doložen hmotnými prameny i dalšími doklady o přímých kontaktech se Saskem. Zpochybnění navržené interpretace o distribuci magdeburského práva ze Slezska však nikterak neznamena nesouhlas s konstatováním, že slezská města mohla mít na prostředí hradecké městské kanceláře podstatný vliv.

I přes torzovitost hradeckých pramenů se autorka dále pokouší vypořádat se s otázkou pozice města jako tzv. stolice nižšího řádu a také postupným prolínáním magdeburských a jihoněmeckých právních zásad. Tyto otázky by bylo možné s ohledem na chybějící místní prameny interpretovat za pomoci komparace se situací v jiných městech. O tzv. městských regionech kolem velkých měst, která v určitém okruhu garantovala realizaci práva, psal již dříve J. Tomas.³ K pozici Hradce Králové se pak v tomto smyslu přesvědčivě vyjádřil zejména Antonín Haas, který vymezil hradeckou právní oblast, což autorka ve své práci nereflektuje, respektive jeho studii necituje.⁴ Udělení práva svobodného kšaftu většině královských měst roku 1372 podle staroměstského práva, a to včetně těch měst, jejich právní systém byl založen na právech magdeburských, je známou skutečností, která však neznamena jejich odklon od původního právního okruhu.⁵ Stručně nastíněnou problematiku přechodu Hradce k oblasti jihoněmeckého, resp. pražského práva někdy na počátku 16. století by tak bylo zapotřebí zasadit do širšího kontextu vývoje právního postavení města a sílícího tlaku na sjednocení městských práv. O tomto procesu v případě Hradce Králové hodně vypovídají i knihy nálezů dochované v Archivu hl. města Prahy, které zůstaly mimo autorčinu pozornost.⁶

Ve snaze najít i přes téměř naprostou absenci dochovaných pramenů počátky fungování městské kanceláře, resp. písemné agendy, je krátce zmíněna možnost vlivu církevních institucí či kastelánského soudu, ovšem s mizivým výsledkem (s. 41n.). Ač jsou stejně torzální či nepřímé doklady o městské kanceláři i na počátku 14. století, lze souhlasit s předpokladem, že ve vývoji městské správy v Hradci mohlo dojít ke zlomu

³ JINDŘICH TOMAS, *Město Litoměřice a litoměřický městský region do poloviny 16. století*, Ústecký sborník historický 2001, s. 157–184.

⁴ ANTONÍN HAAS, *Právní oblasti českých měst*, Časopis společnosti přátel starožitností 60, 1952, s. 15–24, zejména s. 17.

⁵ MICHAELA HRUBÁ, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle.“ *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002, s. 47–55.

⁶ Tamtéž, s. 52–53 s poukazem na detailní rozbor ve studii MARIE ČERMÁKOVÁ-PELLYOVÁ, *Naučení Starého Města pražského venkovským měšťům v první polovině 16. století*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1966.

v době, kdy se Hradec stal součástí tzv. věnných měst českých královen, a zejména v desetiletí, kdy zde v letech 1308–1318 sídlila královna vdova Eliška Rejčka. Její dvůr a předpokládaná kancelář musely v hradbách východočeského města zanechat odezvu. Prokazatelné doklady o fungování městské kanceláře a městského soudu včetně písemné agendy máme však až z druhé poloviny 14. století, kdy zde asi stejně jako v jiných městech docházelo k emancipaci městské rady na úkor rychtáře. Na základě dokladů hmotných dokladů o existenci městské radnice lze předpokládat její fungování v období na přelomu 14. a 15. století, kdy je ve městě doložena i činnost notáře.

Samostatná část první kapitoly je věnována struktuře středověkých hradeckých městských knih, přičemž se autorka drží klasifikace navržené J. Vojtíškem v roce 1915, později rozšířené Jiřím Čarkem, Rostislavem Novým a naposledy Ludmilou Sulitkovou. Autorka předpokládá existenci soudní městské knihy již na počátku 14. století, a to s poukazem na to, že by měla být vzorem pro dochovanou městskou knihu novobydžovskou, a také smíšené knihy pamětní (k tomu na s. 83–85). S ohledem na nedochované prameny lze však korektněji pracovat až s materiálem z 15. století, který je však i pro tuto dobu dochován sporadicky a většina informací o městských knihách z tohoto období je zprostředkovaná z mladších opisů. Autenticky dochovanému souboru knih finanční povahy se již dříve věnoval Pavel Bělina.⁷ Názory formulované v závěrečném souhrnu (s. 105–106) tak mají své limity. Teze o tom, že hradecká městská kancelář má počátky ve 13. století, je založena na její možné spojitosti s druhou nejstarší v Čechách dochovanou městskou knihou vůbec, knihou svědomí Nového Bydžova. Doklady o působení městské kanceláře ve 14. století jsou také z větší části postaveny pouze na hypotetickém předpokladu existence určitých typů městských knih, přičemž se autorka snaží odvodit jejich zaměření a fungování z pramenů doložených v jiných městech. To je metoda akceptovatelná, nicméně autorčiny závěry, směřující k tomu, že hradecká kancelář byla jednou z nejrozvinutějších v Čechách, to podstatně limituje.

Druhá část práce, na níž se autorsky podílela taktéž Jana Vojtíšková spolu s Vitem Šebestou, je zaměřena na městské písemnosti a městskou kancelář v předbělohorské době. Pro toto období jsou již ve větší míře dochovány autentické prameny, ač i v tomto případě se jedná o pouhý

⁷ PAVEL BĚLINA, *Ze správní a hospodářské agendy města Hradce Králové ve 14. a na počátku 15. století*, Sborník archivních prací 23/1, 1973, s. 156–191.

zlomek předpokládaného fondu.⁸ Tento oddíl začíná krátkým sumářem dějin města, které je vnímáno jako jedno z nejnámennějších a nejlidnatějších měst v Čechách. Odhad počtu obyvatel převzatý ze zmíněného přehledného zpracování dějin města J. Mikulky (7 000 – 8 000 obyvatel) se s ohledem na studie zabývající se lidnatostí předbělohorských královských měst zdá být poněkud nadsazený (Oldřich Placht, Alois Míka, Jindřich Tomas).

Výklad o královéhradecké městské kanceláři je započat lokací a popisem radní budovy, jejíž vnitřní rozložení a vybavení se autoři snaží přiblížit na základě dochovaného pramenného materiálu. Spolu s popisem personálu radnice a postavením a písařů v návaznosti na agendu, kterou zajišťovali, je vytvořen vskutku zajímavý a plastický obraz této městské instituce. Pozornost je věnována jejímu každodennímu běhu, např. provenienci papíru, který byl zde používán (Trutnov, Lehnice), i dalším komoditám, které byly k vedení písemné agendy potřebné. S ohledem na dosavadní výzkumy prostředí městských kanceláří jde posuzovaná studie po standardní cestě. Největší prostor je tak věnován městským písařům a jejich agendě, a to formou jakéhosi katalogu, tedy hesel k jednotlivým osobnostem, jež byly zachyceny na písařských postech. Následuje přehled a základní popis dochovaných městských knih, počínaje knihami radními přes širokou škálu knih městského soudnictví. Autoři se snažili systém hradeckých městských knih popsat na základě dochovaných svazků v kombinaci s deperdity a zmínkami v pramenech.

Samostatné závěrečné kapitoly jsou věnovány listinnému materiálu, pečetím a také agendě spojené s činností královských rychtářů. Je tu sneseno množství dílčích informací. Text je cenný tím, že se v rámci využití klasické diplomatické metody za pomoci komparace i přes torzovitost fondu snaží o ucelený pohled na zkoumanou kancelář. Autoři vytvořili zajímavý obraz této instituce, který nevybočuje z našich dosavadních představ o chodu městských kanceláří v předbělohorské době. Pro prostředí královského města Hradce Králové bylo však konstatováno několik nových zjištění, která jsou podstatná i obecně pro dějiny města. Tím tato publikace může podnítit další zájem o detailnější studium zkoumaného období.

⁸ Výsledky výzkumu obou autorů byly již částečně publikovány in: JANA VOJTÍŠKOVÁ – VÍT ŠEBESTA, *Královéhradecká městská kancelář zvláště ve světle přímých zpráv z tamních dochovaných register z doby předbělohorské*, Časopis Národního muzea. Řada historická 182/1–2, 2013, s. 29–50.

Kniha je opatřena kritickým aparátem, včetně rejstříku osobních a místních jmen. Připojeny jsou i transliterované texty přísah městských písařů a úředníků a soupis hradeckých radních písařů. Vhodně je doplněn i obrazový materiál. Pro uživatele knihy by bylo jistě přínosné, kdyby v závěrečných přehledech literatury či alespoň u příslušných odkazů v rámci kritického aparátu bylo uvedeno, že použitý pramen je přístupný badatelům též v digitalizované podobě (např. pozn. 133 na s. 39 – odkaz na Sborník městských práv Hradce Králové).⁹

Publikaci autorů Jany Vojtíškové a Víta Šebesty je možné doporučit všem badatelům na poli městské správy a městských písemností do roku 1620. Jejich kniha o Hradci Králové je krom jiného zajímavým pokusem o rekonstrukci kanceláře a její agendy v prostředí, kde se autentických pramenů dochovalo velmi málo. Také tím je zajímavá a unikátní, ovšem ve svých závěrech je onou absencí pramenů také limitována.

Michaela Hrubá

⁹ Přístupné v digitální knihovně *manuscriptorium* [online], [cit. 11. února 2017], <<http://v2.manuscriptorium.com>>.

Jan Dvořák, VRCHNOSTENSKÉ MĚSTO V RANÉM NOVOVĚKU. VZTAHY K VRCHNOSTI A VENKOVSKÉMU ZÁZEMÍ NA PŘÍKLADU SVITAV V 17. STOLETÍ, Matice moravská, Brno 2013 (= Knižnice Matice moravské, sv. 41), 248 stran.

Kniha Jana Dvořáka, vydaná v elegantní ediční řadě Matice moravské, je stejně jako některé jiné svazky této edice upravenou disertační prací, v tomto případě obhájenou na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Tomuto trendu nelze než přát, protože na publikovanou kvalifikační práci se pohlíží přece jen poněkud přísněji a pro tištěnou verzi je nutné text „dotáhnout“. Monografie o dějinách Svitav a jejich místě v rámci severomoravského biskupského dominia větší úpravy po věcné stránce určitě nepotřebovala: její struktura je jasná a přehledná, heuristika dostatečně rozsáhlá, jazyk kultivovaný a přiměřeně sdělný. Jedna redakční záležitost mě však při četbě opakovaně rušila, totiž plné citace všech bibliografických údajů i při opakovaném uvedení téhož titulu krátce za sebou, v extrémních případech i několikrát na jedné stránce. Tím jsem ovšem hned na začátku vyčerpал svou nejkritičtější připomínku.

Chronologické vymezení není zcela typické, přesahuje totiž směrem proti časové ose i po ní rok 1620, který je oblíbeným časovým předělem. Taková volba je zcela oprávněná: vrchnost, která je vedle vybrané urbánní lokality druhým hlavním kolektivním hrdinou knihy, se po celou sledovanou dobu, s krátkou výjimkou stavovského povstání na Moravě, nezměnila. Onou vrchností bylo olomoucké biskupství, konsolidující v prvních dvou desetiletích 17. století za episkopátu kardinála Františka z Dietrichsteina své statky a jejich výnosy. Přesto však kniha obsahuje jeden důležitý chronologický mezník, a to spíše umělé povahy: Je jím rok 1650, který dělí hlavní část knihy do dvou zhruba stejně obsáhlých a stejně strukturovaných oddílů.

V metodologické části úvodu odkazuje autor jednak na strukturalistické inspirace (teorie centrálního místa), jednak na funkcionální přístup ekonomického geografa Waltera Christallera. Z domácí literatury jsou pak vedle prací nedávného data (E. Maur, P. Vorel, J. Miller, J. Hrdlička) uváděny hlavně klasické studie J. Janáčka, J. Marka nebo F. Kavky z padesátých let. Můžeme to vnímat jako jeden z důkazů, že tehdejší, částečně okolnostmi vynucený obrat k sociálním a hospodářským dějinám měst měl naštěstí i pozitivní stránky. V textu je průběžně uvedena i literatura k dalším tematickým okruhům české urbánní historie, ať už je to hrdelní soudnictví (práce J. Pánka, P. Kreuze, T. Siglové a dalších), nebo městská správa, kde by však stálo za to přihlídnout například i k metodologicky podnětným pracím B. Roedla a J. Lhotáka.

Hlavním cílem zkoumání monografie není postižení vnitřního vývoje Svitav jako urbánního sídla (i když také k této otázce se čtenář ledacos dozví), ale především objasnění vztahu města k jeho okolí v geografickém ohledu a ještě spíše postavení města v rámci celého socioekonomického systému raně novověké Moravy. Spíše na okraji pozornosti záměrně zůstávají otázky náboženství a kultury, pro něž se autorovi zatím nepodařilo shromáždit a zpracovat dostatečné množství pramenů. Heuristika je přitom zjevně rozsáhlá a výčet prozkoumaných fondů i jednotlivých archiválií úctyhodný (s. 221–225); skutečně ale zdaleka převažují prameny hospodářské povahy, ať už máme na mysli archivy měst (účty, gruntovní knihy, cechovní písemnosti), nebo archivy vrchnostenské (urbáře, instrukce, privilegia).

Úvod knihy obsahuje také stručný nástin vývoje svitavského panství do začátku 16. století s důrazem na jeho dávnou příslušnost k enklávám olomouckého biskupství (přerušovanou pouze zástavami) i na jeho dlouhodobé propojení s nedalekým mírovským panstvím, odkud byl

takto vzniklý celek spravován. Obě panství však spolu přímo nesousedila (!). Dalším specifikem svitavského panství byla jeho příslušnost k německojazyčnému regionu Hřebečska, odrážející se také v jazyce místních úředních dokumentů. Přináležitost k biskupským statkům zase městské radě umožňovala operovat s obrazem města se starou katolickou tradicí, nezatíženého proviněním za stavovského povstání. Rozhodující rekato-lizační kroky podnikl kardinál František z Dietrichsteina již v posledních předbělohorských desetiletích.

První, stěžejní oddíl knihy začíná kapitolou představující situaci svitavského panství na širokém pozadí vývoje biskupských statků a v souvislostech s episkopátem jednotlivých olomouckých biskupů. Vedle krátkého intermezza Arnošta Platejeze z Plattenštejna se jedná o dlouhé episkopáty knížete Dietrichsteina a arcivévody Leopolda Viléma. Zatímco první z nich byl úzce spjat s moravskou stavovskou obcí a do správy biskupských panství intenzivně osobně zasahoval, druhý z nich byl prvním z řady příslušníků panovnického rodu, pro něž tento biskupský stolec znamenal hlavně finanční příjem a na moravské statky zavítali spíše výjimečně. Pro světskou i duchovní správu panství to znamenalo zavedení úřadu administrátorů.

Autor následně líčí strukturu užšího i širšího biskupského dvora, přičemž k tomu druhému počítá i vrchnostenské úředníky a personál kanceláře. Poměrně sofistikovaný správní systém dále komplikovala existence lenních statků olomouckého biskupství a s nimi souvisejícího manského soudu. Výraznými jevy byla také funkce regenta, pocházejícího obvykle z nižší manské šlechty, a tendence ke sdružování správy sousedících panství vedená snahou o snížení výdajů. To byl i případ mírovsko-svitavský: V čele obou panství stál hejtman, disponující v zásadě obvyklým vrchnostenským úředním aparátem, rekrutujícím se z řad městských a venkovských elit. Dietrichsteinův dlouhý episkopát charakterizuje podpora vrchnostenských měst, snaha o zlepšení situace zadlužených biskupských panství a v předbělohorských letech také jejich relativně časté pronajímání, kdy mezi nájemci často nechyběla ani bohatší města (Kroměříž, Vyškov, Příbor).

Samostatná kapitola knihy je věnována fenoménu třicetileté války, zejména přítomnosti vojska a míře válečného zpusťování Svitav. Ačkoli švédské vpády a trvalá přítomnost švédských posádek v zemi vedly ve čtyřicátých letech k prohlubujícímu se zadlužení měst a celkovému hospodářskému a demografickému poklesu, byly mezi jednotlivými regiony velké rozdíly. V následující kapitole, analyzující na základě

popisů panství a urbářů počet domů a obyvatel ve Svitavách, autor přesvědčivě dokazuje, že právě tohoto města se válečné hrůzy dotkly jen málo a úbytek zdejší populace je takřka nezatelný. Taková situace zvláště vyniká při srovnání s okolním venkovským osídlením, kde byl demografický propad zhruba čtvrtinový, resp. s nedalekou Mohelnicí, Švédy vydrancovanou a zčásti vypálenou. Právě ověřené demografické a obecně hospodářsko-sociální údaje, získané na základě analýzy pramenů předstatistického období, představují jednu ze silných stránek Dvořákovy knihy.

Kapitola, v níž jsou analyzovány právní a správní aspekty dějin města v první polovině 17. století, je založena mimo jiné na rozboru privilegií. Ukazuje Svitavy jako významné lokální centrum, soustřeďující místní trhy, disponující várečným právem, profitující z obchodu se solí a odlišující se od venkovského okolí řadou jiných výhod. I zde je akcentována Dietrichsteinova cílevědomá hospodářská politika, zaměřená na podporu ekonomiky vrchnostenských měst na biskupských statcích. Byla vedena snahou o jejich oddlužení, na čemž v delším časovém měřítku nic nezměnily ani pobělohorské tresty (Svitavy byly omilostněny v roce 1625). Mimořádně zajímavý je netypický model ústředních správních orgánů města, nerespektující ve sledované době ustanovení Koldínova zákoníku: Z dvanáctičlenné rady se jen čtyři osoby střídaly na postu purkmistra. Vedle toho existovala i z jiných moravských měst doložená instituce tzv. tří rad, kdy vedle stávající rady působily ještě dvě předchozí s kompetencemi zejména kontrolními v oblasti městského hospodářství.

Pozornost je v knize věnována také spleťtému systému soudních kompetencí, kde se pravomoci rychtáře a městské rady v postavení městského soudu místy překrývaly a zasahovaly také značnou část okolních vsí. Vůči venkovskému okolí město vystupovalo částečně také v roli vrchnosti. Specifické bylo pak postavení blízké vsi Čtyřicet Lánů, která jakožto „ves s městem spojená“ představovala svého druhu předměstí Svitav.

Poslední kapitola oddílu představuje hospodářské aspekty postavení Svitav jakožto (podle typologie vrchnostenských měst navržené P. Vorlem) periferního města v rámci mírovsko-svitavského komplexu biskupských držav, kde centrální funkce náležely Mírovu a Mohelnici. V periferních oblastech nebylo příliš rozvinuto vrchnostenské režijní hospodaření, což se týká také Svitav a jejich okolí. Autor tuto otázku sleduje zejména na základě urbářů a popisů panství a konstatuje, že na svitavském panství ve sledované době neexistoval žádný poplužní dvůr ani vrchnostenský pivovar. S touto skutečností šla ruku v ruce

Dietrichsteinova snaha o co nejrychlejší získání finančních výnosů. To vedlo k proměně řady poddanských povinností na stálé platy. Některým čtenářům (stejně jako recenzentovi) možná nebude zcela znám termín plecovné (s. III), který není v českých raně novověkých pramenech městské provenience právě obvyklý, označující na peněžitý plat převedenou povinnost odvádění plecí z hovězího nebo vepřového dobytka. Kapitola uzavírá pohled na cechovní systém ve Svitavách, kde ve sledovaném období existovalo deset cechů, jejichž představitelé tvořili politickou elitu místní společnosti. Silné postavení potravinářských a textilních řemesel pak umožňuje zařadit Svitavy na základě typologie J. Janáčka mezi města řemeslnického charakteru.

Druhý stěžejní oddíl knihy je stejně strukturován jako oddíl první a věnuje se tedy nejprve všeobecnému vývoji svitavského panství v kontextu biskupských pozemkových držav v druhé polovině 17. století, počínaje osobami biskupů. Vedle členů panovnického rodu (Leopold Vilém, Karel I. Josef a Karel III. Lotrinský) to byla především výrazná osobnost Karla II. z Lichtenštejna-Castelkornu. Jeho dlouhý episkopát (1664–1696) byl určující pro charakter sledovaného období, a to i z toho důvodu, že Karel II. se na rozdíl od „habsburských“ biskupů, ale stejně jako dříve Dietrichstein, osobně zdržoval ve své diecézi a rozhodujícím způsobem zasahoval do její reorganizace. V první kapitole druhého oddílu autor nejprve sleduje vertikální uspořádání a kompetenční strukturu sboru vrchnostenských úředníků, aby mohl obraz zachycený v normativních pramenech následně porovnat s praxí. Oproti předchozímu období přitom konstatuje posun k centralizaci a byrokratizaci, projevující se také rostoucím důrazem na písemné úřadování.

Jádrem analýzy demografické situace Svitav v druhé polovině 17. století je srovnání pramenů místní provenience se soupisy celozemského charakteru (lánové rejstříky), zatíženými snahou obce zhruba o pětinu snížit berní povinnosti prostřednictvím podhodnoceného odhadu. Reálný počet osedlých se ve Svitavách v polovině 17. století pohyboval kolem 250 a do roku 1700 se zvýšil o zhruba 30 %. V oblasti politicko-správní autor konstatuje mnohem větší kontinuitu ve složení orgánů městské správy, ve srovnání s dobou třicetileté války očekávatelnou. I v tomto období se ovšem struktura městské samosprávy měnila, konkrétně ke konci 17. století byla instituce tří rad nahrazena i jinde běžným modelem – sborem obecních starších. Ten ale ve Svitavách sestával toliko ze dvou osob. Zvláštní bylo postavení rychtáře, který nebyl ani běžným rychtářem městským podřízeným radě, ani rychtářem vrchnostenským, ale stal

se vedle čtyř purkmistrů de facto pátým členem užšího vedení města. Sledována je také problematika rituálu obnov městské rady a obecních zaměstnanců a formy pravomocí nad rychtami v okolních vsích. Do výkonu soudnictví vrchnost zasáhla roku 1653 zákazem odvolávání se k vyšší soudní stolici v Olomouci. Kapitola o politicko-správním vývoji je tak i v tomto případě svědectvím o množství lokálních specifik, na které badatel v oblasti dějin městské správy může narazit při detailním vhledu do místních poměrů.

Podobně je tomu s hospodářským vývojem Svitav, kde lze rovněž sledovat prolínání obecnějších trendů s místními zvláštnostmi. Tak jako v mnoha jiných vrchnostenských městech čelili svitavští měšťané tlaku vrchnosti na omezení jejich privilegií a naopak zavedení nových povinností, k nimž se stavěli od počátku nepříznivě. Ve sledované době však k větším kontroverzím nedošlo, nejspíše i proto, že již od roku 1654 existoval v podobě tzv. Mercurianovy dohody zásadní dokument vymezující vzájemný vztah. Minimální režijní hospodaření vrchnosti na svitavském panství i nadále provázela oboustranná ochota přeměnit případné nové povinnosti ve finanční náhrady, ať už se jednalo o robotu, nebo o nucený odběr produktů. Došlo ovšem k omezení várečného práva Svitavských v důsledku založení vrchnostenského pivovaru ve Čtyřiceti Lánech. Významné restriktce nastaly rovněž v dosud výnosné oblasti šenkování vína. Přísnějšímu dohledu vrchnosti byly na sklonku padesátých let 17. století podřízeny také svitavské cechy, kterým administrátor biskupství podobně jako v jiných městech, počínaje Kroměříží, v relativně krátké době potvrdil nové stanovy. Mezi svitavskými řemeslníky nadále dominovali představitelé textilních řemesel – soukeníci a ještě více tkalci, velmi úzce napojení na struktury vrchnostenské ekonomiky.

Knihy Jana Dvořáka představuje důležitý příspěvek k dějinám měst v českých zemích v raném novověku. Vychází z množství dosud nezpracovaných nebo jen málo zpracovaných pramenů, téma je v celém výkladu sledováno minimálně v zemském kontextu a za využití strukturalistických inspirací. Může do budoucna dobře posloužit jako komparativní materiál pro podobně orientovaný výzkum, stejně jako pro budoucí syntetická zpracování, ať již v moravském, nebo i širším měřítku. Pro období druhé poloviny 17. století to vzhledem k nevelkému počtu dosud publikovaných obdobných případových studií platí dvojnásob.

Marek Ďurčanský

HEXENVERFOLGUNG. VIER VORTRÄGE ZUR ERINNERUNG AN HELENA CURTENS UND AGNES OLMANS AUS GERRESHEIM, (Hrsg.) Benedikt Mauer, Klartext, Essen 2014 (= Kleine Schriftenreihe des Düsseldorfer Geschichtsvereins, Bd. 2), 101 stran.

Publikace přináší čtyři stati, které jsou přepracovanými a doplněnými verzemi přednášek proslavených na podzim 2013 v rámci specializovaného cyklu pořádaného městským archivem v Düsseldorfu. Tyto přednášky představovaly završení série veřejných akcí k připomenutí památky Heleny Curtens(ové) a Agnes Olmans(ové), které byly roku 1738 upáleny pro čarodějnictví v Gerresheimu, tehdy samostatném městě, jež nyní tvoří součást zemského hlavního města Düsseldorfu. V krátké předmluvě (s. 7–8) přibližuje vedoucí düsseldorfského městského archivu Benedikt Mauer okolnosti a důvody vzniku sborníku a nastiňuje jeho obsah. Připomíná také, že právě procesem s Curtensovou a Olmansovou hony na čarodějnice v dolním Porýní skončily.

Wolfgang Behringer, profesor raného novověku na Sárské univerzitě v Saarbrückenu a jeden z nejrenomovanějších současných znalců dějin pronásledování čarodějnic, podává ve stati *Hexenglaube und Hexenverfolgung in Geschichte und Anthropologie* (s. 9–22) nejprve stručný nástin vývoje a proměn názorů historiků a dalších společenskovědních badatelů na fenomén evropských čarodějnických procesů, Christianem Thomasiem počínaje a současnými německými a rakouskými vědci konče. Behringer důrazně připomíná, že pronásledování a popravu domnělých čarodějnic nejsou pouze historickým fenoménem, nýbrž že „... ještě dnes jsou lidé oficiálně pro údajné čarodějnictví popravováni“ (s. 15). Upozorňuje mj. na situaci v současné Saudské Arábii, v Indii, Kongu, Ghaně a Papui-Nové Guinei a na stále probíhající pronásledování „dětských čarodějnic“ v městských aglomeracích na jihu Nigérie. Velkou pozornost věnuje Jihoafrické republice v devadesátých letech, kde podle zprávy vládní komise vedené černošským antropologem Victorem Ralushaiem (1935–2001) levicově orientovaná mládež Afrického národního kongresu (ANC) veřejně popravovala nejen své politické odpůrce, ale i domnělé čarodějnice. Tato lynčování se děla – s výslovným souhlasem Winnie Mandelové – velmi brutálně, formou tzv. „necklacingu“, a Africkému národnímu kongresu se nepodařilo je zcela zastavit ani po propuštění Nelsona Mandely z vězení. V Tanzanii bylo za vlády marxistického prezidenta Julia Nyerereho v šedesátých až osmdesátých letech pro čarodějnictví zavražděno přibližně osm tisíc osob. Behringer na základě uvedených

údajů dospívá ke konstatování, že „...weder der Hexenglaube, noch die Hexenverfolgung besonders viel mit der christlichen Glauben zu tun haben“ (s. 16). Autor uzavírá přednášku přitakáním názoru belgického antropologa Petera Geschiereho, že víra v čarodějnice je „fenomémem naší doby“. K tomu ještě dodává, že Evropa, v níž popravly čarodějnic, jako byla ta v Gerresheimu roku 1738, evokují představu čehosi dávného a překonaného, představuje z globálního hlediska vlastně zvláštnost.

Průběh soudního řízení s H. Curtensovou a A. Olmansovou detailně přibližuje znalkyně dějin čarodějnických procesů v severním Porýní Erika Münster-Schröer, vedoucí Městského archivu a městské knihovny v Ratingenu, ve stati *Verurteilt und verbrannt: Helena Curtens und Agnes Olmas. Der Gerresheimer Hexenprozess von 1737/1738* (s. 23–50). Obžalovanými v uvedeném procesu, který započal na podzim 1737, byly patnáctiletá Helena Curtensová, osmačtyřicetiletá Agnes Olmansová a její šestnáctiletá dcera Sibilla. Curtensová byla dcerou kostelníka a pocházela z osmnácti dětí; její matka po posledním porodu zemřela. Agnes Olmansová se narodila ve vesnické nádenické rodině. Už její matka byla považována za čarodějnici. Již před zahájením čarodějnického procesu byla Agnes podezřelá z toho, že zavraždila svou dvouletou dceru. Sibilla Olmansová nebyla obviněna z přímých kontaktů s ďáblem, nýbrž pouze z proměňování věcí v myši (*Mäusemachen*) či jiná zvířata, což bylo obvinění, s nímž se nezřídka setkáváme právě v pozdních, zejména dětských čarodějnických procesech v Německu.

Sibillu prohlásil gerresheimský soud nakonec za nevinou. Naproti tomu Curtensová a Olmansová byly odsouzeny k smrti a po schválení rozsudku vyšší soudní instancí 19. srpna 1738 upáleny. Vedle tří souzených žen věnovala Münster-Schröerová pozornost také osobě soudce Johanna Sigismunda Schwarze (nar. 1676). Ten vedl jak vyšetřování, tak i celý čarodějnický proces. Autorka připomíná, že nešlo o první Schwarzovu soudcovskou zkušenost s čarodějnictvím. Münster-Schröerová pak probírá i další osoby, které tak či onak ovlivnily proces s gerresheimskými čarodějnicemi. Nejpodrobněji se zabývá teritoriálním vládcem, v Mannheimu sídlícím kurfiřtem Karlem Filipem Falckým (1661–1742), jenž byl striktním stoupencem protireformace. Autorka uzavírá, že ve své době nevyvolalo upálení výše uvedených žen žádné protesty a bylo místním obyvatelstvem přijato bez odporu.

Pronásledování čarodějnictví v severním Porýní v pozdním středověku a raném novověku se věnuje badatelka na poli výzkumu dějin magie, trevírská historička Rita Voltmer v obsažném, širě pojatém pří-

spěvku *Skepsis, Glaube, Politik* s rozsáhlým vysvětlujícím podtitulem *Der Umgang mit Hexerei im Herzogtum Jülich während der Regierungszeiten der Herzöge Wilhelm V., Johann Wilhelm und Wolfgang Wilhelm von Pfalz-Neuburg* (s. 51–72). Úvodem autorka připomíná, že ve vévodstvích Jülich, Kleve a Berg proběhly masové čarodějnické procesy, které si vyžádaly řádově stovky obětí. Tato pronásledování se odehrála ve dvou fázích, které lze vymezit roky 1490–1540 a 1580–1650. V letech 1490–1540 je zde možné doložit přes padesát poprav pro delikt magie, přičemž většinu popravených tehdy ještě tvořili provozovatelé škodlivé magie (*Schadenzauber*).

Druhou fázi čarodějnických procesů ve zkoumaných vévodstvích (1580–1650) rozděluje Voltmerová do tří kratších časových úseků, které podrobně charakterizuje. Zároveň připomíná, že v relativně krátkém období mezi oběma výše uvedenými fázemi pronásledování zde vzniklo jedno z vůbec nejvýznamnějších děl zaměřených kriticky proti čarodějnickým procesům. Právě na düsseldorfském dvoře sepsal osobní lékař jülišsko-klevského vévody Viléma V., zvaného Bohatý (1516–1592, vládl 1539–1592), Johann Weyer (1515/16–1588) své proslulé *De Praestigis Daemonum* (1563). Toto dílo protestantského autora ve službách tolerantního katolického vévody vyvolalo řadu polemických reakcí zejména pro svůj odmítavý postoj vůči exorcismům. Voltmerová připomíná případ, kdy se nizozemský teolog a jezuita Cornelius Loos, jehož trevírský světící biskup a „šéfideolog tvrdých honů na čarodějnice“ Peter Binsfeld pověřil sepsáním polemiky s Weyerovými názory, stal právě díky konfrontaci s *De Praestigis Daemonum* vyhraněným kritikem čarodějnických procesů.

Novou vlnu pronásledování čarodějnic přinesl v jülišsko-klevském vévodství nástup vévody Jana Viléma (1562–1609, vládl 1592–1609), mladšího syna Viléma V. Jan Vilém byl původně předurčen pro duchovní dráhu a v letech 1574–1585 byl münsterským biskupem. Po předčasné smrti svého staršího bratra byl nicméně nucen převzít nástupnictví. Znovupropuknutí kouzelnických a čarodějnických procesů v jülišsko-klevském vévodství dává autorka také do souvislosti se zhoršující se duševní chorobou Jana Viléma, k jejímuž projevu patřil i strach z domnělých démonů a čarodějnic. Své záchvaty, jakož i svou impotenci a z toho plynoucí neplodnost svého manželství přičítal vévoda posedlosti ďáblem. Podle Voltmerové tím zároveň změnil dosavadní skepsi vůči pronásledování čarodějnic, která do osmdesátých let 16. století na jülišsko-klevském dvoře panovala. Tuto tezi autorka dokládá odkazem na řadu tištěných publikací, které začaly vycházet od devadesátých let, zejména pak na protičarodějnický traktát jülišského dvorního kaplana Franze Agricoly z roku 1597.

Hony na čarodějnice pokračovaly ve zkoumaných teritoriích i poté, kdy se po dlouhém sporu o nástupnictví ujal roku 1614 vlády v jülišském a klevském vévodství Wolfgang Vilém Falcko-Neuburský (1578–1653, vládl 1614–1653), jenž při tom zároveň konvertoval ke katolicismu. Kulminační fázi pronásledování vymezuje Voltmerová lety 1628–1635, kdy v několika menších panstvích a kondominiích pod vládou Wolfganga Viléma proběhly řetězové či hromadné čarodějnické procesy. Příčinu konání tak početných procesů autorka spatřuje nikoli v intenci samotného vévody, nýbrž v okolnosti, že právo vykonávat hrdelní soudnictví (*ius gladii*) měly ve jmenovaných vévodstvích také více než čtyři desítky majitelů panství, kteří tohoto svého práva intenzivně využívali právě k perzekuci čarodějnic. Pro vévodu samotného byly čarodějnické procesy podle Voltmerové pouhým politickým nástrojem.

Značnou pozornost věnovala autorka největšímu čarodějnickému procesu ve zkoumaných vévodstvích. V tomto procesu, který se odehrál v letech 1627–1628 na panství Wildenburg, patřícím šlechtici Marsiliovi z Palandtu ml. a jeho bratřím, bylo vyšetřováno celkem 75 osob, z nichž nejméně 11 bylo upáleno. Proces zastavil až Říšský komorní soud mandátem vydaným na základě podnětu hraběte ze Salmu-Reifferscheidtu. Voltmerová shrnuje, že Weyerův spis rozhodně nebyl výrazem skeptického postoje jülišsko-klevských vévodů vůči čarodějnickým procesům, nýbrž produktem tolerantního prostředí na düsseldorfském vévodském dvoře. Autorka také potvrzuje poznatek, že na území římsko-německé říše docházelo k rozsáhlým pronásledováním čarodějnic zejména v těch teritoriích, kde chyběla centrální soudní moc, resp. kontrola nad soudnictvím, a právo vykonávat svrchovaně hrdelní soudnictví bylo dáno mnoha drobným subjektům (v daném případě šlechtickým majitelům panství), které pak mohly rozpoutat lokální řetězové či hromadné procesy.

Moderní vnímání čarodějnic přibližuje berlínský folklorista Felix Wiedemann v příspěvku *Auferstanden aus Ruinen. Die Neuerfindung von Hexen und weisen Frauen in der Moderne* (s. 73–100). Ve vnímání čarodějnic v 19.–21. století je možné podle autora odlišit tři typy obrazů, a to racionalistický, romantický a esoterický. Zatímco romantický obraz čarodějnic byl typický pro umění a kulturu 19. století, vyvstává esoterický obraz v souvislosti s dosud trvajícím „čarodějnickým boomem“ od šedesátých, resp. sedmdesátých let 20. století. Romantický obraz vykresloval čarodějnic jako mýtickou bytost, jako pozůstatek dávné, zpravidla předkřesťanské minulosti (Jacob Grimm, Jules Michelet).

Esoterika sama sebe často vnímá jako vědění o „vnitřních“ či „skrytých“ souvislostech věcí, či dokonce jako absolutní vědění a právě čarodějníci považuje za nositelku takového vědění. Racionalistický obraz pronásledování čarodějnic vznikl v době osvícenství a od počátku v sobě nesl antiklerikální náboj. Kapitální tresty vynášené za reálně neexistující zločiny byly interpretovány jako justiční vraždy.

Wiedemann upozorňuje i na některé tradované představy a topoi v obecném obrazu čarodějnic, které jsou historicky neudržitelné: 1) čarodějnické procesy jako středověký fenomén; 2) absurdně vysoké údaje o počtu obětí čarodějnických procesů v řadě popularizačních publikací; 3) automatické spojování čarodějnických procesů s (katolickou) církví, zvláště pak s papežskou inkvizicí; 4) představa, že čarodějnické procesy byly vedeny proti určitým ženským profesním skupinám, především léčitelkám a porodním bábám. V závěru své přednášky se autor věnuje tzv. „lidovému pohanství“ (*völkisches Heidentum*). Toto hnutí doprovázelo v Německu nástup nacismu a vyznačovalo se mj. radikálním protikřesťanským zaměřením. Jeho ideoložkou byla Mathilde Ludendorffová (1877–1966), druhá manželka známého německého generála Ericha Ludendorffa, která čarodějnice interpretovala jako oběti vyhlazovacího programu křesťanských mužů, zejména kněží, proti (germánským) ženám. Tento antiklerikální, resp. protikřesťanský motiv převzali posléze i nacisté, včetně jejich pohlavárů, jakými byli Alfred Rosenberg či Heinrich Himmler. Svůj svébytný obraz čarodějnice si v poslední třetině 20. století vytvořil také moderní feminismus. Ten používá čarodějnice jako politický nástroj. Rozhodujícím motivem, proč se feministky identifikují s čarodějnicí, je podle Wiedemanna převzetí Micheletova romantického obrazu čarodějnice jako disidentky a rebelky. Od sedmdesátých let se pro mnohá radikální feministická hnutí stala čarodějnice také symbolem ženské síly, moci a odolnosti. Autor uzavírá, že politická atraktivita čarodějnice pro moderní feminismus je založena na její dvojité roli – jako rebelky a jako oběti.

Vědecký aparát k jednotlivým otištěným příspěvkům není sice jednotný, je nicméně zcela dostačující: Stať W. Behringera je opatřena standardním poznámkovým aparátem, přednáška R. Voltmerové je doplněna rozsáhlým komentovaným přehledem literatury, závěr příspěvků E. Münster-Schöerové a F. Wiedemanna pak tvoří přehled použitých pramenů a literatury. Recenzovaná publikace jako celek předkládá řadu cenných nových poznatků k dějinám čarodějnických procesů, a to nejen v oblasti dolního Porýní. Tyto poznatky jsou sice podány zčásti

populárnější formou, nicméně plně na úrovni současného bádání. Faktografická spolehlivost je u všech příspěvků samozřejmostí, což čtenář ocení zvláště ve statích W. Behringera a R. Voltmerové.

Petr Kreuz

„ARISIERUNG“ UND „WIEDERGUTMACHUNG“ IN DEUTSCHEN STÄDTEN, (Hrsg.) Christiane Fritsche – Johannes Paulmann, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2014, 394 stran.

Bádání o tzv. „arizaci“ židovského majetku zažívá v posledních letech konjunkturu.¹ Nejpozději od uveřejnění průkopnické práce Franka Bajohra pro Hamburk² se do popředí pozornosti dostávají více také města a obce,³ a to nikoliv jen jako jeviště tohoto „gigantického přerozdělovacího procesu“ (s. 7), nýbrž stále výrazněji jako pachatelé, zosobnění městskou správou.⁴ Rozsáhlý a nesnadný proces tzv. „napravení křivd“

¹ Pro přehled především německého bádání do roku 2009 srov.: BENNO NIETZEL, *Die Vernichtung der wirtschaftlichen Existenz der deutschen Juden 1933–1945. Ein Literatur- und Forschungsbericht*, Archiv für Sozialgeschichte 49, 2009, s. 561–613. Český výzkum se dosud soustřeďoval především na různé sektory. Srovnej nejnověji: TOMÁŠ JELÍNEK, *Pojišťovny ve službách hákového kříže. Prosazování německých zájmů v protektorátním pojišťovnictví, arizace pojistek a mezinárodní odškodňování*, Praha 2016, stejně jako již o něco starší svazky: DRAHOMÍR JANČÍK – EDUARD KUBŮ, „Arizace“ a arizátoři: drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45), Praha 2005; PETR BEDNAŘÍK, *Arizace české kinematografie*, Praha 2003.

² FRANK BAJOHR, „Arisierung“ in Hamburg. *Die Verdrängung der jüdischen Unternehmer 1933–45*, Hamburg 1998.

³ Z poslední doby srov. pro větší města: CHRISTOPH KREUTZMÜLLER, *Ausverkauf. Die Vernichtung der jüdischen Gewerbetätigkeit in Berlin 1930–1945*, Berlin 2012; „Arisierung“ in Berlin, (Hrsg.) CHRISTOF BIGGELEBEN – BEATE SCHREIBER – KILIAN J. L. STEINER, Berlin 2007; „Arisierung“ in Leipzig. *Annäherung an ein lange verdrängtes Kapitel der Stadtgeschichte der Jahre 1933 bis 1945*, (Hrsg.) MONIKA GIBAS, Leipzig 2007; BRITTA BOPF, „Arisierung“ in Köln. *Die wirtschaftliche Existenzvernichtung der Juden 1933–1945*, Köln 2004; München arisiert. *Entrechtung und Enteignung der Juden in der NS-Zeit*, (edd.) ANGELIKA BAUMANN – ANDREAS HEUSLER, München 2004; WOLFRAM SELIG, „Arisierung“ in München. *Die Vernichtung jüdischer Existenz 1937–1939*, Berlin 2004. Je nápadné, že pro Vídeň s výjimkou o archivní materiál sice opeřené, pojetím ale spíše populární knihy TINA WALZER – STEPHAN TEMPL, *Unser Wien. „Arisierung“ auf österreichisch*, Wien 2001, není k dispozici novější systematická práce. Základem nadále zůstává GERHARD BOTZ, *Wohnungspolitik und Judendeportation in Wien 1938 bis 1945. Zur Funktion des Antisemitismus als Ersatz nationalsozialistischer Sozialpolitik*, Wien – Salzburg 1975.

⁴ K velmi diferencované roli městských správ za nacismu srov. mj. sborník *Stadtverwaltung im Nationalsozialismus. Systemstabilisierende Dimensionen kommunaler Herrschaft*, (Hrsg.) SABINE MECKING – ANDREAS WIRSCHING, Paderborn 2005. Podrobně pak na příkladu konkrétního města RÜDIGER FLEITER, *Stadtverwaltung im Dritten Reich. Verfolgungspolitik auf kommunaler Ebene am Beispiel Hannovers*, Hannover 2006.

(*Wiedergutmachung*), tedy poválečné restituční zcizeného majetku a materiálního odškodnění obětí, se sice od přelomu století už také dostal do zorného pole historiografie, konkrétní výzkumy pro jednotlivá města však dosud zůstávají výjimkou.⁵

Svazek, který tu bude recenzován, je produktem konference věnované oběma zmíněným tématům. Ze tří čtvrtin se ovšem soustřeďuje na otázku „arizace“. Kniha obsahuje úvod do tematiky a třináct případových studií k jedenácti německým a – navzdory titulu knihy – také dvěma rakouským městům a regionům. V úvodu (s. 7–44) shrnuli editoři nejpodstatnější momenty dosavadního výzkumu tematiky a nabídli tak čtenáři přehledný vstup do problematiky. Neopomněli přitom upozornit na pojmové problémy obou tematických komplexů: Zejména zdůrazňují, že ani „arizace“, ani „napravení křivd“ nebyly a nejsou jednoznačně definovanými termíny. Jádro problému leží v případě „arizace“ v nutnosti dnešního vyrovnání se s *lingua tertii imperii*, přičemž již v jazykové praxi třicátých let byly pod pojem „arizace“ zahrnovány značně rozdílné skutečnosti. Co pak se týče „napravení křivd“, spočívá obtíž (eufemistické) šíři tohoto velmi německého výrazu. Editoři svazku se v obou případech rozhodli pro co možná nejširší definici: „Arizace“ tu nezahrnuje pouze proces vyvlastnění majetku, nýbrž celou problematiku vyřazení židů z ekonomiky, a to se všemi důsledky tohoto procesu (s. 9n.). „Napravení křiv“ pak v této interpretaci v sobě obsahuje jak restituci ještě určitelného vlastnictví, tak odškodnění, provedené nástupnickým státem (tj. Spolkovou republikou Německem, protože Rakouská republika z titulu svého statusu „osvobozené země“ právní nástupnictví po třetí říši odmítla) (s. 13).

⁵ K Německu srov.: CONSTANTIN GOSCHLER, *Wiedergutmachung. Westdeutschland und die Verfolgten des Nationalsozialismus 1945–1954*, München 1992; TÝŽ, *Schuld und Schulden. Die Politik der Wiedergutmachung für NS-Verfolgte seit 1945*, Göttingen 2005, 2008²; JÜRGEN LILLTEICHER, *Raub, Recht und Restitution. Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in der frühen Bundesrepublik*, Göttingen 2007; JAN PHILIPP SPANNUTH, *Rückerstattung Ost. Der Umgang der DDR mit dem „arisierten“ Eigentum der Juden und die Rückerstattung im wiedervereinigten Deutschland*, Essen 2007. V německo-rakouském srovnání: „Arisierung“ und Restitution. *Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in Deutschland und Österreich nach 1945 und 1989*, (Hrsg.) CONSTANTIN GOSCHLER – JÜRGEN LILLTEICHER, Göttingen 2002. K Rakousku nejnověji: *Schweres Erbe und „Wiedergutmachung“. Restitution und Entschädigung in Österreich: Die Bilanz der Regierung Schüssel*, (Hrsg.) STEFAN KARNER – WALTER M. IBER, Innsbruck – Wien – Bozen 2015; v širším kontextu pak: CONSTANTIN GOSCHLER – PHILIPP THER, *Raub und Restitution. „Arisierung“ und Rückerstattung jüdischen Eigentums in Europa*, Frankfurt/M. 2003; HANS GÜNTER HOCKERTS – CLAUDIA MOISEL – TOBIAS WINSTEL, *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für NS-Verfolgte in West- und Osteuropa 1945–2000*, Göttingen 2006.

V první, velmi působivé případové studii představuje Christoph Kreutzmüller výsledky svého výzkumu „likvidace židovského živnostenského podnikání v Berlíně“ (s. 45–64).⁶ Autor se, na rozdíl od mnoha dosavadních studií o „arizaci“, které se soustřeďují především na pachatele, pokouší zdůraznit perspektivu obětí, v tomto případě asi 50 000 židovských živnostníků v Berlíně (stav k roku 1933). To se odráží již v jím použité terminologii v názvu článku: autor vědomě rezignoval jak na termín „arizace“, který sugeruje kompletní převzetí židovského majetku nežidovskou populací (viz níže) a navíc staví do popředí pozornosti pachatele, tak i na dobový pojem „odžidovštění“ – *Entjudung* (s. 46–50) pro označení celého procesu vypuzení židů z hospodářského i veřejného života.

Kreutzmüller načrtává, jak v Berlíně v důsledku vypuzení židů započal „koncentrační proces“, ústící do vzniku „židovského segmentu hospodářství“ (s. 56). V důsledku tohoto procesu bylo v hlavním městě Německé říše, sídle největší židovské obce v Německu (roku 1933 čítala 160 000 členů), mezi léty 1933 a 1938 dokonce založeno na 1 000 nových židovských firem (s. 57)! Berlín se stal útočištěm židovských podniků především z venkovských obcí a z maloměst, od roku 1935/36 ale také z ostatních velkoměst. Zde se jim dostalo pomoci od roku 1933 založeného „Ústředí pro židovskou hospodářskou pomoc“ (*Zentralstelle für Jüdische Wirtschaftshilfe*) (s. 55). V důsledku těchto procesů se počet židovských živnostníků v Berlíně pohyboval v roce 1938 jen lehce pod úrovní roku 1933 (46 000, s. 59).

Rok 1938 ovšem také přinesl listopadový pogrom, tedy moment, v němž bylo se vši tvrdostí definitivně zničeno všechno židovské živnostnictví. Autor to demonstruje na vzorku 8 000 podniků: Jestliže v letech 1933–1938 byla třetina židovských závodů převedena do „árijských“ rukou, v roce 1939 byla – paralelně s deportacemi nebo fyzickou likvidací židovských živnostníků – většina zbývajících, za pogromu poničených nebo vypleněných podniků likvidována (s. 61). Autor proto po právu označuje zničení židovských hospodářských existencí jako nejdéle běžící dílčí proces „vyhlazení evropských židů“ (Raul Hilberg).

Následující příspěvek Benno Nietzela se soustřeďuje na ozřejmení viditelnosti tohoto procesu v rámci strategií přežití židovských živnostníků ve Frankfurtu nad Mohanem (s. 65–87). Noví mocipáni museli při snahách o přenesení propagandistických teorémů do praktické politiky vytvořit konstrukt „židovského“ podniku, resp. „židovského“ hospodář-

⁶ Srovnej též CH. KREUTZMÜLLER, *Ausverkauf*.

ského sektoru. To se ovšem v praxi ukázalo jako značně nesnadné: chyběla jednoznačná kritéria. Pole bylo proto přenecháno regionálním a lokálním veličinám, které při tom projevíly velkou míru vlastní iniciativy – jako konkrétní příklad lze uvést frankfurtský magistrát a konkrétně starostu města Friedricha Krebse (s. 68). Klíčová role při určování, zveřejňování a tedy stigmatizaci jen vágně definovaných „židovských“ podniků připadla frankfurtské průmyslové a obchodní komoře (s. 70). Vzhledem k tomu, jak významnou část městského hospodářství představoval segment pokládaný za „židovský“ – autorem převzaté dobové, o nejasná kritéria se však opírající odhady frankfurtského Úřadu pro dopravu a hospodářství hovoří o zhruba jedné třetině všech závodů zanesených v obchodním rejstříku (s. 70, 73) – a s ohledem na zároveň panující finanční nouzi města frankfurtský magistrát ovšem přechodně ustoupil, ostatně podobně jako říšská vláda, od otevřeného protizidovského bojkotu (s. 73).

Dynamika protizidovských opatření se posunula do ulic města: Došlo k více či méně divokým bojkotům židovských firem a k boji o veřejný prostor. Významným momentem při tom byla viditelnost nebo zneviditelnění „židovských“ obchodů a podniků. Zatímco nacionální socialisté se útoky na židy snažili ustavit „lidovou jednotu“ (*Volksgemeinschaft*, s. 76), židovští podnikatelé se jim snažili čelit prostřednictvím různých strategií minimalizace „cílů“. Ty sahaly od povýšení „árijských“ zaměstnanců na spolumajitele přes proměnu obchodů v zasilatelství až k přesunutí firemních prostor pryč z ulic (s. 79–84). Úspěch těchto snah byl však minimální. Podle Nietzela dosáhla politika „arizace“ ve Frankfurtu nejpozději do listopadového pogromu 1938 v podstatě už svého cíle (s. 85). Zde by ovšem bylo – v návaznosti na Kreutzmüllerovu studii – dobré vědět, kolik podniků bylo skutečně „arizováno“ a kolik nakonec likvidováno.

Ještě podstatně aktivnější roli městské správy konstatuje příspěvek Christiane Fritsche, který zkoumá bývalou rezidenci falckých kurfiřtů, Mannheim⁷ (s. 137–161). Autorka přitom rozlišuje čtyři aspekty, resp. fáze problematiky: Zaprvé šlo o opatření města proti židovským podnikům a svobodným povoláním, k nimž město přistoupilo v podstatě z vlastní iniciativy hned po „uchopení moci“ roku 1933. Zadruhé začala po tzv. Říšské křišťálové noci 9. listopadu 1938 městem provedená „arizace“ nemovitostí, která bezprostředně navázala na „arizaci“ podniků. Zatřetí nastoupila povinnost od února 1939 odevzdat veškeré klenoty

⁷ Autorka v tomto příspěvku sumarizuje výsledky svých výzkumů, publikovaných in: CHRISTIANE FRITSCHÉ, *Ausgeplündert, zurückerstattet und entschädigt. Arisierung und Wiedergutmachung in Mannheim*, Ubstadt-Weiher 2013.

a cennosti nacházející se v židovském vlastnictví – přičemž klíčová role připadla městským zastavárnám. A konečně začtvrté došlo od počátku čtyřicátých let k zhodnocení výbavy domů a bytů emigrovavších a deportovaných židů z Mannheimu i z okupovaných území v nově vytvořeném městském „Zhodnocovacím centru pro majetek nepřátel lidu“ (*Verwertungsstelle für Volksfeindliches Vermögen*).

Autorka vyzdvihuje ve srovnání s jinými městy vysokou míru vlastní iniciativy mannheimských úředníků a zaměstnanců a zdůrazňuje (v opozici vůči tezi o konkurenčním dualismu státu a strany, resp. úřednictva, zastávané kdysi mj. Hansem Mommsenem)⁸ „průkopnickou roli“ mannheimské městské správy např. při vypuzení židů z hospodářství (s. 144). Největším profitérem všech protizidovských opatření bylo – analogicky k ostatním německým komunálním subjektům – město, které „obzvláště bezohledně“ vystupovalo při „arizaci“ nemovitostí (s. 147). Zároveň autorka zdůrazňuje, že se to ani v nejmenším nedělo skrytě, nýbrž že vše – zejména pak masový prodej židovského vybavení domácností – probíhalo v tzv. „zhodnocovacím centru“ (s. 155nn.) každému na očích „v srdci města, v centru mannheimské městské společnosti“ (s. 160)! Jedním z největších individuálních profitérů tohoto „velkopřechovávání“ byl zřejmě úředník mannheimského finančního úřadu, člen komise „zhodnocovacího centra“ a později dlouholetý (1959–1980) kostnický starosta Bruno Helmle, kterému je ve svazku věnován vlastní příspěvek z pera kostnického městského archiváře Jürgena Klöcklera (s. 163–203).⁹

V principu poněkud odlišnou situaci než v Německé říši prezentují oba rakouské příspěvky: ke Štýrskému Hradci, resp. Štýrsku (s. 89–114) a k Vídni (s. 115–136).¹⁰ V prvních týdnech po „anšlusu“ docházelo v celém Rakousku k „divokým arizacím“ bez zákonné základny (tzv. „komisařský systém“), při nichž se v první fázi obohacovali jednotliví členové strany a stranické či státní organizace. Až poté byla „arizace“ řadou kroků postavena pod státní kontrolu (zejména tzv. *Vermögensverkehrsstelle*) a okruh profitérů se tak rozšířil (s. 96nn.). Také zde

⁸ HANS MOMMSEN, *Beamtenum im Dritten Reich*, Stuttgart 1966.

⁹ Helmleovo nacistické angažmá vyplulo na světlo symptomatically až roku 2010, kdy byl v kostnickém městském archivu nalezen jistý dopis z roku 1945. Dobrozdání o Helmleově činnosti v období nacionálního socialismu je umístěno na stránkách kostnického magistrátu, viz: *Gutachten zur Tätigkeit von Dr. Bruno Helmle liegt vor*, Medienportal der Stadt Konstanz [online], [cit. 25. února 2017], <<http://www.konstanz.de/rathaus/medienportal/mitteilungen/03505/index.html>>.

¹⁰ K tomu viz i ULRIKE FELBER – PETER MELICHAR – MARKUS PRILLER – BERTHOLD UNFRIED – FRITZ WEBER, *Ökonomie der Arisierung I–II*, Wien – München 2004 (= Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission, Bd. 10/1,2).

sloužilo neskrývání „arizačního procesu“ vytvoření lidové jednoty (*Volksgemeinschaft*): Mezi oběťmi, pachateli a diváky tak bylo vytvářeno „pouto“ (s. 92). „Nacionálně socialistické vyvlastnění majetku [...] tak nebylo pouhým státně organizovaným a nařízeným opatřením, nýbrž čerpalo svoji dynamiku do velké míry ze samostatného jednání komisařů a dalších aktérů ‚arizace‘. Bylo [...] sociální praxí.“ (s. 113) Profitovali především nacisté, v Rakousku pronásledovaní v letech před „anšlusem“. Těm se mělo touto cestou dostat „napravení křivd“. Mělo to ovšem jisté důsledky: „Hospodářsky škodlivé důsledky proměny lidí s povoláním ‚nacistů‘ v podnikatele byly brzy zřejmé...“ (s. 118).

„Arizace“ nadto sloužila „strukturálnímu pročištění“ a „racionalizaci“ rakouského hospodářství – většina podniků nebyla převedena do „arijských“ rukou, nýbrž (podobně jako v Berlíně) likvidována (s. 101nn., 128nn.). Tento proces proběhl v Rakousku poměrně rychle: Gerald Lamprecht ukazuje na příkladu Štýrského Hradce a Štýrska, že ve všech hospodářských sektorech byl v podstatě ukončen do podzimu 1939. Berthold Unfried ovšem poznamenává, že „odžidovštění“ bylo „myšleno jako první krok rozsáhlé racionalizace rakouského hospodářství, v jehož rámci měly být plánovány s ohledem na jejich racionalizaci, resp. likvidaci, podřízeny také ‚arijské‘ podniky.“ (s. 129)

Unfried zdůrazňuje ve svém – v nejlepším slova smyslu zobecňujícím – příspěvku o Vídní význam restitučních akt pro výzkum „arizací“. Nejen že existovala „překvapivě vysoká míra restitucí a vyrovnání“ (s. 116), ale restituční akta ukazují také nuance „arizačních řízení“ a ozřejmují vyjednávací prostor na obou stranách, který nelze vyčíst z „arizačních akt“: např. zájmové aliance nebo „arizaci po dohodě“ (s. 121nn.). Unfried poukazuje na to, že dominantní formou odnětí majetku nebylo vyvlastnění bez náhrady, nýbrž nucený prodej pod cenou. Tato skutečnost pak měla významné důsledky pro restituce (s. 120). Stát získal svůj „podíl“ cestou zdanění – a sice nejen prostřednictvím zvláštních daní pro „židy“, nýbrž v průběhu let 1936–1940 také zvýšením daně z příjmů právnických osob (*Körperschaftsteuer*) z 25 na 40%. V Rakousku vedlo toto opatření k modernizačnímu impulzu, totiž k zavedení systematických finančních kontrol, resp. auditu podniků (*Betriebsprüfung*) (s. 125nn.). Unfried se, vycházející ze skutečnosti, že „arizace“ byla součástí široce založeného zájmu státu do soukromého hospodářství a zároveň představovala součást nacistické sociální politiky,¹¹ přimlouvá za silnější hospodářsko-sociální

¹¹ K tomu srov. i G. Botz, *Wohnungspolitik und Judendeportation*.

přístup k tomuto tématu a za zkoumání zájmových strategií místo schematického dělení aktérů na oběti a pachatele.

Jak obtížně se (nikoliv jen) těsně po válce prosazovalo „napravení křivd“, resp. nejprve alespoň rychlá pomoc obětem pronásledování, ukazuje Susanna Schrafsteter na příkladu britské okupační zóny, v níž první zákony o odškodnění vstoupily v platnost až roku 1947 (s. 309–334). Autorka črtá obraz málo účinné správy okupační zóny, která přenechala zásobování běženců, pocházejících z bývalých nepřátelských zemí (tedy také mnoha německých židů, kteří tu – na rozdíl od americké zóny – neměli privilegovaný status, pakli nebyli osvobozeni z koncentračních táborů), do velké míry jednotlivým městům. Bylo to v době, kdy i ve Velké Británii pokračoval přidělový systém potravin a „britská okupační moc trvala na tom, že s německými židy je třeba jednat jako s Němci [...] Němečtí židé tak byli odkázáni na úřady země, která je před jen nedávnou dobou zbavila všech práv, pronásledovala je a vraždila“ (s. 312).

Praxe pomoci obětem nacismu se etablovala město od města zcela odlišně. Lze to podle autorky připsat na konto lhostejnosti britské okupační moci a absenci společné spojenecké sociální politiky (s. 313). V řadě měst tak vznikaly pomocné výbory, organizované přímo navrátilci, kteří se v kooperaci s komunální správou snažili o alespoň základní zaopatření. V mnoha městech byly za tímto účelem provedeny soukromé sbírky, v jiných – např. v Göttingen (s. 317) – byly takové sbírky na navrátilce městskou správou z blíže nejasných důvodů nejprve zakázány. Teprve instrukce č. 20 z konce prosince 1945 konečně zlepšila sociální situaci bývalých koncentračníků v britské okupační zóně. Bylo to opatření, které Američané vyhlásili již v létě a Francouzi alespoň v září (s. 322 nn.). Některá města, např. Kiel nebo Hamburk, poskytovala potřebným pomoc přesahující míru předepsanou instrukcí.

Jisté problémy ovšem existovaly nadále: Trvala např. „silná tendence ke kategorizování skupin obětí a nacistů“ (s. 326). Zahraniční oběti nacistického pronásledování byly tak do velké míry vyloučeny z poskytování okamžité pomoci (s. 334). Kategorizační tendence měly klíčový význam i pro proces „napravení křivd“ započatý roku 1947, který se jen pomalu rozebíhal: „Procesy vylučování, které se v letech 1945 a 1946 etablovaly v celé britské zóně, měly za důsledek, že skupiny obětí nacismu, které neobdržely bezprostřední pomoc, byly později vyloučeny také z odškodňovacích opatření.“ (s. 334)

Jako celek nabízí recenzovaný, poněkud heterogenní svazek užitečný přehled o dosavadním výzkumu a na základě sumarizujících případo-

vých studií dává nahlédnout do velmi rozdílných rámcových podmínek i praxe zkoumaných procesů v jednotlivých městech. Jako společné téma lze identifikovat neskrývanost arizačních procesů a existenci jednacích prostorů nejen pro pachatele, ale i pro oběti. „Arizace‘ židovského majetku se coby největší vlastnický přesun v německých dějinách odehrávala veřejně a profitovala z ní jak Německá říše, tak města a místní obyvatelstvo.“ (s. 8) I když by se čtenář rád dozvěděl více o konkrétních profitérech i o přece jen diferencované reakci veřejnosti, z knihy je zřejmé, že ústřední roli jak v procesu vyvlastnění, tak „napravování křivd“ hrála především komunální byrokracie.

Nina Lohmann, přeložil Jiří Pešek

Kimberly Elman Zarecorová, UTVÁŘENÍ SOCIALISTICKÉ MODERNITY. BYDLENÍ V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1945–1960, Academia, Praha 2015, 419 stran.

Vzhledem k tomu, že v panelových domech bydlí asi třetina obyvatel Česka, zdálo by se, že lze jen těžko hledat aktuálnější téma výzkumu. Historici umění je ale dlouho přehlíželi, snad právě pro jeho všudypřítomnost, snad pro estetickou nepřitažlivost panelových domů, a historici architektury vycházející z jiných oborů v Česku téměř nepůsobí. Český akademický svět tedy čekal na Kimberly Elman Zarecorovou, působící dnes na University of Iowa, která se naučila česky, téma podrobně prostudovala a v roce 2011 přišla s knihou *Manufacturing a Socialist Modernity*.¹ Český překlad knihy na sebe dal čekat další čtyři roky, do roku 2015. Autorka má zázemí v architektuře, pojaté ale širěji než jen jako navrhování staveb. Opravdu speciální zaměření pak kniha získala zčásti rozhodnutím autorky věnovat se méně probádané době, než je první republika, zčásti náhodou: původní záměr věnovat se především výstavbě v Praze zhatily pražské povodně v roce 2002. Zarecorová se proto věnovala nejvíce Ostravě a Zlínu.

Knihy má pět kapitol. První, nazvaná Fénix povstává, představuje debaty o zprůmyslnění stavebnictví v kontinuitě s první republikou a vývojem za války. Uvedení těchto představ do praxe pak podrobně ilustruje kapitola následující, přibližující organizační a společenské

¹ KIMBERLY ELMAN ZARECOR, *Manufacturing a Socialist Modernity: Housing in Czechoslovakia 1945–1960*, Pittsburgh 2011.

změny, které vedly ke sdružení všech českých architektů pod křídly Stavoprojektu, snad největší organizace svého druhu. Třetí kapitola se věnuje socialistickému realismu a jeho implementaci v Československu a čtvrtá toto téma ilustruje na příkladu pozdní kariéry Jiřího Krohy, který tu byl klíčovou postavou. Poslední kapitola se věnuje Zlínu a vývoji raných paneláků. Časové rozmezí knihy končí v roce 1960, tedy právě před masovým rozšířením jejich výstavby.

V úvodu Zarecorová polemizuje s představou, že mezi československou architekturou doby první republiky a obdobím komunismu existuje neprostupný předěl. Takový obraz vznikl nejprve prostřednictvím interpretace československých emigrantů, po sametové revoluci pokračoval současně s úsilím mapovat škody napáchané za komunismu a zahraniční badatelé neznalí češtiny a odkázaní na sporé překlady pak většinou takové teze přebírají.² Autorka tu odkazuje i na práce svého učitele Kennetha Framptona, který ji k zájmu o českou architekturu nasměroval. Toto zcela pochopitelné vidění ovšem, alespoň v této oblasti, znesnadňuje pochopit to, jak komunistický systém – v tomto případě jeho stavebnictví – doopravdy fungoval. Ano, došlo k zásadním změnám a devastaci hodnot. Právě tyto změny kniha podrobně ilustruje, ale ukazuje také, že všechny tyto jevy měly své kořeny už v myšlení meziválečných funkcionalistů a teoretika Karla Teigehe. V jejich úsilí o zajištění minimálního bydlení pro všechny, v plánech na kolektivní bydlení, zprůmyslnění a zefektivnění stavebnictví.

Snahy o zprůmyslnění stavebnictví po válce dominovaly téměř celé Evropě a měly racionální základ, daný především velmi reálnou nouzí o byty. Na rozdíl od západních zemí, kde byla výstavba z panelů jen jedním z mnoha směrů, kterým se výzkum a vývoj ve stavebnictví ubíral, v Československu, stejně jako v dalších sovětských satelitech, se „panelák“ rychle stal v podstatě jediným typem nové obytné výstavby. Tuto proměnu původně iniciovali architekti, architektura se tím však změnila z víceméně umělecké disciplíny v disciplínu hospodářskou. I když monotónní a uniformní obraz sídlišť, tak jak zaplnila česká města, sugeruje určitou osudovost, kniha ukazuje, že takový vývoj nebyl nutný

² Autorka zde odkazuje mj. na: KAREL TEIGE, *The Minimum Dwelling*. Trans. Eric Dluhosch, Cambridge, MA 2002; KENNETH FRAMPTON, *A Modernity Worthy of the Name: Notes on the Czech Architectural Avant-Garde*, in: *El arte de la vanguardia en Checoslovaquia 1918–1938 / The Art of the Avant-Garde in Czechoslovakia, 1918–1938*, (ed.) JAROSLAV ANDĚL, Valencia 1993; JAROSLAV ANDĚL, *The New Vision for the New Architecture: Czechoslovakia, 1918–1938*, Prague 2005.

ani jediný možný. Přejchod na sériovou „výrobu bydlení“ v československém provedení nakonec opravdu postupně vedl k absolutní orientaci na kvantitu, na úkor kvality. Nicméně ještě sídliště ze šedesátých let, která leží už za časovým horizontem hlavního výzkumu Zarecorové, docházejí ve zpětné perspektivě spíše uznání. *Utváření socialistické modernity* tak představuje vývoj stavebnictví jako výsledek působení různorodých sil: na jedné straně reakce na hospodářskou situaci, balancování mezi sovětským nátlakem a národními tendencemi, na druhé straně osobních ambic jednotlivců, pokusů a omylů, a někdy i náhod.

Ve výborně napsaném, téměř napínavém textu se před čtenáři postupně odvíjejí osudy československé architektury v turbulentní době patnácti poválečných let. Zásadními postavami, které vystupují v celé knize, jsou tři architekti mladší avantgardní generace, Karel Janů, Jiří Štursa a Jiří Voženílek, kteří před válkou tvořili sdružení PAS (Pracovní architektonická skupina). Po válce pak zaujali místa na klíčových pozicích – jako ředitelé institucí, jež odpovídaly za výstavbu, zejména Stavoprojektu, který postupně sdružil všechny architekty do jediného obřího státního podniku.

Proslulá kvalita meziválečné československé architektury byla dána, kromě běžně zdůrazňovaného talentu českých architektů, také kvalitou stavebních materiálů i poměrně dobře fungujícími institucemi. Po válce mohla pokračovat díky relativně malým válečným škodám, byť se samozřejmě plně projevovala poválečná nouze, zejména nedostatek materiálů. V době, kdy po únorovém převratu českoslovenští architekti začali jezdit na studijní návštěvy do Sovětského svazu, vysvítá z dobových pramenů přes cenzuru jejich mírné překvapení nad zaostalostí tamního hospodářství. Neplatí tedy, že by paneláky byly sovětským importem, právě Československo bylo ve zprůmyslnění stavebnictví dokonce viditelně napřed.

Svráznou kontinuitu kapitalistické sériové výroby a aplikace marxisticko-leninského materialismu ukazuje vývoj ve Zlíně, konkrétně pak kariéra Jiřího Voženílka. Voženílkovo levicové politické přesvědčení mu nebránilo pracovat od konce třicátých let u Bati ve Zlíně. Tam se ale během války zapojil do odboje a tím získal kredit, který po válce využil. V Baťových závodech, po válce zestátněných, vznikly výzkumné týmy, které prověřovaly možnosti stavby domů z panelů v řadě pokusných variant. Technologii, pracovní postupy i organizaci přitom do značné míry převzaly od Bati a bylo to právě ve Zlíně, kde vznikl vůbec první československý „panelák“. Pozdější nevábny obraz paneláku jako produktu

nelidské mašinerie byl fixován až rozhodnutím soustředit se na výrobu nosných panelů. Experimentální domy, realizované ve Zlíně různými architekty, přitom na bázi nenosných panelů ukázaly poměrně velkou tvárnost i možnost přizpůsobení místu.

Pro vládnoucí komunistickou stranu bylo stavebnictví klíčovým programovým odvětvím, protože umožňovalo hmatatelné naplnění cílů, které koneckonců komunistické straně zajišťovaly aspoň zpočátku podporu, tedy konkrétní zlepšení životních podmínek lidí. Zároveň plnilo už od první dvouletky důležitou roli v transformaci hospodářství: první sídliště, dokonce celá nová města, byla budována poblíž průmyslových podniků. Například Nová Ostrava měla původně nahradit celé stávající město, nakonec se však stala jeho čtvrtí pod jménem Poruba.

Výstavba se proto v Československu dostávala pod permanentní politický tlak, daný plněním hospodářských plánů. Priorita kvantity umožňovala po nějaký čas vzdorovat sovětským tlakům na uplatnění socialistického realismu v architektuře. K tomu nakonec došlo, jak Zarecorová dokládá, až v jakési druhé vlně po roce 1950. Technokraté ustoupili nebo byli odsunuti do pozadí, ale mohli dále pracovat na vývoji panelů, po nějakou dobu dokonce tajně. Do popředí se naopak na čas vrátilo umělecké pojetí architektury, zosobněné zejména Jiřím Krohou, jemuž je věnována čtvrtá kapitola. Kroha díky svému dlouholetému nasazení pro věc komunismu a nově nalezenému nadšení pro socialistický realismus získal titul národního umělce a v rámci Stavoprojektu výsadní postavení, a na čas dokonce vlastní ateliér. S výjimkou Krohova entuziasmu se však československá architektura socialistického realismu podle autorky jeví spíše jako anomálie, vytvářená viditelně z donucení, většinou jen pomocí aplikace dekoru na stávající stavební typy. Sériově se vyráběly i ony dekorace a byly opuštěny, jakmile to bylo možné, stejně jako celý styl, a Kroha v roce 1956 o svůj ateliér přišel. Architektura kvůli času potřebnému k výstavbě ovšem podléhá značné setrvačnosti, takže největší projekty navržené ve stylu tzv. sorely byly dokončeny až poté, co byl tento styl u kreslicích prken opuštěn. Tentokrát definitivně ve prospěch absolutního podřízení architektury hospodářství. Podstatnějším úkrokem od modernistického vývoje byla tzv. sorela v urbanismu. Větší celky jako Poruba a Havířov se komponovaly podél souvislejších tříd, alejí a promenád, které z dnešního pohledu mohou působit jako předchůdce postmoderní kritiky modernistického urbanismu.

Autorka vychází ze studia dobových časopisů, z oficiálních pramenů i z výzkumu in situ během svých studijních pobytů v Česku. Obdiv za-

slouží její práce s dobovými prameny, vyžadující nejen ovládnutí standardní češtiny, ale i zvláštního jazyka oficiálních stranických dokumentů z padesátých let. Z těch se jí kritickým čtením podařilo vydestilovat velmi plastický obraz problematiky. Rozhodnutí nevěnovat se politickým dějinám, deklarované na začátku knihy, však nebylo možné zcela dodržet. Téma se s politickým vývojem chtě nechtě často prolíná, byť ne jako jeho zrcadlový odraz. Autorčin pohled by možná dále zproblematizovalo zaměření na aspekty, které se z oficiálních pramenů vyčíst nedají, například otázka, kdo na masivní bytové výstavbě pracoval a za jakých podmínek. Úskalí spoléhání na jeden typ pramenů ukazuje například i tvrzení, že „většina architektů, kteří zůstali v zemi, s komunistickými myšlenkami sympatizovala“, v pojednání o vzniku Stavoprojektu (kapitola 2), ačkoliv připouští utrpení některých z nich. Cíle, které si na začátku klade, autorka sice naplňuje, nicméně v detailním rozboru toho, jak věci probíhaly, nenašel místo důkladnější rozbor jejich sociálního a ideového pozadí. Proč se například dále nerozvíjel model kolektivního bydlení, jehož projektům z konce čtyřicátých let se kniha také věnuje?³ Čtenáře může lehce rušit i opakování některých informací, vyplývající z toho, že poslední dvě kapitoly byly původně psány jako samostatné články. Další zajímavý rozměr by dodalo i srovnání se sousedními státy východního bloku – s východním Německem, Polskem, Maďarskem.

Jiný mezinárodní kontext, v *Utváření socialistické modernity* jen zmíněný, nicméně autorka rozvíjí v příspěvku napsaném pro publikaci věnovanou sídlišti Solidarita (1947–1951).⁴ Jak ukazuje četba oficiálního časopisu *Architektura ČSR*, obnoveného po válce v roce 1946, v prvních poválečných letech se pro nedostatek prostředků a kvůli nouzi o materiály téměř nestavělo, a tak časopis otiskoval jednak projekty, jednak příklady ze zahraničí, které v české architektuře sloužily jako vzory a inspirace. V letech 1946 a 1947 přitom na stránkách časopisu „dominovaly projekty ze Skandinávie a Velké Británie“. Zájem o skandinávskou architekturu byl v prvních poválečných letech architektům společný prakticky celé Evropě: zejména Švédsko mělo v té době už rozvinutý program sociálního bydlení, a navíc tam díky uhájené neutralitě za války nedošlo k přerušování výstavby. Autorka možnou skandinávskou inspiraci demonstruje na konkrétní práci autorů sídliště, Františka Jecha a Adolfa Storcha. Studii o Solidaritě otevírá fotografiemi doprovázený portrét současného

³ Tomuto kontextu se podrobněji věnuje HUBERT GUZIK, *Čtyři cesty ke koldomu*, Praha 2014.

⁴ *Sídliště Solidarita*, (ed.) BARBORA ŠPIČÁKOVÁ, Kostelec nad Černými lesy 2014.

stavu sídliště, a studie Kimberly Elman Zarecorové následují texty Evy Novotné a Michaely Janečkové. I to ukazuje, že se v zájmu o paneláky něco změnilo. Pokud se na začátku století Zarecorová pouštěla do tématu takřka sama, za několik posledních let publikací, badatelek i badatelů přibýlo.⁵ *Utváření socialistické modernity* tak určitě není k tomuto tématu poslední zajímavou knihou.

Ondřej Hojda

⁵ Viz např. LUCIE ZADRAŽILOVÁ, *Když se utopie stane skutečností*, Praha 2013; nebo mimo tradiční akademický výzkum vzniklá publikace k předloňskému bienále architektury: MARTIN HEJL ET AL., *2×100 mil. m²*, Praha 2014.

Oliver Rathkolb – Peter Autengruber – Birgit Nemeč – Florian Wenninger, FORSCHUNGSPROJEKTENDBERICHT STRASSEN-NAMEN WIENS SEIT 1860 ALS „POLITISCHE ERINNERUNGS-ORTE“. Erstellt im Auftrag der Kulturabteilung der Stadt Wien (MA 7) auf Initiative von Stadtrat Dr. Andreas Mailath Pokorny und Altredaktor o. Univ. Prof. Dr. Georg Winckler, Wien 2013, 348 stran.

O tom, že pojmenování ulic je výsostně politickou záležitostí, víme v Praze více než dobře: Během 20. století byla řada ulic přejmenovávána při každé změně režimu, a to jednou více, jindy méně slavnostně.¹ Ve Vídni zareagoval před několika léty tým historiků pod vedením Olivera Rathkolba na podnět z radnice a podjal se úkolu přezkoumat jména 6 600 ulic a parků s ohledem na politické konotace a kontexty osob, po nichž jsou pojmenovány. Vídeň se tak podle mínění zúčastněných historiků stala mezinárodně „první metropolí, která se takto zevrubně a obsáhle vyrovnala s pojmenováními svých veřejných prostranství“ (s. 13). Vídeňští kolegové zjevně nevzali na vědomí, že podobná „uliční komise“ pracuje např. v Praze již od revoluce roku 1989, resp. ustáleně od roku 1991 (Komise Rady hl. m. Prahy místopisná).

¹ Srovnej: MAREK LAŠŤOVKA – VÁCLAV LEDVINKA A KOL., *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství I–II*, Praha 1997–1998. Srovnej též VÁCLAV LEDVINKA, *Die Namen von Prager öffentlichen Räumen als Spiegelung des Wandels der politischen Realität im 20. Jahrhundert*, in: *Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Politische Plätze, Denkmäler und Straßennamen im europäischen Vergleich*, (Hrsg.) RUDOLF JAWORSKI – PETER STACHEL, Berlin 2007, s. 337–344. K přejmenováním ve Vídni srov. krátký přehled PETER AUTENGRUBER, *Kurze Geschichte der Benennungsgrundsätze in Wien*, na s. 17–44 zde představované výzkumné zprávy.

Zejména bylo zkoumáno, „zda pojmenováním některého městského prostoru nebyla poctěna osobnost, jejíž činy by podle dnešních měřítek a demokratických hodnotových soudů měly být městem Vídní intenzivně diskutovány a přezkoumány“ (s. 11). V centru pozornosti stálo objasnění otázky, „zda tyto osobnosti neprosluly veřejnými antisemitskými, rasistickými nebo fašistickými výroky a činy“.

V roce 2013 byly veřejnosti předloženy předběžné výsledky šetření ve zprávě nazvané *Straßennamen Wiens seit 1860 als „Politische Erinnerungs-orte“* (Uliční jména Vídně od roku 1860 jako „politická místa paměti“).² Z celkem 4 379 ulic nazvaných po osobnostech bylo 9%, tedy asi 400 osob, označeno za problematické a podrobeno důkladnějšímu přezkoumání. Výsledkem byl soupis 159 kritických případů ulic a prostranství (s. 12). Ta byla dále rozdělena do tří – plynule do sebe přecházejících – kategorií. Do první bylo zahrnuto 28 případů, které podle názoru badatelů vyžadovaly zvláště intenzivní diskusi. Šlo tu o osoby, které mj. „ve své práci v některých případech akceptovaly a komunikačně používaly formy antisemitismu a rasismu, resp. které nesou nepřímou zodpovědnost za užití násilí, případně o muže, kteří po roce 1918 vystupovali zřetelně antidemokraticky nebo s využitím své veřejné prestiže a svého veřejného působení nepřímo, i když politicky ne zcela jednoznačně podporovali nacionální socialismus“ (s. 14) Zde najdeme vedle Ferdinanda Porscheho nebo v Praze promováného muzikologa Roberta Lacha také antisemitskou rétorikou nechvalně proslulého Karla Luegera, vídeňského starostu v letech 1897–1910. Po něm bylo mj. pojmenováno náměstí v 1. vídeňském okrese a most ve 14. okrsku. Ještě během projektu byl z rozhodnutí zastupitelstva spolkového hlavního města Vídně roku 2012 přejmenován segment slavné Ringstraße nacházející se před budovou univerzity, dosud Dr. Karl-Lueger-Ring, na Universitätsring.³

Druhá kategorie případů obsahuje 56 prostranství, „k nimž je třeba diskutovat“. Sem patří osobnosti, které „díky své veřejné reputaci a působení nepřímo, i když politicky nejednoznačně podporovaly nacismus a také se aktivně snažily proniknout do blízkosti vysoce postavených zástupců nacistického režimu, případně ve své práci na čas přijaly a hlásaly nacistickou

² Zpráva je dostupná online na stránkách města Vídně: *HistorikerInnen-Bericht über Wiens Straßennamen*, Webový portál magistrátu města Vídně [online], [cit. 21. srpna 2016], <<https://www.wien.gv.at/kultur/strassennamen/strassennamenpruefung.html>>.

³ Srovnej k tomu: *Dr.-Karl-Lueger-Ring wird in Universitätsring umbenannt*, Der Standard [online], 19. dubna 2012, [cit. 21. srpna 2016], <<http://derstandard.at/1334795565355/Wien-Dr-Karl-Lueger-Ring-wird-in-Universitaetsring-umbenannt>>.

ideologii, případně které nesou – byť i nepřímou – zodpovědnost za násilné činy“. (s. 14) Zde nalezneme např. architekta a urbanistu Rolanda Rainera, dirigenty Wilhelma Furtwänglera, Oswalda Kabasta a Herberta von Karajana, ale také komponisty Franze Lehára, Richarda Strausse, geografa Hugo Hassingera, spolkového kancléře let 1953–1961 Julia Raaba, předsedu parlamentu v letech 1945–1953 Leopolda Kunschacka nebo spolkové prezidenty Karla Rennera (1945–1950) a Adolfa Schärfa (1957–1965).

Do poslední kategorie bylo pak zařazeno 75 případů s „demokraticko-politickými biografickými mezerami“: Jde např. o osoby, které před rokem 1914 zaujímaly „protižidovské“ postoje, po roce 1918 propagovaly protidemokratické reformy nebo za nacismu sloužily režimu jako prostí členové NSDAP. K nim patří také osoby s česko-moravskými nebo dokonce pražskými kořeny: např. v Berouně narozený technik a průkopník železobetonu Fritz Emperger, v Brně narozený botanik a v letech 1894–1909 profesor Německé univerzity v Praze Hans Molisch, v Praze narozený fyzik Heinrich Mache, historik a v letech 1918–1926 profesor Německé univerzity v Praze Hans Hirsch nebo pražský profesor anatomie (v letech 1909–1945) Otto Grosser.

Ve zprávě se jako zvláštní podnět k přemýšlení objevila i jména Metternichgasse, Ostmarkgasse nebo náměstí Richarda Wagnera, která ovšem nelze přiřadit k žádné ze tří uvedených kategorií.

Historikové nedávají ve zprávě doporučení, jak zacházet s více nebo méně problematickými názvy ulic. Poukazují samozřejmě na řadu možností, sahajících od jejich přejmenování přes umístění vysvětlujících tabulí až k (blíže ovšem nedefinované) „umělecké intervenci“ a u jmen osob, které jsou významné pro celou republiku, k parlamentní anketě (s. 15). Autorům jde však v první řadě o veřejné vyrovnání se světlými i stinnými stránkami osobností, po nichž byly ulice pojmenovány, a tedy také o rakouské dějiny 20. století. Ve vídeňské městské radě bylo na základě tohoto výzkumu přijato usnesení, že v budoucnosti bude při pojmenovávání veřejných prostranství vždy prováděno předběžné historické přezkoumání a že více ulic bude pojmenováno po ženách (zatím necelých 8%) a migrantech.⁴

Nina Lohmann

⁴ Srovnej ELISABETH MITTENDORFER, *In Wien sind 159 Straßennamen historisch belastet*, Der Standard [online], 3. července 2013, [cit. 21. srpna 2016], <<http://derstandard.at/1371171413951/In-Wien-sind-159-Strassennamen-historisch-belastet>>.

Falk Wiesemann (in cooperation with Emile Schrijver), THE ESTHER SCROLL = DIE ESTHERROLLE = LE ROULEAU D'ESTHER, Taschen, Köln 2012, 144 + 39 stran.

Starozákonní příběh krásné a chytré dívky Ester, která (s Boží pomocí, ale to cíleně není v textu příběhu nikde zmíněno) zachránila v Ahasverově říši¹ Židy, kteří tam byli vypuzeni z Egypta, před intrikánsky zosnovaným vyvražděním, patřil po staletí k oblíbeným, občas i dále literárně rozvíjeným historiím předkřesťanské, křesťanské i židovské Evropy. Byl to příběh od 16. století o to podstatnější, že vyprávění o překonaných nebezpečnostech a konečném triumfu Esterina poručníka Mordechaje bylo (v rámci reformační koncepce předznamenání novozákonních událostí již ve Starém zákoně) čteno jako předobraz Kristova vjezdu do Jeruzaléma. A Ester byla křesťany vnímána jako jakýsi předstupeň Marie Panny.

Editor Falk Wiesemann, emeritní profesor univerzity v dolnorýnském Düsseldorfu, v knize vysvětluje, že vyprávění o Ester bylo pro Židy příběhem nerozlučně spojeným se svátkem Purim. Příběh o Ester byl předčítán v synagoze po modlitbách, a to ze speciálních rukopisných svitků, tedy pásů textu, natočených – podobně jako je tomu u tóry – na roli. Výrobu tohoto textu, který musel být podle předpisů psán na košer pergamenu, také přejímali učení písaři, zabývající se jinak tvorbou tór. Svitky Ester, v nichž se neobjevuje jméno Boží, byly ovšem vyňaty z rabínského zákazu zobrazování postav. Důsledkem této skutečnosti je, že právě tento text byl (vedle Haggadah) nejčastěji ilustrován, a to jednak bohatou ornamentikou, jednak i řadou postav. Nejstarší dnes dochovaný, datovaný, písařsky identifikovaný ilustrovaný „svitek Ester“ vyšel roku 1564 z rukou benátské židovské písařky Stelliny, dcery Menachemovy. Za dobu konjunktury vytváření ilustrovaných rolí s příběhem Ester lze pak označit 17. a 18. století. Svitky Ester vytvářeli umělci žijící v pásu zemí od Itálie přes habsburské země a německá říšská území až po Nizozemí. Od konce 18. století pak začíná i tisková tradice těchto děl.

V roce 2012 vydalo kolínské nakladatelství Taschen limitovanou edici jedné ze skvěle malovaných rolí s příběhem Ester v autentické podobě: jako 642 cm dlouhý a 39 cm široký svitek, narolovaný a uložený ve schránce.² Předlohou pro edici se stala role, kterou roku 1746 v dolno-

¹ Ve Starém zákoně Achašveróš, pravděpodobně Xerxes I., perský panovník, který vládl v letech 485–464 př. n. l.

² Vydání tak navazuje na úspěch exkluzivní faksimile jiné, mladší, z Vídně počátku

saském Hildesheimu napsal a obrazově bohatě, barevně i černobíle, vyzdobil (110 obrazů lidí a 109 zvířat) písař a iluminátor Wolf Cohn. Tuto atraktivní hlavní, faksimilovou část edice provází bohatě ilustrovaný výkladový a dokumentační knižní svazek – ovšemže také velmi luxusně provedený –, přinášející paralelní text ve třech jazycích. Obsahuje zmenšenou fotoreprodukcí celého díla, výklad příběhu Ester, Mordecheje a zloducha Hamana, podrobný popis svazku a interpretaci jednotlivých vyobrazení. Editor pro ně jednak našel historické paralely ve starších rukopisech a tiscích, jednak u velké většiny z nich identifikoval tištěné předlohy použité Cohnem při vytváření jednotlivých iluminací.

Svítek se dochoval ve fondu královské knihovny v Hannoveru, tedy jen asi třicet kilometrů od místa vzniku rukopisu. V tamním fondu však chyběly další památky podobného typu a nebylo možno identifikovat, kdo vlastně byl onen Wolf Cohn. Navíc svítek skýtal jednu unikátní okolnost, která bránila jeho zařazení mezi ostatní památky hebrejského knižního umění 18. století: Role, která jinak plně odpovídala výtvarnému schématu tohoto typu památek, obsahovala místo hebrejského textu jazykově německé, z biblického textu převzaté vyprávění o Ester. Wiesemann musel tedy pro edici zjistit, kdo byl Wolf Cohn a proč zvolil tento zcela výjimečný přístup. Ze starých katalogů knihovny přitom plyne, že tento vzácný svítek byl pro knihovnu zakoupen za 100 zlatých jejím mecenášem, Jiřím II., králem Velké Británie a Hannovera, již roku 1752.

Wiesemann nakonec za pomoci svého častého spoluautora,³ profesora historie židovské knižní kultury na univerzitě v Amsterdamu Emila Schrijvera, písaře a malíře identifikoval jako Wolfa Leiba Katze či Cohena Popperse z Hildesheimu, kde tento mistr působil jako kaligraf a písař tórových svitků. Zjistil také, že Wolf Cohen pocházel ze severočeských Teplíc, z rabínské rodiny zakotvené ovšem rodově v Praze. V Teplících také pravděpodobně získal základní náboženské vzdělání a vyučil se jako řemeslný písař kaligrafie.

19. století pocházející Megillat Esther, vydané pro malý okruh nejbohatších sběratelů již roku 2007 v Londýně: Megillat Esther: from the Gross Family Collection. Commentary volume to the facsimile of an illuminated manuscript from eighteenth-century Germany, (edd.) EMILE SCHRIJVER – FALK WIESEMANN, London 2007.

³ Srovnej *Die Von Geldern Haggadah und Heinrich Heines „Der Rabbi von Bacherach“*, (Hrsg.) EMILE SCHRIJVER – FALK WIESEMANN, Wien – München 1997, resp. moji recenzi, která vyzdvihuje editory určené písařské a malířské autorství této skvostné haggady z roku 1723, vyšlé z rukou Mosese Judy zvaného Leib z moravské Třebíče, syna Benjaminu Wolfa z Uherského Brodu, in: *Umění 45*, 1997, s. 594–595, resp. nejnověji: *Schöne Seiten. Jüdische Schriftkultur aus der Braginsky Collection*, Zürich 2011, (Hrsg.) EMILE SCHRIJVER – FALK WIESEMANN.

I když písmo svitku odpovídá – jako u absolutní většiny těchto památek – co nejpřesnější imitaci tiskového písma knih tištěných od poloviny 17. století v Amsterdamu, text Wolf Cohen převzal z německy vydané, Lutherův překlad transportující Bible, vytištěné roku 1723 v severoněmeckém Lüneburku. Předlohy obrazové výbavy pocházejí z různých graficky ilustrovaných tisků časného 18. století. Obrazy Ester a Ahasverem pro neposlušnost zavržené manželky Vašti však koncepčně odpovídají reprezentačním grafickým portrétům mladé Marie Terezie.

Wiesemannovi se následně podařilo shromáždit a popsat pět knižních rukopisů, zejména malých knih modliteb a jednoho „Mohlebuchu“ – knihy obřizek –, napsaných a vyzdobených Wolfem Cohenem (s. 55–59). Stylisticky (černobílé šrafury, věrně imitující grafiku předloh) pak těmto památkám odpovídá ještě pět autorsky nesignovaných hebrejsky psaných svitků Megillat Ester. Celé dílo Wolfa Cohena přitom typově náleží do kontextu tzv. moravské školy židovského knižního malířství (Arje ben Juda Leib a Moses Juda Leib z Třebíče, Aaron ben Benjamin Wolff Herlingen z Jevíčka, Nathan ben Simson z Velkého Meziříčí, Meshulam Simmel z Polné a Samuel ben Zwi Hirsch Dresnitz z Mikulova – srov. s. 69–73).⁴

Tito malíři, pocházející z moravských městských židovských obcí, ale působící poté ve Vídni nebo v severně položených německých městech, pracovali především pro objednatele z bohatých a mocných rodin „dvorských faktorů“ či „dvorských židů“, tedy dvorských finančníků různého postavení, ale vždy velkého vlivu, kteří řídili financování dvora a jeho politiky, včetně části válečných podniků. Tito finančníci následovali v životním způsobu dvorskou aristokracii, luxusně exotické knižní cimélie pak podle Wiesemanna patřily např. mezi dary pro dvořany, snad i pro panovníka nebo říšská knížata. Některé kusy ovšem zůstávaly jako statutární symboly v držení těchto rodin.

Tato linie výkladu kontextu vzniku tohoto okruhu památek vedla Wiesemanna k hypotetickému vysvětlení účelu vzniku hannoverského svitku o Ester. Položil jej do kontextu s rozhodnutím císařovny Marie

⁴ Wiesemann shrnul před nedávnem všechny dostupné informace a dosavadní literaturu k těmto malířům v přehledné a bohatými odkazy na literaturu dobře dotované studii: FALK WIESEMANN, *Von Trebitsch nach Wien. Jüdische Kalligraphie und Buchmalerei aus Mähren im 18. Jahrhundert / Z Třebíče do Vídně. Židovská kaligrafie a knižní malba na Moravě v 18. století*, in: *Individuum und Gemeinde: Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien 1520 bis 1848 / Jedinec a obec. Židé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1520–1848*, (ed.) HELMUT TEUFEL, Praha 2011 (= *Judaica Bohemiae* 46 Supplementum), s. 185–199, 365–377.

Terezie z roku 1744/45 vykázat Židy z Prahy a ze Slezska. Relativně malá vídeňská židovská obec, tonoucí v obavách z podobného osudu, a k ní náležící dvorští židé podle něj možná mohli objednat tento krásný, pro křesťanskou panovnici textově speciálně adaptovaný rukopis příběhu o Ester jako nádherný dar, který jim měl získat její přízeň. Právě příběh o Ester je totiž možno chápat jako „most mezi židovskou a křesťanskou náboženskou kulturou“ (s. 77). Jediný problém v tomto interpretačním kontextu představuje otázka, proč zřejmě nedošlo k odběru hotové luxusní zakázky potenciálními objednateli, tedy jak to, že o šest let později prodal Wolf Cohen tuto exkluzivní roli králi Jiřímu II. Nebo šlo o autorskou kopii?

Po obsáhlém editorském úvodu edice či spíše po komplexním výkladu problematiky, jehož hlavní poznatky jsem se tu pokusil shrnout, následuje překlad textu svitku do soudobé němčiny, do angličtiny a francouzštiny (s. 91–139), provázený zvětšenými ilustracemi, resp. výřezy ilustrací ze „svitku Ester“. Na s. 142–143 editor umístil výběrovou bibliografii k tématu. Poté následuje – opět s bohatým ilustračním průvodem z editovaného díla – hebrejský text vyprávění o Ester.

Skvostně vypravená bibliofilská edice a ještě spíše cenný průvodní svazek jsou, přinejmenším nepřímo, příspěvkem i k pražské židovské kultuře doby baroka. Wolf Cohen je prvním židovským kaligrafem a knižním malířem naznačené umělecké skupiny, který nepocházel z Moravy, nýbrž z Čech. Jak jeho rodina, tak prestižní a výjimečná zakázka, kterou skvěle provedl roku 1746, ho pak alespoň volně spojují s Prahou. Ve světle Wiesemannova brilantně provedeného výzkumu a edice si uvědomíme, jak je smutné, že o pražské židovské knižní kultuře předosvícenské doby víme dosud jen málo a že aktuální výzkum na tomto poli zřejmě vůbec neprobíhá.⁵ Lze se přitom důvodně domnívat, že šlo o kapitolu zajímavou.

Jiří Pešek

⁵ Srovnej např. absenci tohoto období v publikaci uplatňující nárok na syntetický pohled: *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, (ed.) OLGA SIXTOVÁ, Praha 2012.

Jan Šimek, HISTORIE ŠKOLNÍCH BUDOV. OD TEREZIÁNSKÝCH REFORM PO SOUČASNOST, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha 2016, 268 stran.

Publikace vychází mj. v souvislosti se stejnojmennou výstavou pořádanou Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J. A. Komenského, jež se koná od října 2016 do listopadu 2017. Jejím cílem je sledovat vývoj školních budov primárně s ohledem na organizaci školství a proměny obsahu výuky, tedy z pohledu dějin školství, nikoliv z hlediska uměleckohistorického. Výstava je založena převážně na prezentaci bohaté fotodokumentace ze sbírek Národního pedagogického muzea, obsahem stejnojmenné doprovodné publikace je podrobný rozbor předpisů a pedagogických a hygienických požadavků na školní budovy. Celkové zpracování tématu zatím v oblasti historie školství chybí.

Muzeum a knihovna J. A. Komenského se rozhodlo vytěžit svou rozsáhlou sbírku fotografií, jejíž největší část tvoří obrazová dokumentace exteriérů i interiérů školních budov. Školní budovy byly již studovány z hlediska dějin architektury, dále z pohledu uměleckohistorického i jiných, nikoliv však z hlediska historického vývoje školství, nemluvě již o tom, že existuje velmi málo prací, které by studovaly souvislosti mezi vzděláním a prostředím, ve kterém se vzdělávání uskutečňuje, a které by nezůstaly omezeny jen na určitou geografickou oblast či s tím související vymezení chronologické. Cílem recenzované práce byla, mimo jiné, i snaha překročit toto vymezení regionální a na něj navazující ohrazení časové.

Práce je zasazena do kontextu let od zavedení povinné školní docházky roku 1774 téměř až po naši současnost. Chronologickými mezníky jsou převážně právní reglementy v oblasti školství, třebaže i ty jsou pochopitelně leckdy výsledkem zvrátů politických. Předmětem zájmu publikace (i výstavy) jsou budovy základních škol a jejich proměny. Z teritoriálního hlediska jsou sledovány budovy na území českých zemí (tj. Čechy, Morava a Slezsko), v době existence Československa i na Slovensku.

Pramenné a metodologické vymezení výzkumu spoléhá zejména na prameny normativní povahy, zejména pak speciální předpisy pro školské stavby, dále pak na určité typizované plány pro to, jak stavět školní budovy. Vzhledem k tomu, že mezi normou a praxí je leckdy patrná velmi zřetelná disproporce a „ideální stav“ je třeba doplňovat „reálnou skutečností“, bylo nutné zařadit i prameny povahy memoárové a objektivnější diskuse v odborných periodikách.

První část práce pokrývá epochu chronologicky nejdější. Toto období „Staré školy“ je vymezeno rokem vydání Všeobecného školního zákoníku – 1774 – a rokem 1869, kdy vstoupil v platnost říšský školský zákon. Se zavedením všeobecné školní docházky šla ruku v ruce potřeba místa pro učení, zejména na venkově nebo v oblastech, kde nebyla tradice dřívější pedagogické činnosti. O nelehkých začátcích svědčí skutečnost, že v řadě škol (spíše míst k výuce) byly společné prostory pro výuku i pro bydlení učitelů. Jejich oddělení bylo leckdy prvním krokem na cestě k etablování samostatného zařízení. Toto přípravné období dostalo upřesňující podobu v Politickém zřízení obecních škol roku 1805. Již v tomto období byly vypracovány první vzorové plány, které stanovovaly základní stavební podobu škol tak, aby byly odděleny privátní prostory vyučujícího od vlastní třídy, a kde byly také určeny primární požadavky zejména na zdravotní a hygienické zajištění. Nepřekvapuje, že norma nevplynula do praxe okamžitě, ale až postupně v průběhu první poloviny 19. století. Zásadním problémem, který ostatně řeší školství až do našich časů, bylo jeho financování. Přejechod k moderní společnosti se projevil i v této rovině, kdy se o péči o školu dělila místní vrchnost, patron školy a obec. Pokud tyto subjekty nekooperovaly dohromady a synchronně, projevovalo se to záhy na stavu školních budov.

Významným předělem, který autor publikace zcela relevantně považuje za podstatný, byl rok 1869, kdy byl vydán říšský školský zákon. Ten společně s doprovodnými vyhláškami určil podobu školství až do roku 1949. Autor se přesto rozhodl toto období „Nové školy“ ukončit vznikem Československé republiky. Školní budovy, zejména ve městech a pro vyšší stupeň vzdělávání (školy měšťanské), začaly leckdy dostávat podobu monumentálních staveb v historizujících slozích. Učebny byly koncipovány tak, aby mohly pojmout povolených 80 žáků na třídu, což ale kapacitně mnohdy nepostačovalo. Dále bylo nutné, vzhledem k charakteru výuky, počítat také se specializovanými učebnami – kreslírny, laboratořemi atd. Uvedené se stalo základy kabinetů. Novým předmětem, který zvláště vyžadoval speciální prostor, byla tělesná výchova, zahrnující kromě vnitroobjektové tělocvičny také potřebu venkovního prostoru v podobě školního hřiště. Obecné školy na venkově bývaly skromnější, třebaže i zde se řadily spíše k větším budovám, zvláště když byly patrové.

Jako červená nit se celým tématem školních budov táhne otázka jejich financování a školství obecně. Po zrušení patrimoniální správy v roce 1848 a patronátního práva v roce 1864 přešly veškeré náklady na stavbu a údržbu budov na obce. Hlavním hybatelem ve vývoji podoby školních

budov nebyla v leckterých obcích či městech ani tak povinná reglemence jako spíše otázka prestiže. A ani normy nepomohly tam, kde bylo vzdělávání považováno za přítěž. Přesto lze konstatovat, že nátlak státu na dodržování úředních předpisů se prosazoval podstatně efektivněji než v předchozím období.

Vznik Československé republiky a samostatná kapitola, která tu vzhledem k vývoji školství ani nemusela být, nese výstižný název *Tradice a moderna*. Organizace školství se v podstatě nezměnila. Historizující sloh byl však nahrazen modernou, zejména funkcionalismem, což se pozitivně projevilo i na školních budovách, jejich prostornosti, vzdušnosti i větším komfortu. Nesmí nám však unikat jedna podstatná věc. Jakmile se v prostoru Československé republiky pustíme směrem na východ, nalezneme podmínky znatelně horší. Nové požadavky na řešení školních budov formulovali v meziválečném období stoupenci reformního pedagogického hnutí, které prosazovalo myšlenky „pracovní“ školy. Místo učitele ve výkladu měl hrát roli samotný žák, kterému se nemělo řešení problémů předkládat, ale měl na ně přijít sám. Učebny byly přizpůsobeny samostatné i týmové práci žáků. Dále měly vznikat studovny pro samostudium, klubovny pro zájmovou činnost žáků a shromažďovací prostory pro celoškolské akce.

V žádné práci, která má v sobě zakomponovány dějiny školství, nelze opominout rok 1948. Politické změny se samozřejmě odrazily i zde. Byl vydán nový školský zákon – do roku 1989 bylo těchto norem celkem pět. Všechny náklady na školství převzal stát. V souvislosti se školními budovami vyšla v roce 1949 nová vyhláška, upravující novou podobu staveb. Charakteristická pro celé období byla snaha o typizaci budov, které se měly přizpůsobovat aktuálním požadavkům na vzdělávání. Měnily se velikosti učeben, jejich počet, druh i specializace. Postupně se proměňovalo i dispoziční řešení budov – od monobloků se posouvalo směrem k pavilonovému řešení. To platí z velké části pro školní objekty budované v rámci nových sídlišť. Norma ovšem opět leckde neodrážela praxi, a to zejména v počtu „plánovaných“ žáků, v „rychlosti“ výstavby a dalších parametrech. Typizace zároveň smazávala rozdíly mezi podobou škol ve městech a na venkově, a to jak v pozitivním, tak negativním smyslu.

Poslední kapitola předkládané práce reflektuje v podstatě rok 1989 a naši současnost. Krátkodobé zvýšení počtu škol, související hlavně se snahou řady obcí obnovit dříve uzavřené školy, bylo vystřídáno jeho dlouhodobým poklesem, odůvodněným demografickým vývojem naší

společnosti. Investice do školních budov směřují proto z velké části do modernizace stávajících budov. Neznamená to ovšem, že by nové školní budovy nevznikaly. Naopak. Po roce 1989 přestalo závazné užívání typových projektů a nově vznikající školní objekty mohou být přizpůsobeny místním požadavkům.

Nelze si nevšimnout jedné věci: pozorného čtenáře a snad i návštěvníka výstavy napadne zřetelná paralela s dnešní dobou. Mají-li podobné projekty mít nějaký smysl a nemá-li historie být pouze „vědou“ vhodnou do muzeí, je dobré, aby vznikaly podobné počiny. Snaha prosadit v oblasti vzdělávání cokoli shora naráží i dnes na řadu závažných problémů. Mezi řádky se leckdy odráží představa vzdělání jako čehosi luxusního, nepotřebného a drahého, což je paradoxní vzhledem k výši objemu prostředků, jež jsou do vzdělání vkládány.

Otázkou je, zda lze u uvedené práce použít metod diachronní komparace současného s minulým a ověřit, zda by v této práci bylo možno použít ono otřepané „historia magistra ...“ Obávám se, že nikoli. Na závěr nelze než konstatovat, že uvedená práce představuje příkladnou mezioborovou studii. Kromě dějin školství se tu pohybujeme v oblasti dějin architektury, text je doprovázen bohatou obrazovou přílohou. Za polemiku stojí výše naznačené dělení období vzniku samostatné Československé republiky, když z hlediska řady oblastí života se v „podstatě nic zásadního nestalo“. Pro celkové velmi pozitivní a záslužné vyznění celé práce jsou nepodstatné některé drobné chyby: např. nesprávný rok úmrtí slovenského evangelického kazatele a učitele Gabriela Balašovice.

Jan Schwaller

Volker Mohn, NS-KULTURPOLITIK IM PROTEKTORAT BÖHMEN UND MÄHREN. KONZEPTE, PRAKTIKEN, REAKTIONEN, Klartext Verlag, Essen 2014, 512 stran.

Abyste bylo možné k politicky i společensky emocionálně zatíženým tématům přistoupit „objektivně“, sine ira et studio, bylo třeba na německé i české straně nejen odstupu nejméně dvou generací, ale také změny politického klimatu – pádu železné opony. Volkeru Mohnovi, absolventu Institutu pro kulturu a dějiny Němců ve východní Evropě při düsseldorfské univerzitě Heinricha Heina, se pod vedením Detlefa Brandese, zakladatele tohoto institutu a autora řady publikací zásad-

ního významu k dějinám českých zemí za okupace,¹ podařilo předložit publikaci, která je v mnoha ohledech pozoruhodná.

Rozsáhlá studie (493 stran textu, doplněných věcným-zeměpisným a jmenným rejstříkem) se opírá o nejnovější historiografickou literaturu německé i české provenience a o vlastní archivní výzkum. Text je rozdělen do čtyř kapitol: po úvodním shrnutí nejnovějších historických děl a syntetických prací z řady oborů (dějin literatury, hudby, divadla, filmu) následují kontextová srovnání odlišných přístupů ke kulturní politice v dalších evropských, nacisty obsazených územích, vymezení pojmů kolaborace a odboj a konečně exkurz do kulturní politiky první Československé republiky. Druhá kapitola je zaměřena na kulturní politiku Protektorátu Čechy a Morava, na formu účasti německých úřadů na formálně autonomním vedení státu a jejich mocenské prostředky. Je zde uveden přehled českých státních úřadů a institucí, jsou zmíněny postoje exilové československé vlády v Londýně, ustavené roku 1940, ale i reakce obyvatelstva na okupační nařízení.

Pozornost si zaslouží již samo zaměření pozornosti na protektorátní nástroje a mechanismy fungování nacistické kulturní politiky. Hned na začátku první kapitoly, v níž shrnuje stav bádání a pramenné zdroje, uvádí Volker Mohn často citované věty Karla Hermanna Franka, publikované v libereckém listu *Die Zeit*: „Kromě samozřejmého hospodářského vzrůstu je české obyvatelstvo odškodněno za válkou způsobené útrapy také příkladnými, dosud nebyvalými sociálními a kulturními opatřeními. Tisk a rozhlas ještě nikdy neměly tolik čtenářů a posluchačů, divadla a hudební představení tak vysokou návštěvnost. V porovnání s rokem 1938 vzrostla knižní produkce o čtvrtinu. Český film dosáhl v několika svých snímcích evropské úrovně. Mimořádného rozkvětu se dočkalo malířství a výtvarné umění. Rozsahem těchto výkonů a klidem, který v zemi vládne, prokázali Češi svůj smysl pro reálnou politiku.“ (s. 13)

Toto patetické hodnocení situace ovšem podstatně korigují, jak Mohn dokládá, mnohem věcnější hlášení německé bezpečnostní policie (*Sicherheitsdienst*), podle nichž je „většina Čechů přesvědčena o tom, že ‚vojenská situace Říše je beznadějně ztracena‘“. Je to jeden z mnoha vnitřních rozporů a paradoxů vyplývajících z faktické dvojkolejnosti státní správy: Na jedné straně tu byl český prezident a formálně

¹ Srovnej nejnověji DETLEF BRANDES, *Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938*, München 2008; TÝŽ, „Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme“. NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern, München 2012; TÝŽ – ALENA MÍŠKOVÁ, *Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus (Josef Pfitzner 1901–1945)*, Praha – Essen 2013.

autonomní česká vláda, fungující na základě „Ústavy Protektorátu Čechy Morava“ z 16. března 1939, na druhé straně úřad říšského protektora, přímého zástupce Adolfa Hitlera, který dohlížel na „soulad s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše“ a k výkonu tohoto výsostného práva měl k dispozici „vlastní instituce s vlastními úředníky“.² A dále: na jedné straně tu bylo vládní vojsko složené z vybraných důstojníků a vojáků rozpuštěné československé armády, na druhé straně česká policie a četnictvo, jež byly přímo podřízené berlínskému ministerstvu vnitra. Volker Mohn si všimá kompetenčních nejasností mezi českými a německými okupačními orgány i vnitřního personálního napětí jak uvnitř jednotlivých orgánů českého ministerstva kultury, tak i vůči paralelním německým orgánům. Ty byly způsobeny jak nejasnostmi v pravomoci, tak ambiciózností jednotlivých příslušníků české i německé byrokracie, které zase dávaly prostor pro nejrůznější osobní intervence a zásahy.

Ze srovnání nacistické kulturní politiky v protektorátu s postupy okupačního režimu na jiných okupovaných územích, např. v Polsku, ve Francii nebo v severských zemích, pro Mohna vyplývá, že „pro další vývoj českého kulturního života bylo rozhodující, že protektorátní správní orgány nebyly ustaveny za válečných podmínek a že organizační i personální změny byly ještě prováděny s jistými ohledy na zahraničí“ (s. 15). Radikální rasové názory a ideologické přesvědčení jistě hrály významnou roli, ale občas musely ustoupit – jak píše Mohn (s. 58nn) – hlavnímu záměru německé okupační politiky, a tím bylo především využití českého průmyslu pro německé zbrojení. Potřeba zajistit klidné podmínky pro zbrojní výrobu vedla k různým formám ústupků ze strany okupační moci. Ta se v rámci „ústavně“ zaručené autonomní samosprávy mohla opřít o organizační struktury, které byly vytvořeny již za druhé republiky. A nejen to: víc než milion podpisů, které se od května do září 1938 sešly pod peticí „Věrní zůstaneme“, publikované mj. i v *Prager Presse*, posloužilo okupační mocnosti jako seznam podezřelých. Podepsali ji mj. také umělci, jejichž osudy se měly brzy odvíjet různými směry: odešli do emigrace (Voskovec a Werich), do odboje (Vladislav Vančura), nebo se novým podmínkám přizpůsobili a budovali kariéru (Otokar Vávra nebo František Kožík – oba to dotáhli v komunistickém režimu až na národní umělce).

² Viz *Verfassung des Protektorats Böhmen und Mähren (16.03.1939)*, in: NS-Archiv. Dokumentum zum Nationalsozialismus [online], [cit. 15. ledna 2017], <<http://www.ns-archiv.de/krieg/1938/tschechoslowakei/verfassung-16-03-1939.php>>.

„Navzdory převážně slovanskému obyvatelstvu představoval Protektorát výjimku. Aby nebyla ohrožena pro nacistický válečný průmysl tak důležitá zbrojní výroba, upustily německé úřady alespoň občas od násilného prosazování radikálnějších okupačních požadavků a uchýlily se k poměrně dalekosáhlým ústupkům. Většina české politické elity tuto nabídku přijala a s ospravedlněním, že je zapotřebí ‚zachránit národ a stát‘, pokračovala ve své práci ve stávajících českých institucích.“ (s. 37) Mohn se tak dostává k jednomu ze stěžejních témat této knihy: V kapitole Mezi kolaborací a odbojem (s. 39) se pokouší aplikovat na situaci v Protektorátu výsledky debat o těchto termínech, jež proběhly v posledních desetiletích mezi německými historiky. V historicko-etymologickém exkurzu pojmu „kolaborace“, opírajícím se o literaturu vydanou v SRN (Hirschfeld, Seidler, Röhr),³ se autor zmiňuje o okolnostech, za nichž se v dobových souvislostech obsah pojmu rozšířil: Po schůzce s Hitlerem v říjnu 1940 maršál Petain prohlásil: „Zvážíli jsme možnost kolaborace mezi oběma našimi zeměmi.“ (s. 40). Po roce 1945 byly termínem „kolaborant“ paušálně označovány zejména známé osoby jako prezident Emil Hácha, ministr Emanuel Moravec nebo čeští novináři Vladimír Krychtálek či Karel Lažnovský. V podstatě je do něj ale třeba zahrnout celou škálu dalších postojů v podmínkách, které se postupem doby zhoršovaly. Že „kolaborace“ nemusela nutně znamenat jen vstřícnost k okupační moci, dokládají mj. argumenty, jimiž prezident Emil Hácha obhajoval své stanovisko k Mnichovské dohodě v březnu 1939: „Obětují se. Když nemohu zachránit stát, ať nezhyne aspoň národ.“ (s. 40).

S obdobnou citlivostí přistupuje Mohn také k fenoménu odboje (s. 43n), jehož formy sahaly od otevřených ozbrojených aktů přes sabotáže až po sofistikovaně maskovaná prohlášení. Ve srovnání s jinými okupovanými státy východní Evropy sice v Protektorátu nedocházelo k tak častým ozbrojeným vystoupením, ovšem vyskytovaly se zde nejrůznější formy „pasivního odporu Čechů“, o němž se *Sicherheitsdienst* ve svých zprávách často zmiňuje, a strategické čekání na vhodnou příležitost. Zejména do roku 1941 docházelo při „promítání propagandistických filmových týdeníků k hlasitým výbuchům smíchu“ (s. 202). Právě filmový průmysl měl absolutně největší potenciál pro využití k propagandistickým cílům – jak ostatně vzhledem k převažující negramotnosti v revolučním Rusku konstatoval již Lenin. Mohnovi se podařilo nalézt

³ Autor přitom bohužel nezná základní studii HANSE LEMBERGA, *Kollaboration in Europa mit dem Dritten Reich um das Jahr 1941*, in: *Das Jahr 1941 in der europäischen Politik*, (Hrsg.) KARL BOSL, München – Wien 1972, s. 143–162.

v německých archivech hlášení pražského *Sicherheitsdienstu* „o pískání, dupání, demonstrativních pozdních příchodech nebo smíchu českého publika v reakci na zprávy o německém hrdinství na východní frontě“ (s. 202–211). *Sicherheitsdienst* nebyl spokojen ani s pasivitou českých četníků, kteří od roku 1941 museli na klid v kinosálech povinně dohlížet.

O snahách „zachránit národní kulturu“ byly okupační orgány samozřejmě dobře informovány. Volker Mohn si položil otázku, do jaké míry byly ochotny tyto snahy tolerovat, jaké je k tomu vedly důvody a kolik prostoru poskytovaly české kultuře pro vlastní rozhodování. Vlastenecky zaměřené knihy, vydávané ve vysokých nákladech, a stejně zaměřená filmová, divadelní i hudební představení byly *Sicherheitsdienstem* sice monitorovány, většinou ale povolovány. V jejich hodnocení se jednotlivé nacistické orgány ovšem rozcházely. Mohn z toho vyvozuje, že pro nesnadno uchopitelnou a obtížně kontrolovatelnou oblast kultury neexistovala jednotná koncepce okupační moci. Německé protektorátní orgány nadto trpěly tím, že po vypuknutí války byli jejich příslušníci povoláváni na frontu. Bylo tedy v zájmu okupační moci, aby dosud zbývající prostory kulturní autonomie neproblematizovala a národnostně akcentovanou českou kulturu tolerovala?

Jak doložil Jan Tesař již v šedesátých letech, dosud relativně svobodné prostory se mohly stát předmětem promyšleného kalkulu říšského ministerstva kultury, jak společnost pomocí národnostního cítění nivelizovat a ovládnout. Protektorátní aparát to sice hodnotil odlišně („Frank by celou autonomii nejradši zrušil“), ale Goebbels jako nadřízená instance nakonec rozhodl jinak, protože „pak bychom už v ruce neměli nic, čím bychom je [Čechy, A.P.] mohli vydírat“ (s. 50). Podle Tesaře hrála kultura počátkem okupace mimořádně důležitou roli: po 17. listopadu se stala jediným nástrojem „legálního politického boje“. Jeho prostor se ovšem neustále zužoval – a to příčiněním jak samotných umělců, podstupujících kompromisy nejruznějšího druhu, tak i českých úřadů a české vlády.

Specifická situace v prvních měsících po okupaci přivádí Volkera Mohna k tomu, aby srovnání s nacistickou kulturní politikou na jiných okupovaných územích ještě rozšířil o stručný exkurz do národnostní problematiky první a druhé republiky. Důvody pro rozbití republiky a připojení protektorátu k Třetí říši radikálně formuloval spisovatel a velitel v protektorátu nasazeného SS-komanda Manfred Wolf von Ribbentrop: „Německá kultura se může v tomto regionu odvolat na tisíciletý vývoj, zatímco ta česká se k ní připojila teprve mnohem později“, a za to, že všechny české útoky předcházející německému obsazení zdárně

prežila, vděčí okolnosti, že „z řetězů spuštěná podřadná rasa nedokáže jen tak snadno rozvrátit tisíciletou původní kulturu“ (s. 52). V tomto názoru, s jehož poněkud umírněnější verzí se identifikovali nejen příslušníci okupačních orgánů, ale i řada okupačnímu režimu loajálních českých úředníků, byl obsažen dvojitý paradox: ignoroval obrovský podíl jak většinou německy hovořící židovské menšiny na „německé kultuře v Čechách“, tak i nepřehlédnutelné angažmá v Čechách narozených německých avantgardních umělců. Rasismus, antisemitismus, národovectví a zuřivá nenávisť k modernímu umění tak vytvořily platformu, na níž se – v rámci trpěné kulturní autonomie – mohli setkat čeští konzervativci, národovci i fašisté.

Nacistická kulturní politika v době protektorátu byla nejednotná a v mnoha ohledech vnitřně rozporná, což bylo dáno roztržičností úřadů a institucí, které do ní zasahovaly. Nadto se v závislosti na dobových i válečných událostech přístup k „autonomní“ české kultuře měnil. Podle dokumentů obsažených ve fondech říšského ministerstva zahraničí měl „český lid postupně splynout s německým“ (s. 69). V praxi to znamenalo, že autonomní samospráva, deklarovaná v článku 3 „Ústavy Protektorátu Čechy a Morava“ ze 16. 3. 1939,⁴ byla postupnými reformami, jimiž vzrůstala moc paralelně fungujících dohlížejících říšských úřadů, neustále oklešťována.

Volker Mohn se velmi podrobně, s oporou v nejnovějších německých i českých historiografických pracích, odborných studiích (z dějin literatury, hudby, divadla, filmu, tisku atd.), memoárech i ve vlastních archívních rešerších zabývá činností i personálním obsazením jednotlivých oddělení úřadu říšského protektora a jejich vztahy k českým kulturním zařízením a organizacím (ke Kulturní radě podléhající Národní radě, ke Kuratoriu pro výchovu mládeže, ke kulturnímu výboru zaměstnaneckých odborových svazů, k divadlům, hudebním tělesům, a pochoptelně k filmu). Kultura měla především zajistit klidné podmínky pro průmyslovou výrobu. Její bezproblémové fungování bylo pro třetí říši klíčově významné zejména od roku 1941, kdy po dobytí Francie její vojska zahájila tažení proti Sovětskému svazu. Klid v hospodářsky významném

⁴ „Das Protektorat Böhmen und Mähren ist autonom und verwaltet sich selbst. Es übt seine ihm im Rahmen des Protektorats zustehenden Hoheitsrechte im Einklang mit den politischen, militärischen und wirtschaftlichen Belangen des Reiches aus. Diese Hoheitsrechte werden durch eigene Organe und eigene Behörden mit eigenen Beamten wahrgenommen.“ *Verfassung des Protektorats Böhmen und Mähren (16.03.1939)*, in: NS-Archiv. Dokumente zum Nationalsozialismus [online], [cit. 19. ledna 2017], <<http://www.ns-archiv.de/krieg/1938/tschechoslowakei/verfassung-16-03-1939.php>>.

zázemí zajišťoval od září 1941 druhý říšský protektor Reinhard Heydrich, nekompromisně a tvrdě zasahující proti jakékoli formě odporu. Hned po svém nástupu zahájil rozsáhlou reformu státní správy. Prezident Hácha byl donucen ke jmenování nové vlády: jejím předsedou se po Aloisi Eliášovi, popraveném po nacisty odhaleném spojení s exilovou vládou, stal Jaroslav Krejčí, ministrem vnitra Richard Bienert a ministrem školství, lidové výchovy a osvěty Emanuel Moravec.

Po Heydrichově nástupu se cenzurní dohled ve všech kulturních odvětvích zostřil a byl provázen ekonomickými opatřeními – omezeným přidělem papíru pro noviny a knihy, nejrůznějšími formami převádění kulturních podniků do německého majetku (případ filmových ateliérů, nakladatelství Melantrich atd.). Na druhé straně byly podle Heydrichovy metody cukru a biče prostřednictvím Národní odborové ústředny zaměstnanské, jež „ovšem obvyklé poslání odborů vůbec neplnila“ (s. 169), poskytovány sociální benefity a distribuovány poukázky na rekreaci (např. do „zestátněných“ lázní Luhačovice, dosud využívaných jen společenskou smetánkou) nebo volné vstupenky na filmová představení.

Z Mohnovy studie o okupační kulturní politice bohužel vypadly K. H. Frankem tak oslavované úspěchy ve výtvarném umění. Z hlediska Mohnova zaměření na kulturní politiku může mít toto omezení svou logiku – časopisy, noviny a knihy vycházející ve vysokých nákladech, koncerty české hudby a filmová představení jako lidová zábava a psychologický ventil byly jistě mnohem účinnějším ideologickým nástrojem než výstavy. Vzhledem k autorovu akribistickému přístupu by rozsah práce nadto neúměrně narostl.

Pro pochopení dvoukolejnosti okupační správy kulturního života by čtenáři jistě pomohlo, kdyby byly detailní popisy kompetencí jednotlivých úřadů a institucí doprovázeny názornými organizačními schémata: usnadnilo by to ujasnit si strukturu jednotlivých úřadů a jejich vzájemné vztahy. V komprimovaně, malým písmem sázeném textu se informace zpětně vyhledávají velmi obtížně. Nicméně je třeba ocenit nejen Mohnovu orientaci v české kulturní problematice, ale v neposlední řadě také jeho jazykovou kompetenci, jíž ho vedle vědecké erudice vybavil mateřský düsseldorfský institut.

Vcelku lze říci, že se Volkeru Mohnovi podařilo zprostředkovat představu o organizačních mechanismech okupační kulturní politiky včetně jejího zákulisí a reakcí obyvatelstva. Český čtenář, který zažil kulturní politiku KSČ, zde nalezne řadu momentů společných oběma diktaturám: za mnohé uvedme frapantní podobnost mezi slibem věrnosti Říši, který

24. června 1942 v Národním divadle zorganizovali český ministr osvěty Emanuel Moravec a Martin Wolf z Úřadu říšského protektora, a tzv. Antichartu – manifestační projev jednoty umělců s politikou komunistické strany, který se konal 28. ledna 1977 tamtéž...

Anita Pelánová

NÁVRATY. POVÁLEČNÁ REKONSTRUKCE ŽIDOVSKÝCH KOMUNIT V ZEMÍCH STŘEDOVÝCHODNÍ, JIHOVÝCHODNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY, (edd.) Kateřina Králová – Hana Kubátová, Karolinum, Praha 2016, 388 stran.

Obsáhlá monografie *Návraty*, na které podstatnou měrou spolupracovali magisterští a doktorští studenti Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy pod vedením Kateřiny Králové a Hany Kubátové, postihuje problematiku návratů těch, kteří přežili holocaust, a to nejen samotného fyzického návratu domů, ale také jeho psychické podoby. Kniha přichází se zásadním prvenstvím – svým systematickým zpracováním cizojazyčného materiálu shromážděného v Archivu vizuální historie USC Shoah Foundation je první takovou knižní publikací v českém jazyce. Autorský tým se tak opíral o autobiografické výpovědi přeživších holocaust, z nichž ke každé případové studii bylo vybráno v průměru deset výpovědí. Sám autorský tým oprávněně poukazuje na nadstandardní jazykovou výbavu svých členů, která umožnila zpracovat rozhovory v sedmnácti jazycích.

Publikace je kromě standardního úvodu uvedena dvěma kapitolami, které se věnují širšímu zakotvení zkoumané problematiky. Minulost jako vzpomínka a vyprávění je zde realizována na poli obsáhlého archivního fondu Archivu vizuální historie USC Shoah Foundation. Čtenář publikace je seznámen s podobou archivu a jeho fungováním, ale také s metodou, která bude použita k analýze jednotlivých výpovědí. Druhá úvodní kapitola se pak věnuje samotnému návratu „domů“. Princip domova, ale i návratu je zkoumán na poli identifikace jednotlivce se společností a s tím související podobou židovství, a to i na základě historického exkurzu. Kniha je dále strukturována do tří větších celků, zaměřujících se na Židy žijící ve středovýchodní Evropě, ve východní Evropě a v Sovětském svazu.

Jednotlivé kapitoly – případové studie jsou chronologicky uspořádány na základě širších historických souvislostí. Autoři se tak zaměřují

na postavení židovské komunity v daném místě, na její specifika a vztah k většinové populaci. Vzpomínky narátorů jsou pak do tohoto kontextu zasazeny a v jeho rámci interpretovány na závěr každé studie. Tyto kapitoly – studie jsou v knize rozčleněny dle jednotlivých států středovýchodní a jihovýchodní Evropy a států bývalého Sovětského svazu. Každá studie se věnuje specifikům dané země a reflektuje je. Jedná se o třináct států Evropy, mezi nimiž nechybí Polsko, Rumunsko, ale ani Moldavsko či Estonsko.

Kapitola věnovaná Československu může posloužit jako ilustrace přístupu k problematice v dalších studiích. Autorka Dorothea Tabitha Moravcová vybrala ke zkoumání dvacet z celkového počtu 4 543 rozhovorů přiřazených k Československu. Ihned v úvodu je předestřeno, že i přes snahu o vyváženost jednotlivých interview převládají výpovědi žen a repatriantů z koncentračních táborů. Historický kontext je vykreslen na základě rozsáhlé sekundární literatury. Konec války a první návraty domů jsou pak ilustrovány výtahy z jednotlivých rozhovorů, stejně jako otázky restituce či nálad ve společnosti, reintegrace, asimilace a emigrace. Každá studie se však věnuje specifikům dané země a reflektuje je. Závěr, kterým je opatřena každá jednotlivá studie, pak přichází s interpretací vzpomínek a snahou o jejich vysvětlení a zakotvení v daném společenském kontextu.

V rámci kapitoly o Československu je několikrát reflektována Praha, a to zejména jako první místo, kam navrátilci směřovali. Obraceli se zde na repatriační úřad nebo na Červený kříž, dostali zde nové doklady, šatstvo a repatriační příspěvek, v neposlední řadě se zde podrobovali zdravotním prohlídkám. Z Prahy pak tito lidé většinou směřovali do svých původních bydlišť. Tam ale často našli pouze vyrabované nebo obsazené domovy a především se zde již neshledali s nikým ze své rodiny. Lidé s touto zkušeností se pak často vraceli a začínali svůj „nový život“ právě v Praze.

Historický výzkum provedený výhradně na základě metody orální historie je vždy poněkud problematický. Narátor je jen člověk a informace, které k danému tématu může poskytnout, jsou ovlivněny situací, ve které se právě nachází, jeho aktuálním společenským kontextem, snahou sdělit to, co chce okolí slyšet, a v neposlední řadě i povahou samotného narátora. Dalším sporným bodem je samo vzpomínání: Většina zkoumaných interview byla uskutečněna v devadesátých letech, tedy více než padesát let po reflektovaném zážitku. Autorský tým ale sám přiznává, že takto zachycená vyprávění poskytují odlišný obraz minulosti, než je ten, kte-

rý se tvoří na základě tradičních metod historického výzkumu. Dalším sporným bodem, který autoři rovněž reflektují, je sekundární zpracování rozhovorů. Jednotlivé rozhovory nemohly být moderovány a jednotliví autoři tak byli nuceni vstoupit do hotového rozhovoru, tedy začít s výzkumem v situaci, kterou nemohli nijak ovlivnit. Již výběr jednotlivých interview z gigantického objemu dat uložených ve VHA – 107 000 hodin audiovizuálních nahrávek – je námětem k diskusi. Autorskému týmu k tomu posloužilo vyhledávání klíčových slov vztahujících se k období těsné válce, dále snaha o vyváženost a snaha uplatnit hlediska historické zkušenosti, demografické charakteristiky nebo charakteristiky etnické.

Místo tradičního závěru si autoři kladou otázku, zda se zkušenost a prožitek holokaustu konstruovaly na základě poválečného vývoje a osudech jednotlivých přeživších, nebo zda je trvalou a neměnnou vzpomínkou. Tato otázka souvisí se samotnou povahou metody orální historie a autorský tým na ni nedává jasnou odpověď. Vzpomínání na holokaust je tedy chápáno jako proměnlivé, zároveň však vždy přítomné jako nezbytná obrana proti jeho opakování. V knize se nachází obsáhlá bibliografie, ve které jsou jako primární zdroje představena jména a data narátorů z databáze archivu vizuální historie. Interview jsou rozdělena podle místa jejich původu. Dále je tu přehled zkoumaných archivních dokumentů, v bibliografii je seznámena sekundární literatura a články či příspěvky do sborníků, ze kterých autorský tým čerpá.

Sára Wienerová

Jonathan Bolton, SVĚTY DISENTU. CHARTA 77, PLASTIC PEOPLE OF THE UNIVERSE A ČESKÁ KULTURA ZA KOMUNISMU, Academia, Praha 2015, 478 stran.

Česká historiografie se v první porevoluční dekádě, kdy se bádání o soudobých dějinách teprve otevíraly obzory, věnovala především „velkým dějinám“, tedy dvěma poměrně úzkým společenským skupinám: vládnoucí komunistické moci a disidentské „opozici“. V důsledku tohoto přístupu zůstával historiky utvářený obraz socialismu neúplný, resp. schematický. Postupně se však začaly ozývat kritické hlasy, které navrhovaly nový směr historického výzkumu soudobých dějin. Harvardský profesor Jonathan Bolton tento posun od dějin elit k dějinám „každodennosti obyčejných lidí“ reflektuje v knize *Světy disentu* a usiluje o propojení obou přístupů. Disidentskou „kontra-elitu“ nezobrazuje jako

monolit předpolitické opozice opředený mýty o statečnosti, morálce a „životě v pravdě“, jehož cílem bylo apriori svržení komunistického režimu, ale jako skupinu individuálních osobností uvažujících v každodenním střetu mezi „veřejným a soukromým“, v metafyzické i „lidské“ rovině. Autor ukazuje chartisty jako jednotlivce, kteří řadu situačních rozhodnutí učinili pod vlivem nejen filozofických ideálů, ale také různorodých životních rolí a charakterových vlastností. V Boltonově analýze nezůstávají disidenti uzavřeni ve své komunitě, ani nejsou striktně limitováni vztahem ke komunistické moci, ale promýšlejí také svůj vztah k „širší veřejnosti“.

Obsah knihy je místně ohraničený Prahou, sám autor však v úvodu poznamenává, že budoucí výzkum by měl směřovat i za hranice hlavního města. Časově se Bolton soustřeďuje výhradně na období sedmdesátých let. Toto záměrné omezení je podle autora přínosné pro vnímání disentu jako aktuálního aktéra období normalizace, které zatím nemá jasný konec v podobě „svržení komunistického režimu“ v roce 1989.

Jonathan Bolton se ve svém výzkumném zaměření trvale pohybuje mezi literární vědou a historií. Jinak tomu není ani v této knize, kde se autorova doména zřetelně projevuje v analýze a interpretaci literárních textů, jejichž prostřednictvím zachycuje existenciální, ale i existenční otázky, se kterými disidenti, resp. chartisté, spojovali svou opoziční činnost. Autor uvádí, že proti retrospektivním rozhovorům upřednostňuje dobové ego-dokumenty. Ve výsledku však zpětně vedené rozhovory, publicistické i orálně historické povahy, příležitostně využívá k dokreslení dokumenty hůře postihnutečných problémů. Systematickou kritiku těchto pramenů však Bolton ve své analýze neuplatňuje.

Pro aktivní jádro Charty 77 bylo vyjadřování myšlenek psaním textů přirozené. Preference dobových materiálů tedy Boltonovu interpretaci v tomto směru výrazně neomezuje. V případě undergroundové kultury, které autor věnoval samostatnou kapitolu, je však tento výběr problematický. Zatímco v případě Charty 77 se Boltonovi na základě výběru textů daří vytvořit poměrně barvitou diskusi mezi jednotlivými aktéry,¹ v cha-

¹ Například diskuse o statečnosti a „disi-rizicích“ (vše citováno dle recenzované knihy): LUDVÍK VACULÍK, *Poznámky o statečnosti*, in: *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci*, (ed.) VILÉM PREČAN, Praha – Scheinfeld-Schwarzenberg – Bratislava 1990, s. 53–55; PETR PITHART, *Bedra některých*, in: *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky a prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, (edd.) VILÉM PREČAN – ALEXANDER TOMSKÝ, Praha 1990, s. 207–211; VÁCLAV HAVEL, *Milý pane Vaculíku*, in: tamtéž, s. 204–206; VÁCLAV HAVEL, *Milý pane Pitharte*, in: tamtéž, s. 211–217. Viz i příspěvky shromážděné v samizdatové antologii *Diskuse z roku 1979*: ANNA MARVANOVÁ, *Poznámky proti lhotejnosti*, s. 39;

rakteristice undergroundu se mu to daří méně. Vztah undergroundové kultury k establishmentu, vyjádřený v Jirousově *Zprávě o třetím českém hudebním obrození*² a v Bondyho *Invalidních sourozencích*,³ vstupuje do diskuse pouze prostřednictvím Václava Havla, jehož očima autor ukazuje pohled opozičních intelektuálů na underground v době vzniku Charty 77.

Bolton na základě sekundární literatury výstižně charakterizuje některé prvky undergroundové kultury: primitivismus, autenticitu nebo performativitu. Zmiňuje generační a sociální faktory, které ovlivnily vývoj této alternativní kultury. Uvedené skutečnosti se však v důsledku toho, že nejsou dostatečně pramenně podloženy, příliš neodrážejí ve výsledných interpretacích, protože jejich stěžejním prvkem zůstává analýza dobových textů. Hudebníci, organizátoři koncertů nebo výtvarní umělci tak v naznačeném rámci sami za sebe do diskuse o sebeidentifikaci undergroundu zasáhnout nemohou.⁴

Autor ovšem nevěnuje pozornost pouze obsahu textů, ale zaměřuje se také na jejich žánr a zvolené jazykové prostředky. Otevřené dopisy, fejetony a deníky zobrazuje jako specifické literární formy vyrůstající z reality působení zakázaných autorů. Sleduje také užití nebo rozšíření jednotlivých pojmů. Na základě analýzy přijetí, resp. vlastního definování pojmu „disident“ ukazuje proces sebeidentifikace a sebereflexe, kterým procházeli chartisté. Zároveň prostřednictvím tohoto pojmu propojuje protirežimní „opozici“ s jejím obrazem na Západě.

Kniha je rozčleněna do sedmi kapitol; při komplexním pohledu na její strukturu bychom ji mohli rozdělit na tři větší celky. V první kapitole zachycuje autor západní mýty o východoevropském, resp. československém disentu. Ukazuje, jak některé disidentské texty přispěly k utváření obrazu československé opozice na Západě, resp. k její mytologizaci, a to přesto, že jejich reálný vliv uvnitř disidentského hnutí nemusel být významný.

V druhé a třetí kapitole Bolton čtenáře „v příručkovém formátu“ uvádí do širšího historického kontextu počátků normalizace. Autorové

A. R. (pseudonym), *Vážený příteli*, s. 62–65; JAN PŘÍBRAM (pseudonym), *Mea res agitur*, s. 137–142; JAROSLAV SUK, *Etika aktivní menšiny*, s. 128. Jedná se o diskusi, kterou vyvolal Vaculíkův *Český snář*: LUDVÍK VACULÍK, *Český snář*, Brno 1992; TÝŽ, *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*, Praha 1991.

² IVAN M. JIROUS, *Zpráva o třetím českém hudebním obrození*, in: *Magorův zápisník*, (ed.) MICHAL ŠPIRIT, Praha 1997.

³ EGON BONDY, *Invalidní sourozenci*, Brno 2002.

⁴ Výjimkou jsou publikace: JAN PELC – MEJLA HLAVSA, *Bez ohňů je underground*, Praha 2001²; PAVEL ZAJÍČEK, *Zápisky z podzemí (1973–1980)*, (ed.) MILAN MACHOVEC, Praha 2002.

reprodukcí dosavadní historické analýzy nástupu Gustava Husáka do vedení komunistické strany se sice obsahově nedá nic vytknout, ale v rámci celkové koncepce jeho textu se jeví jako jaksi mimoběžná. Vzhledem k jejímu omezenému rozsahu, tj. deset stran, se však nejedná o výraznou vadu. Do celkové koncepce knihy naopak dobře zapadají pasáže, v nichž se autor snaží postihnout v proměnách komunistického režimu absurdity lidských osudů, které se setkávaly ve světě disentu. Využívá k tomu charakteristiky činnosti prověřkových komisí a srovnává represe v padesátých a šedesátých letech. Každodennost disidentského života zachycuje prostřednictvím praktických otázek četby a publikování v samizdatu.

Následující čtyři kapitoly, tedy asi 200 z celkových 350 stran, věnoval autor ryzí analýze textů. Rozdílnost názorů uvnitř disidentského uskupení prezentuje a zároveň tu jakousi osu výkladu vždy tvoří jedna hlavní dvojice autorů. Underground reprezentuje Ivan Martin Jirous a Egon Bondy, Chartu 77 Václav Havel a Ludvík Vaculík. Podobnou dvojici v kontextu vzniku Charty 77 tvoří také Jan Patočka a Václav Černý. V tomto případě se však jedná spíše o srovnání životních příběhů, jednání a charakterových vlastností, které nevychází přímo z textů. Patočkovy publikace Bolton analyzuje samostatně nebo ve spojitosti s jejich přejímáním Václavem Havlem. V širší diskusi však autor nechává promluvit i další osobnosti aktivního jádra disentu: například Ladislava Hejdánka, Petra Pitharta, Evu Kantůrkovou atd.

Díky řadě publicistických dokumentů a orálně historických projektů není dnes již propojené zkoumání veřejné činnosti disidentů a jejich každodenního života zcela novým tématem. Jonathan Bolton však ve své knize ukazuje, že jsou i jiné způsoby, jak tuto problematiku reflektovat.

Barbora Pecková